

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

CAHİLİYE DÖNEMİNDE SAVAŞ NEDENLERİ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI YÜKSEK LİSANS TEZİ

CÜHEYMAN TAHA AYDIN

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Cahid KARA

BOLU, ARA - 24

KABUL VE ONAY SAYFASI

Cüheyman Taha AYDIN tarafından hazırlanan “**CAHİLİYE DÖNEMİNDE SAVAŞ NEDENLERİ**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans olarak oy birliği ile kabul edilmiştir. 18/12/2024

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Cahid KARA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Mustafa Necati Barış
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Ömer Aras
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu ve Şablonuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir
- aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

CÜHEYMAN TAHA AYDIN

ÖZET

CAHİLİYE DÖNEMİNDE SAVAŞ NEDENLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
CÜHEYMAN TAHA AYDIN
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. CAHİD KARA)

BOLU, ARALIK - 2024

X + 161 sayfa

Câhiliye dönemi anlam, coğrafya ve tarihi sınırları bakımından ihtilaflar barındıran bir dönemdir. “Câhiliye” Kur’ânî bir kavram olup İslâm’ın Arap Yarımadasına hâkim olmasından önceki iki yüzyıla işaret etse de temelde bir zihniyeti tanımlamaktadır. Bu dönem hakkındaki bilgiler İslâmi ve beşerî bilimler aracılığıyla bizlere ulaşmaktadır. İslâm Tarihi kaynaklarından Câhiliye döneminde yaşanan iki yüzü aşkın savaşı tespit ettik. Bu savaşlardan 188 tanesinin nedenlerine ulaştık ve kayda aldık. Câhiliye dönemi savaşlarının başlıca sebeplerinin asabiyet, ganimet, intikam, sınırlı doğal kaynaklar, zulüm ve tahakküm olduğunu gördük. Benzer savaş nedenlerini siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik ve dini nedenler başlıkları altında sınıflandırdık. Savaşların nedenleri üzerine detaylı açıklamalar yaptık ve ilgili örnekleri sıralayarak tezimizi kuvvetlendirdik. Ayrıca savaşların nedenleriyle ilgili ulaştığımız istatistik bilgilerini paylaştık.

ANAHTAR KELİMELER: Câhiliye, Savaş, Eyyâmü’l-Arab, Ganimet, İntikam

ABSTRACT

CAUSES OF WAR IN THE AGE OF THE JĀHILIYYAH

MASTER THESIS

CÜHEYMAN TAHA AYDIN

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS

(SUPERVISOR: PROF. DR. CAHİD KARA)

BOLU, DECEMBER 2024

X + 161 pages

Jāhiliyyah period is a time characterized by disputes over its meaning, geography, and historical boundaries. “Jāhiliyyah” is a Qur'anic term that refers to the two centuries preceding the dominance of Islam over the Arabian Peninsula, but it fundamentally describes a certain mentality. Information about this period comes to us through the Islam and human sciences. From Islamic historical sources, we identified over two hundred wars that took place during the Jāhiliyyah period. We reached the reasons for 188 of these wars and documented them. We found that the main causes of wars in the Jāhiliyyah period were tribalism, booty, revenge, limited natural resources, oppression, and dominance. We classified similar reasons for wars under the headings of political, socio-cultural, economic, and religious causes. We provided detailed explanations of the causes of wars and strengthened our thesis by listing relevant examples. Finally, we shared the statistical data we compiled regarding the causes of these wars.

KEYWORDS: Jāhiliyyah, War, The Days of the Arabs, Booty, Revenge

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLO LİSTESİ	viii
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	ix
TEŞEKKÜR	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Câhiliye Döneminin Tarihi Çerçevesi	14
1.2 Câhiliye Döneminin Coğrafi Çerçevesi.....	20
1.3 Câhiliye Döneminde Savaş Olgusu	21
2. SİYASİ NEDENLER	26
2.1 Rekabet Halindeki Kabileleri Zayıf Düşürmek	26
2.2 Liderin Karşılınmaması.....	27
2.3 Rehinelerin Öldürülmesi.....	27
2.4 Tahakküm Kurma	29
2.5 Özgürlük Arzusu.....	31
2.6 Tehdit Algılanması	36
2.7 Taht Kavgaları	37
2.8 Makam ve Pâyeler	38
2.9 Zulüm.....	39
3. SOSYO-KÜLTÜREL NEDENLER	44
3.1 Asabiyet Telakkisi	44
3.2 İntikam.....	50
3.3 Himaye Altındakilere Yönelik Saldırılar.....	58
3.4 Diyet Örfüne Uyulmaması.....	61
3.5 Şiir, Mufâhere, Hiciv	62
3.6 Kadınlar	63
3.7 Kumar, İddia ve Hile	67
4. EKONOMİK NEDENLER	79
4.1 Vergiden Kaçınma	79
4.2 Mala Zarar Verme.....	81
4.3 Gösteriş	82
4.4 Ticari Rekabet.....	83
4.5 Ganimet.....	85
4.6 Coğrafi Şartlar ve Afetler	93

4.7 Otlaklar	96
4.8 Tarım Arazileri	97
4.9 Su Kaynakları	98
5. DİNÎ NEDENLER.....	108
5.1 Puta Sahip Olma	108
5.2 Kutsal Yer Edinme Girişimi	109
5.3 Mekke ve Harem'e Sahip Olma	110
5.4 İncancı Yama, Kutsal Sayılan Değerlere Hakaret ve Saygısızlık	113
5.5 Dindışlarını Koruma	114
6. SONUÇ.....	118
KAYNAKLAR	143
EKLER.....	154

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1. Câhiliye döneminde siyasi nedenlerle yaşanan savaşların listesi. ..	41
Tablo 3.1. Câhiliye döneminde sosyo-kültürel nedenlerle yaşanan savaşların listesi	69
Tablo 4.1. Câhiliye döneminde ekonomik nedenlerle yaşanan savaşların listesi... ..	100
Tablo 5.1. Câhiliye döneminde dini nedenlerle yaşanan savaşların listesi. ...	116
Tablo 6.1. Câhiliye döneminde yaşanan savaşların isimleri, kazanan ve kaybeden tarafları, savaşların nedenleri ve hangi bölüm başlığı altında sınıflandırıldığı gösterir liste.	125

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

BAİBÜ : Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bk. : Bakınız

Bşk. : Başkan, Başkanlık

b.y.y. : Basım Yeri Yok

çev. : Çeviren

ed. : Editör

Ens. : Enstitüsü

Fak. : Fakültesi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

Mlf. : Müellif, Yazar

nu. : Numara

nşr. : Neşreden

öl. : Ölüm Tarihi

Örn. : Örnek

s.a.s. : Sallallahu aleyhi ve sellem

r.a. : Radıyallahu anh

TC : Türkiye Cumhuriyeti

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkiklendiren

y.y. : Yayıncı Yok

Yay : Yayıncı

yy. : Yüzyıl

TEŞEKKÜR

Çalışmalarımnda her daim en büyük destekçim ve motivasyon kaynağım olan kıymetli babam Musab Aydın’a, yoğun çalışma hayatımı sabırla karşılayan eşim Ayşenur Aydın ve kızım Ahsen Sâre Aydın’a müteşekkirim. Ayrıca kütüphanesini benimle paylaşan, gün ve saat gözetmeksizin sorularımı her daim sabırla cevaplayan, alanımda yol göstericim, kıymetli Prof. Dr. Cahid Kara hocama teşekkür ediyorum.

1. GİRİŞ

Câhiliye döneminde yaşanan savaşların nedenlerini araştıracağımız bu çalışmamızda öncelikle “câhiliye” kelimesinin sözlük ve terim anlamı üzerine bazı açıklamalar ve tartışmaları ele alacağız. Devamında Câhiliye döneminin tarihî ve coğrafi sınırlarını çizmeye çalışacağız. Sonrasında çalışmamızın içeriğini anlamak adına anlaşılması gerekli olan Eyyâmü'l-Arab kavramı hakkında açıklamalarda bulunacağız. Câhiliye zihniyeti, savaş anlayışı, savaş uygulamaları, savaşların boyutları ve hususi olarak nedenlerini ortaya koymak üzere Eyyâmü'l-Arab'dan birçok örneği sunacağız. Savaşların nedenlerini Siyasi Nedenler, Sosyo-Kültürel Nedenler, Ekonomik Nedenler ve Dinî Nedenler bölüm başlıkları altında tasnif edeceğiz. Bu başlıkların altında asabiyet, ganimet, intikam, tahakküm kurma, coğrafi şartlar, dindaşlarını koruma, kutsal yerler ve görevler gibi alt başlıklar oluşturacağız. Bu alt başlıkların içinde savaşları derleyecek ve bu nedenler bağlamında savaşları kısaca ele alacağız. Böylece Câhiliye döneminde yaşanan savaşların sebeplerini kategorik olarak ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışmamızın odaklandığı Câhiliye dönemi kaynakları genellikle şifahi bilgilere dayanmakta olup bu bilgiler İslâm'ın tedvin döneminde bir araya getirilmiştir.¹ Bu nedenle elimizde Câhiliye dönemine tarihlendirebileceğimiz pek az kaynak bulunmaktadır. Burada ifade etmek isteriz ki İslâm öncesi döneme ait kitâbelerde Arapların savaşları konu edilmiştir.² Ancak nedenlerine yönelik bilgilerin varlığı tarafımızdan tespit edilememiştir. David Samuel Margoliouth; (öl. 1940) dönemin yazı dilinin gramer bakımından olgunlaşmamış olması, döneme ait sözlüklerin bulunmaması ve bağlam hakkında çok az şeyin bilinmesi sebebiyle tarihçilerin bu metinleri anlamlandırmakta güçlük çektiğini ifade etmektedir.³ Tevrat'ta da Araplar hakkında verilen bilgilerin tarihi en geç milattan önce ikinciasıdır. Talmud'un ise dördüncü asırda son şeklini aldığı⁴ bilgisine dayanarak adı geçen kaynakların, Câhiliye dönemi olarak sınırlandırdığımız İslâm öncesi takribi

¹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî târîhi 'l-'Arab kable 'l-İslâm* (Bağdat: Câmiatü Bağdat, 1413/1993), 1/67; Ali Rıza Yenice, *Cahiliye Döneminde Kabileler Arası Kan Davaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 2.

² Bk. J.H. Mordtmann und Eugen Mittwoch, *Sabaische, Griechische Und Altabessinische Inschriften* (Berlin: Generalverwaltung Der Königlichen Museen Zu Berlin, 1913); David Samuel Margoliouth, *Lectures on Arabic Historians* (Kalküta: University of Calcutta, 1929), 29; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/44-53.

³ Margoliouth, *Lectures on Arabic Historians*, 35.

⁴ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/45.

150 yıllık tarihî çerçeve içinde bulunmadığını ifade etmeliyiz. Bu dönemi neden 150 yıl ile sınırlandırdığımıza ileride yer vereceğiz. Hristiyan tarihçilerin eserlerinde de ilgili döneme ait bilgilerin varlığı bilinse de söz konusu kaynakların çoğunun yazma halinde bulunması sebebiyle birçoğundan istifade etmekten mahrum kaldık. Cevâd Ali; (öl. 1987) bu kaynakların birçoğunun Yunanca, Latince ve Süryanice olması sebebiyle bu dilleri bilmeyen araştırmacıların bu kaynaklardan istifade etmesinin güç olduğunu ifade etmektedir.⁵

Kur'ân-ı Kerim'i taradığımızda Buruc Sûresinde Ashâbü'l-uhdûd⁶ ve Fil Sûresinde Fil Vak'ası⁷ ile karşılaştık. Adı geçen konularda Kur'ân'dan istifade ettik. Ancak Câhiliye dönemi savaş nedenlerine ait verileri genelde İslâm'ın tedvin döneminde bir araya getirilerek "Eyyâm" başlığı altında yazıya geçirilen klasik kaynaklarımızdan derlemiş bulunuyoruz. Siyer kitaplarında ise Resûlullah'ın (s.a.s.) dedelerinin yaşadıkları, Kusây b. Kilâb'ın savaşları ve Fil Vak'asına değinilmektedir. Bunlar Eyyâmü'l-Arab başlığı altında derlenmese de Câhiliye dönemi savaşlarına dahildir. Siyer yazıcıları bu savaşları Resûlullah'ın hayatı ile ilişkili gördüğü için Siyer kitaplarında bu savaşlara yer vermişlerdir. İslâm Tarihi yazıcıları ise bunları Resûlullah'ın hayatı ile ilişkilendirdikleri için bu savaşları Eyyâmü'l-Arab bahsinin içinde anlatmamışlardır. Bu kaynakların yanı sıra Tefsir ve Hadis kitaplarımızda Câhiliye dönemine ait tarihî malzemeler bulunmaktadır. Ancak bunların çoğu da nedenlere odaklı değildir. Bu malzemeleri mümkün mertebe çalışmamızda kaynak olarak kullandık.

Çalışmamıza Câhiliye döneminde yaşanan savaşlarla ilgili daha önce yazılmış klasik kaynakları ve modern çalışmaları tarayarak başladığımızı söyleyebiliriz. Kavramların tespiti ve doğru anlaşılması konusunda İbn Haldûn'un (öl. 808/1406) *Mukaddime*'sine ve Cevâd Ali'nin *el-Mufaşşal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm* adlı eserine başvurduk. İbn Haldûn'un kabile hayatı ve asabiyet konularının üzerinde durduğunu ve asabiyeti tarihî hadiselerin meydana gelmesinde mühim bir etken olarak gördüğünü fark ettik. İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinde asabiyet konusu üzerine okumalarımızı arttırınca onun asabiye bakışının dünya tarihinde yeni metodolojilerin doğuşuna sebebiyet veren bir ufuk olduğunu gördük. Kavramların sözlük anlamlarını İbn Manzûr'un (öl. 711/1311) *Lisânü'l-'Arab*'ı,

⁵ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/67.

⁶ el-Burûc, 85/4-10.

⁷ el-Fil, 105/1-5.

Türkçe Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İslâm Ansiklopedisi ve MEB İslâm Ansiklopedisi gibi eserlerden istifade ederek çalışmamıza ekledik.

Câhiliye döneminde yaşanan savaşları ve nedenleri araştırmak üzere çeşitli kaynaklara ulaştık. Edebiyat kitapları arasında öncelikle dönemin asli kaynaklarından sayılması gereken *Muallakât*’a müracaat ettik. Muallaka şairlerinin şiirlerini taradığımızda Eyyâmü’l-Arab hakkında en çok bilgi veren şairin Hâris b. Hillize (öl. 570[?]) olduğunu gördük. Özellikle Bekir kabilesinin Hîre devletinin yanında girdiği savaşları ve Eyyâmü’l-Arab’a dair yer adlarının sıkça geçtiği divan daha sonraları *Muallakât* içine dahil edilerek günümüze kadar ulaşmış ve çalışmamıza kaynaklık etmiştir. Hâris b. Hillize’nin bu şiirini; muallakâtı derleyen Hammâd b. er-Râviye tarafından (öl. 160/776-777[?]), Tağlîb kabilesi şairi Amr b. Külsûm’un (öl. 584 veya 600) muallaka şiirine karşı Bekir kabilesini de memnun etmek üzere muallaka arasına dahil ettiği düşünülmektedir.⁸ Şiirin muallaka arasındaki yeri ve sıhhati tartışılrsa da Câhiliye döneminde yaşanan savaşlar hakkında en çok bilgiye yer veren muallakâ olması çalışmamız için önem arz etmektedir. Bununla beraber Hammâd er-Râviye’nin güvenilir bir kimse olmadığı, insanlar adına şiir uydurduğu, kadınların şiirlerini erkeklere isnad ettiği gibi birçok eleştiri bulunmaktadır.⁹ Ayrıca belirtmeliyiz ki Mısırlı edebiyat eleştirmeni Tâhâ Hüseyin (öl. 1973) Câhiliye şiirinin ve Muallakât’ın İslâmi dönemde türetildiğini düşünmektedir.¹⁰ Çalışmamız için önemi açısından belirtmeliyiz ki İbn Sellâm el-Cumahî (öl. 231-846[?]) Hammâd b. er-Râviye’nin “Câhiliye dönemi şiirleri ve olaylarını ilk defa derleyen kimse.” olduğunu söylemektedir.¹¹ Çalışmamızda Mühelhil b. Rebîa’nın (öl. 525 civarı) *Divân*’ı ve İmru’l-Kays’ın (öl. M 540 civarı) *Divân*’ı gibi eserlerden istifade ettik. Ebü’l-Ferec el-İsfahânî’nin (öl. 356/967) *el-Eğânî* adlı eserini taradığımızda Eyyâmü’l-Arab hakkında detaylı bilgiye dağınık halde ulaştık. Müellifin Câhiliye döneminde yaşanan bazı savaşlara özel başlıklar açtığını, bazen de şahıs ismi altında çeşitli savaşlara değindiğini gördük. Satır aralarında bulduğumuz tarihi malzeme sayesinde araştırmamızı derinleştirdik.

⁸ İmru’u’l-Kays vd, *Yedi Askı - Arap Edebiyatının Harikaları*, çev. Nurettin Ceviz vd (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 165-166; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 9/509; Ali Cündî, *Kitâbu fî târihi’l-edebi’l-câhilî* (Mektebetü’l-Dârü’t-Türâs, 1412/1991), 154; Nasuhi Ünal Karaarslan, “Hâris b. Hilleze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/196.

⁹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/67; Zülfikar Tüccar, “Hammâd er-Râviye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/486-488.

¹⁰ Tâhâ Hüseyin, *fî’ş-Şi’ri’l-Câhilî* (Susa-Tunus: Dârü’l-Ma’ârif, ts.), 176-178.

¹¹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/67.

Müellif özellikle Birinci ve İkinci Ficâr Savaşlarına alt başlıklar oluşturmuştur. Örneğin İkinci Ficâr Savaşının Dördüncü Vak‘ası – Ukâz gibi başlıklar oluşturarak konunun daha detaylı anlaşılmasını sağlamıştır. Bu bölümlerde verilen birçok bilgiyi çalışmamızda kullandık. İbn Abdürabbih’in (öl. 378/940) *el-‘İkdü’l-ferîd* eserine baktığımızda ise Câhiliye dönemine ait oldukça fazla bilgi görmekteyiz. Müellifin dönemin kültürünü, zihniyetini ve yaşayış biçimini en güzel şekilde aktaran Eyyâmü’l-Arab’a genişçe yer verdiğini görmekteyiz. İbn Abdürabbih’in bilgi kaynağının Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ (öl. 209/824[?]) ve İbnü’l-Kelbî (öl. 204/819) olduğunu söyleyebiliriz. İbn Abdürabbih’in kabileleri esas alarak savaşları sınıflandırması, konuya kabile bazlı yaklaştığını göstermektedir. İbnü’l-Esîr’in değinmediği Eyyâmü’l-Arab’a da değinmesi sebebiyle *el-‘İkdü’l-ferîd*’den çalışmamızda çokça istifade ettik. Yetmiş yedi savaşa eserinde yer veren İbn Abdürabbih savaşlar arasındaki münasebetleri de konu edinmiştir. İbn Reşîk el-Kayrevânî, (öl. 456/1064) *el-‘Umde fî mehâsini’s-şî‘r ve âdâbih* adlı eserinde Eyyâmü’l-Arab’a özel bir başlık açmış, burada önce önemine binâen Resûlullah’ın savaşlarını kısaca zikretmiş ve sonrasında Câhiliye dönemi savaşlarını konu edinmiştir. Müellif bir tercih olarak savaşların detaylarına değinmediğini belirtmiştir.¹² Bununla birlikte sebeplerine de çoğunlukla değinmemiştir. Nitekim bu eser şiirde derinleşmek için lazım gelen bilgileri sunmaktadır. Ancak daha önce başka kaynaklarda adı geçmeyen savaşları eserine almıştır. Bu sebeple savaşların tespiti noktasında *el-‘Umde*’den istifade ettik. Ebü’l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî’nin (öl. 518/1124) Arap atasözlerini bir araya getirdiği *Mecma‘u’l-emşâl* adlı eserinde Eyyâmü’l-Arab isimlerine özel başlık açılmıştır. Bu başlık altında Eyyâmü’l-Arab’ı zikreden müellif detaylara girmemiştir. Savaşların isimlerini nereden aldığını zikreden Meydânî bu savaşlar hakkında söylenen şiirlere değinmiş fakat savaşların sebeplerine yönelik çok az bilgi vermiştir.¹³ Bu sebeple çalışmamızda çokça istifade edebildiğimiz bir eser değildir. Yalnızca diğer kaynaklarımızdan elde ettiğimiz bilgilerimizi destekleyici olarak kullanılmıştır. Eserde, daha önce bizim ulaştığımız savaşlardan çok daha fazlasına ulaştık. Ancak eserde savaşların isimleri ve bunları nereden aldıkları ile hangi kabilelerin arasında yapıldığı dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Öyle ki müellif bazen sadece savaşın

¹² Ebû Ali el-Hasen el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî İbn Reşîk, *el-‘Umde fî mehâsini’s-şî‘r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Dârü’l-Cil, 1401/1981), 2/220.

¹³ Ebü’l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm en-Nisâbü’l-Meydânî, *Mecma‘u’l-emşâl* (Dimeşk: Matbaatü’s-Sünneti’l-Muhammed, 1392/1972), 2/430-444.

ismini zikretmiştir. Bu bilgiler çalışmamızın aslını teşkil eden savaş nedenleri konusunda bir neticeye ulaştırmadığı için çalışmamıza dahil edilmemiştir. Ayrıca Adil Câsim el-Beyâtî'nin Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın Câhiliye dönemine ait rivayetlerinin bir kısmını derlediği *Kitâbü Eyyâmi'l-'Arab kable'l-İslâm li Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ* adlı eserine başvurduk. Câhiliye dönemi ile ilgili rivayetlerin çoğunun Ma'mer b. Müsennâ'ya dayandığını klasik kaynaklarımızda da görmüştük. el-Beyâtî bu rivayetlerin bir kısmını derlemiş ve Ebû Ubeyde'nin Eyyâmü'l-Arab literatürüne olan katkılarına yoğunlaşmıştır. Eyyâmü'l-Arab hakkında Mufaddal ed-Dabbî, Asmâi ve İbnü'l-Kelbi'nin derleme çalışmaları olduğu bilinmektedir. Bunların Ebû Ubeyde'nin rivayetlerinden çok daha az olduğunu söyleyen el-Beyâtî bu rivayetlerin de Ebû Ubeyde'nin söylediklerinin benzer ifadelerle aktarılmış özetleri olduğunu düşünmektedir.¹⁴ Ebû Ubeyde'nin Eyyâmü'l-Arab hakkında bin iki yüz vak'a'yı anlatan bir kitap telif ettiği söylenmektedir.¹⁵ Ebû Ubeyde gibi bazı yazarlar bu konuyla ilgili müstakil eserler ortaya koymuştur. Fakat günümüze ulaşan müstakil bir eser bulunmamaktadır.¹⁶ Ebû Ubeyde'nin Ferezdağ (öl.114/732) ile Cerîr b. Atıyye (öl.110/728[?]) arasındaki atışmaları derlediği *Neķā'izu Cerîr ve'l-Ferezdağ* adlı eserinde birçok Câhiliye savaşına yer verdiğini görmekteyiz. Suyûti; Ebû Ubeyde hakkında "Arapların savaşları ve haberleri konusunda üç kişi (Mufaddal ed-Dabbî ve Asmaî'ye kıyasla) arasında en bilgili olanıydı. Dönemin bilgilerini en geniş şekilde toplamıştı. Ondan sonra Arapların savaşları hakkında yazılan tüm kitaplar, Ebû Ubeyde'yi kaynak almıştır." demiştir.¹⁷ Bizlerde oluşan kanaate göre de Ebû Ubeyde olaylara bir edebiyatçıdan ziyade tarihçi olarak yaklaşmış, savaşların nedenleri ve sonuçları üzerinde durarak geniş bir malumata ulaşmamızı sağlamıştır. Ancak Mufaddal ed-Dabbî ve Asmaî Câhiliye döneminin şiirine yoğunlaşmıştır. Bu şiirlerde savaşlardan bahsedilse de savaşların nedenleri hakkındaki bilgilere çoğu zaman rastlanmamaktadır. Bu nedenle çalışmamızda onların eserlerinden çokça istifade edemedik.

¹⁴ Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî Ebû Ubeyde, *Kitâbü Eyyâmi'l-'Arab kable'l-İslâm*, thk. Âdil Câsim el-Beyâtî (Bağdat: Dârü'l-Câhiz li't-Tabâ' ve'n-Neşr, 1395), 1/19; Fuat Daş, *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları* (İstanbul: Hiper Yayınları, 2019), 22.

¹⁵ Ahmed Şevkî Dayf, *el-'Asrû'l-Câhilî* (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.), 1/64; Cündî, *Kitâbu fî târihi'l-edebi'l-câhilî*, 127.

¹⁶ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/341-342.

¹⁷ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa*, thk. Fuât Ali Mansûr (Beyrut: Dârü'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1419/1998), 3/345; Cündî, *Kitâbu fî târihi'l-edebi'l-câhilî*, 127.

Siyer kaynakları arasında İbn Hişâm'ın (öl. 218/833) *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, eserini taradığımızda bir Siyer kitabı olması sebebiyle doğrudan Eyyâm'ül-Arab'a yönelik bilgileri bulamadık. Ancak Hz. Peygamber'in dedeleri bahsi altında Kusay b. Kilâb'dan (öl.480 civarı) itibaren bölgede yaşanan bazı savaşlar ve olaylar hakkında birçok bilgiye ulaştık. Bu bilgiler Tarih kitaplarında Eyyâmü'l-Arab başlığı altında bulunmayan bilgiler olduğu için çalışmamızın kapsayıcılığına katkıda bulunmuştur. Nitekim konumuz hakkındaki yerli ve yabancı modern çalışmaların genelde kendilerini Eyyâmü'l-Arab başlığı altında sınırlandırdıklarını ve Kusay b. Kilâb'ın savaşlarını çalışmalarına dahil etmediklerini gördük. Bu vesileyle çalışmamızı daha geniş ve detaylı bir noktaya ulaştırmak adına satır aralarında bulunan bilgilerden istifade ettik. Ayrıca İbn Hibbân'ın (öl.354/965) *es-Sîretü 'n-Nebeviyye ve Ahbârü 'l-Hulefâ* adlı eseri ve Halebî'nin (öl. 1044/1635) *es-Sîretü 'l-Halebiyye*'si istifade ettiğimiz Siyer kaynakları arasında bulunmaktadır.

Genel Tarih kitapları arasında pek çok eserden istifade ettik. İbn Hişâm'ın *Kitâbü 't-Ticân fî mülûki Himyer* adlı eseri konumuzla ilgili birçok tarihi malzemeyi barındırmaktaydı. Müellifin *es-Sîretü 'n-Nebeviyye* eserine almadığı Eyyâmü'l-Arab'a dair rivayetlerini *Ticân*'da bulduk. Bulduğumuz savaşların sebeplerini tespit ederek çalışmamızdaki ilgili kategori altında listeledik.¹⁸ Ezrakî'nin (öl. 250/864[?]) *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine 'l-âşâr* adlı eseri Câhiliye dönemi Mekke'sinde gerçekleşen savaşları konu edinmektedir. Müellifin Mekke tarihine odaklanması sebebiyle şehirde yaşanan olaylar ve savaşlar hakkında bizlere verdiği detaylı bilgiler çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Bu eserden çıkarımla bulduğumuz ve çalışmamıza dahil ettiğimiz savaşlar bulunmaktadır. İbn Hişâm'ın *es-Sîretü 'n-Nebeviyye* eserinde olduğu gibi Eyyâmü'l-Arab başlığı altında bulunan savaşların dışında bilgileri barındırdığı için bu eser sayesinde çalışmamızı genişletme imkânı bulduk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (öl. 310/923) *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk* adlı eserinde birkaç savaşa satır aralarında ulaştık. Ayrıca Taberî yalnızca hükümdarların savaşlarına ayrı başlıklar açarak bu savaşlarla ilgili tarihi malzemeleri kaydetmiştir. Bunlar Cezîme el-Ebraş, Zebbâ, Zûkâr, Tasm ve Cedis savaşlarıdır. Bu savaşların haricinde Câhiliye dönemi Araplarının kendi aralarındaki savaşları göz ardı eden Taberî, tarihin akışını

¹⁸ *Kitâbü 't-Ticân fî mülûki Himyer* 'in İbn Hişâm'ın dedelerinden Vehb b. Münebbih'e (öl.114/732) ait olduğu ancak İbn Hişâm tarafından rivayet edildiği de düşünülmektedir. Bu da eserin daha erken bir döneme tarihlendirebileceğini düşündürmektedir. Bk. Mustafa Fayda, "İbn Hişâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/71-73.

Resûlullah'ın doğmasına getirirken Hz. Peygamber'in ataları bahsinde Kusay b. Kilâb'ın savaşları ve Fil Vak'ası gibi bazı hadiseleri de zikretmiştir. Bahsi geçen bölümlerdeki tarihi malzemeyi çalışmamızda kullandık. Mes'ûdî'nin (öl. 345/956) *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher* eserini taradığımızda Eyyâmü'l-Arab'a dair çok kısıtlı bilgilere ulaştık. Eserinde Tasm ve Cedis kabilelerinden,¹⁹ Zûkâr Savaşından,²⁰ Fil Vak'asından²¹ kısaca bahseden Mes'ûdî Eyyâmü'l-Arab'a dair bazı savaşların isimlerini zikrederek bunları önceki kitaplarında naklettiğini ifade etmektedir.²² Ancak bu konudaki eserleri günümüze ulaşmamıştır. Çalışmamızın asli kaynağı olan İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) Câhiliye döneminde yaşanan savaşlara detaylı bir şekilde yer verdiği *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eseri konumuzla ilgili büyük bir tarihi malzeme barındırmaktadır. Müellifin savaşları kendisine göre kronolojik ve tematik bir sırayla rivayet ettiğini düşünmekteyiz. Ancak kronolojik sıranın varlığını kesin olarak tespit etmek için ihtiyacımız olan savaşların tarihleri hakkında çoğunlukla bilgi bulunmamaktadır.²³ Tematik tasnif hakkındaki kanaatimizin sebebi Yesrib'de yaşanan savaşlara ayrı bir başlık açmış olmasıdır. Ayrıca müellif birbirinin devamı niteliğindeki savaşları ayrı başlıklar altında incelemek yerine olaya bütüncül yaklaşımda bulunarak tek bir başlık altında anlatmıştır. Câhiliye döneminde Araplar ve civar devletler arasında yaşanan savaşlar hakkındaki rivayetleri çeşitli başlıklar altında zikreden müellif Arapların kendi aralarında yaşanan savaşlara ayrı bir üst başlık açmıştır. Bununla beraber Medine'de yaşanan savaşlara da ayrı bir üst başlık açan müellifin bu başlıkların altında yer verdiği her savaşa özel alt başlıklarla savaşlar hakkındaki tarihi malzemeyi detaylı bir şekilde naklettiğini ifade edebiliriz. İbnü'l-Esîr; Câhiliye Döneminde Arapların Savaşları başlığı altında Taberî'nin Zûkâr, Cezîmetül-Ebraş, Zebbâ, Tasm ve Cedîs savaşlarını naklettiğini ancak bu dönemde yaşanan diğer savaş ve olayları görmezden geldiğini ifade etmiştir.²⁴ Taberî'nin de zikrettiği bu savaşları önceki bölümlerin kronolojisine uygun şekilde işleyen İbn'ül-Esîr, Taberî'nin zikretmediği Câhiliye döneminde meydana gelen savaşlar ve büyük

¹⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2005), 2/41.

²⁰ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/80-81.

²¹ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/99-100.

²² Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/97.

²³ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/342.

²⁴ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1433/2012), 1/454.

gruplar etrafında meydana gelen hadiseleri özel bir başlık altında nakletmiştir. İbnü'l-Esîr; küçük grupların etrafında gelişen olayları ve ganimet amaçlı baskınları zikretmenin, sayısının çokluğu sebebiyle mümkün olmadığını da belirtmiştir.²⁵ Bununla beraber eserinde altmış dört savaşa yer vermiştir. Ayrıca döneme ait savaşların farklı süreçlerinde söylenen şiirlere eserinde yer veren İbnü'l Esîr bu savaşların nedenlerini tespit noktasında temel kaynağımız olmuştur. İbnü'l-Esîr'in temel kaynağının ise Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ olduğu görülmektedir. İbnü'l-Esîr birçok rivayete "Ebû Ubeyde dedi ki, buyurdu ki" "قال أبو عبيدة" şeklinde başlamıştır. Müellifin birçok yerde aynı siga ile İbn İshak (öl. 151/768), İbnü'l-Kelbî ve Mufaddal ed-Dabbî'den (öl.178/794[?]) rivayette bulunduğu görülmektedir. Bu rivayetler İbnü'l-Esîr'in elinde ilgili ravilerin günümüze ulaşmayan eserlerinin bulunduğunu düşündürmektedir. *el-Kâmil'in* İslâm Tarihi kaynakları arasında Eyyâmü'l-Arab'a en çok yer veren eser olduğunu ancak İbnü'l Esîr'in sadece önemli gördüğü olayları eserine aldığını da yeri gelmişken söylemeliyiz.²⁶ İbnü'l-Esîr, büyük bir savaşa neden olan küçük vak'aları ayrı ayrı başlıklar altında nakletmek yerine büyük ve nihâi savaşın başlığı altında cem etmeyi tercih etmiştir. ²⁷ İbnü'l-Esîr'in zaman zaman Taberî'nin rivayet örgüsünü aktardıktan sonra bazı çelişkilere dikkat çekerek Arapların tarihi bilgilerinin doğru kaydedilmemesinden dem vurduğu görülmektedir. Ayrıca o, Taberî'nin kendisine ulaşan tarihi malzemeyi tahkik etmeksizin aktarmasını da eleştirmektedir. Sonrasında konu hakkındaki kendi fikirlerini farklı rivayetlerle destekleyerek söylemekten geri durmamıştır. İbnü'l-Esîr'in ihtilafli rivayetlerde de cem metodunu kullandığı görülmektedir. ²⁸ Bunun dışında farklı kaynaklardan ulaştığımız bilgileri de çalışmamıza katarak yalnızca İbnü'l-Esîr'in eserine bağlı kalmadığımızı ifade etmekte fayda görüyoruz. Nüveyrî; (öl. 733/1333) *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb* adlı eserinde Acem Krallarının Haberleri, Arap Krallarının Haberleri, Câhiliye Döneminde Yaşanan Vak'alar ve Eyyâmü'l-Arab başlıkları altında birçok savaştan bahsetmiştir. Muahhar tarihçilerden olan Nüveyrî; bazen Taberî, bazen de İbnü'l-Esîr'in eserlerinden doğrudan nakil yapmıştır. Bazen Ebû Hâtim es-Sicistânî'den (öl.255/869), bazen Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî'den (öl.216/831) bazen Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'dan doğrudan

²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/454.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/454.

²⁷ Örn. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/500.

²⁸ Örn. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/375.

rivayet ettiği görülmektedir. Kitap Câhiliye dönemi savaşları konusunda *el-İkdü'l-ferîd* ile benzerlik göstermektedir. Bizler *Nihâyetü'l-ereb*'ten özellikle diğer kaynaklarda geçmeyen bazı savaşların tespiti konusunda istifade ettik. Ayrıca diğer kaynaklarda rivayet olunan ancak adına değinilmeyen bazı savaşların adlarını *Nihâyetü'l-ereb*'den çıkardık. İbnü'l-Esîr'in büyük bir savaşa neden olan vak'aları ayrı başlıklar altında ele almadığı ve yaşanan nihaî büyük savaş altında zikrettiğini daha önce ifade etmiştik. Nüveyrî ise bunları ayrı ayrı ele alarak bu vak'alarla ilgili detaylı bilgiye ve savaş ismine ulaşmamızı sağlamıştır. Örneğin İbnü'l-Esîr; Rahrahân Savaşı başlığı altında Nefrâvât, Batn-ı Âkil ve Hureybe Vak'alarına değinirken Nüveyrî adı geçen savaşlara ayrı başlıklar açmıştır.²⁹ Bu durum savaşların sayısını arttırmaktadır. Nitekim Nüveyrî eserinde 82 savaşa değinmiştir. Hülâsâ, Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-ereb* adlı eserinden çalışmamızda bulunan savaşların nitelik ve nicelik açısından zenginleştirilmesine yönelik fayda sağladık. İbn Kesîr'in (öl.774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye* eserini taradığımızda müellifin Câhiliye döneminde Yemen ve Mekke'de yaşanan bazı olaylara değindiğini ancak Eyyâmü'l-Arab'a dair detaylı bilgileri nakletmediğini müşahede ettik. Bu eserdeki Yemen'de yaşanan Lahni'â Zûşenâtır, Zûnüvas, Seyf b. Zûyezen, Ebrehe ve Eryât Vak'aları gibi savaşlar hakkında ulaştığımız tarihî malzemeyle mevcut bilgilerimizi destekledik. Mekke'de yaşanan Fil ve Ficâr Savaşları, Yesrîb'de yaşanan Tübba' Vak'ası gibi olaylar hakkında da çalışmamıza eklemeler yapmakla yetindik.

İslâm Tarihi yazıcıları genelde Eyyâmü'l-Arab'a yer vermemişlerdir. Bunun sebebi olarak gelen bilgilerin güvenilirliğinin meçhul olduğu kanaatine kapılmamak gerekir. Nitekim tarih yazıcıları Câhiliye döneminden çok daha önce yaşanan savaşları, hükümdarların tarihini, Kur'ân ve Hadis kaynaklı olmayan Peygamber kıssalarını nakletmekten geri durmamışlardır. Örneğin Taberî Eyyâmü'l-Arab'a bir başlık açarak bu dönemde yaşanan savaşları zikretmemiş olmakla beraber kitabında Cezîme el-Ebraş, Zebbâ, Tasm ve Cedîs, Zûkâr Savaşlarını zikretmiştir. Muhtemelen tarih yazıcıları bu konuya mahsus eserler yazmışlarsa da bunların bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Örneğin Mes'ûdî; *Mürûcü'z-zeheb*'de Eyyâmü'l-Arab'a dair bir başlık açmamış ve bunları

²⁹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2004), 15/265-267.

nakletmemiştir. Ancak Tasm ve Cedis kabilelerinden,³⁰ Zûkār Savaşından,³¹ Fil Vak‘asından³² kısaca bahsetmiştir. Fakat Eyyâmü’l-Arab’a dair bazı savaşların isimlerini zikrederek bunları önceki kitaplarında naklettiğini ifade etmiştir.³³ Ancak bu eserleri günümüze ulaşmadığı için Mes‘ûdî’nin eserinde Eyyâmü’l-Arab bilgisini bulamamaktayız.

Tabakât kitapları arasından İbn Sa‘d’ın (öl. 240/854) *Kitâbü’l-Tabakâti’l-kebîr*’inden istifade ettik. Siyer kaynaklarında bulunan Kusây b. Kilâb’ın savaşları gibi bilgilerin yanı sıra Câhiliye döneminde Yesrib’de de yaşanan bazı olayları buradan tespit ettik.

Coğrafya kitapları arasından Yâkût el-Hamevî’nin (öl. 626/1229) *Mu‘cemü’l-büldân* adlı eserine başvurduk. Buradan savaşların isimlerini aldıkları dağlar, vadiler, su kaynakları ve kuyular üzerinden ilgili olaylara yönelik detaylı bilgiye ulaşmaya çalıştık. Ayrıca Sâmi el-Mağlûsî’nin hazırladığı *el-Atlasüt-Tarihî li-Siretir-Resul* ve Türkçeye tercüme edilen *Siyer Atlası* eserlerinden Câhiliye döneminde kabilelerin yaşadığı bölgeler ve bazı savaşların tahmini yerlerini bütüncül şekilde görebilme amacıyla istifade ettik.

Çağdaş çalışmalar arasından Cevâd Ali’nin (öl. 1987) *el-Mufaşşal fî târihi’l-Arab kable’l-İslâm* adlı eserini taradığımızda İslâm öncesi Arap tarihine yönelik detaylı bilgilere ulaştık. Eserden Arap coğrafyası, kültürü ve tarihine yönelik bilgileri ihtiva eden zengin bir kütüphane olarak istifade ettik. Câhiliye dönemini de içine alıp Hz. Peygamber dönemine kadar detaylı bir şekilde işlenen bilgilerden konumuzla ilgili bölümlerin üzerinde durmaya çalıştık. Yazarın neredeyse her konuya değindiğini ve geniş izahatta bulunduğunu söylemeliyiz. Bununla beraber müellifin bu dönemde yaşanan savaşların bir kısmının üzerinde kısaca durmakla yetindiğini, bir kısmını ise ele almadığını ifade etmeliyiz. Savaşların nedenlerine yönelik bir başlık açmayan Cevâd Ali, Eyyâmü’l-Arab başlığında bazı savaşların nedenlerine değinmiştir. Bu savaşların nedenlerinin kritiğini yapmış, nedenlerine yönelik farklı rivayetleri zikretmiştir. Böylece savaşların tarafları olan kabilelerin bu savaşların nedenleriyle ilgili farklı sebepler sunduğunu ortaya koymuştur. Cevâd Ali’nin bilgilerinden de istifade ederek çalışmamızda savaşların nedenlerine yoğunlaştık ve bu konuda müstakil bir çalışma

³⁰ Mes‘ûdî, *Mürûcü’z-zeheb*, 2/41.

³¹ Mes‘ûdî, *Mürûcü’z-zeheb*, 2/80-81.

³² Mes‘ûdî, *Mürûcü’z-zeheb*, 2/99-100.

³³ Mes‘ûdî, *Mürûcü’z-zeheb*, 2/97.

ortaya çıkarmak istedik. Muhammed Ahmed Câdü'l-Mevla ve arkadaşlarının birlikte hazırladığı *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye* adlı eseri okuduğumuzda savaşların nedenleri ve detaylarını tespit ettik. Câdü'l-Mevla, Ali Muhammed el-Bicavî ve Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim'in birlikte hazırladığı bu eser Arapların Farslarla, Kahtânî kabilelerinin kendi aralarında, Kahtânîler ile Adnânîler arasında, Rebîa kabilelerinin kendi aralarında, Rebîa ve Temîm arasında, Kays kabileleri arasında, Kays ve Kinâne arasında, Kays ve Temîm arasında yaşanan savaşları ayrı ayrı başlıklar altında derlemişlerdir. Müellifler İslâmî dönemde Câhiliye zihniyeti sebebiyle yaşanan bazı savaşları da esere dahil etmişlerdir.³⁴ Yine çağdaş çalışmalardan, İbrahim Şemseddin'in *Mecmuu' Eyyâmi'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm* adlı eserini incelediğimizde kitabın iki bölümden oluştuğunu gördük. Birinci bölümde Câhiliye Döneminde Arapların Savaşları, ikinci bölümde ise İslâmî Dönemde Arapların Savaşları anlatılmaktadır. Konumuzla ilgili bulunan birinci bölüm, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eserinin birinci cildinde bulunan "Câhiliye Döneminde Arapların Arasında Meydana Gelen Hadiseler" başlığının bir alıntısı niteliğindedir. Bu bölümün ilk iki başlığı "Buhtunnasr'ın Araplar Üzerine Yürümesi" ve "Fil Vak'ası" başlıkları yine *el-Kâmil fi't-târîh*'in önceki bölümlerinden alıntılanmıştır. Bu başlıkların dışındaki başlıklar ise sıralama ve içerik olarak *el-Kâmil* ile benzetilmektedir. Şemsettin Günaltay'ın (öl. 1961) *İslâm Öncesi Arap Tarihi* kitabından Câhiliye'nin coğrafi ve tarihî sınırlarının çizilmesi ve dönemin anlaşılması konusunda istifade ettik. Özellikle Fil Vak'asında iki Arab'ın Kulley's'e pislemesinde ekonomik kaygıların bulunduğunu ve Ebrehe'nin Mekke seferini Hristiyanlığı yayma girişimi olarak değerlendirmesi çalışmamızın başlıklarının teşekkülünde etkili olmuştur. Harun Ögmüş'ün *Câhiliyye Döneminde Araplar* eserini incelediğimizde müellifin Câhiliye şiirine göre İslâm öncesi Arap toplumunu ve Kur'an'ın getirdiği zihinsel dönüşümü anlatma gayretinde olduğu söylenebilir. Müellif çalışmasının birinci bölümünde kabileler arasında geçen savaşların sebeplerine dair bir alt başlık açmıştır. Bu alt başlık altında altı savaş sebebinden bahseden müellif temel olarak asabiyet, ganimet ve intikam başlıklarına değinmiştir. Çalışmasının bu bölümünde özellikle Câhiliye dönemi şiirlerinden çıkarımlar yapmıştır. Bu şiirlerin asli kaynaklarına da müracaat ederek çalışmamıza dahil ettik ve Harun Ögmüş'ün tercümelerinden yararlandık.

³⁴ Muhammed Ahmed Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1408/1988), Kef, 86, 220, 405.

Cafer Acar'ın 2007 yılında yayınlanan *Câhiliye ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu* adlı doktora tezi bizler için öncü bir çalışmadır. Müellif doktora tezinde Câhiliye Döneminde Savaş Anlayışı ve Meşruiyet başlığı altında sekiz alt başlık açarak asabiyet, ganimet, intikam, tahakküm, himaye, tehdit, ittifaklar, yaşam alanlarındaki yetersizlik ve ticari kaygılar gibi savaş nedenlerine değinmiştir. Acar'ın doktora tezinin konusunun genişliği, Câhiliye döneminde savaş nedenleri konusuna geniş bir perspektiften ve detaylı bir şekilde bakmayı mümkün kılmamaktadır. Acar'ın 2014 yılında yayınlanan *Ana Hatlarıyla Câhiliye Döneminde Savaş Sebepleri* makalesi de doktora tezinin adı geçen bölümünden çok farklı değildir. Acar, bu makalesinde Câhiliye kavramı, Câhiliye döneminin tarihî ve coğrafi sınırlarını kısaca çizmiş ve Eyyâmü'l-Arab'ı tanıtmıştır. Sonrasında savaş nedenlerine bir başlık açmış ve bu başlık altında doktora tezindeki adı geçen konulara değinmiştir. Müellifin sekiz başlık altında değerlendirdiği savaş sebeplerinin yanı sıra hükümdarların gördüğü rüyalar ve kâhinlerin sözlerini bir savaş sebebi olarak değerlendirdiğini görmekteyiz. Müellif, Erdeşir hakkında kahinlerin “Ülkelere hâkim olacaksın.” sözleri ve Kisra Erdeşir'in rüyalarında kendisine görünen meleğin “Allah seni ülkelere hâkim kılacak.”³⁵ sözlerinden hareketle, başarıya ulaşacağı kanısına kapılarak yaptığı seferlerin sebebinin rüyalar olduğunu düşünmektedir.³⁶ Ancak bizler bu savaşın sebebinin rüyalar olmadığını düşünüyoruz. Benzer rüyaların Herakl'ı da savaşa sevk ettiği rivayet edilmektedir. Buna göre Herakl rüyasında yaşlı bir kimsenin ona “Sana ipiyle beraber Kisrâ'yı teslim ediyorum. Onunla savaş, zira galip geleceksin ve düşmanların hakkında umduklarına kavuşacaksın.” sözlerinden hareketle Herakl'ın kâhinleriyle istişare ettiğini kâhinlerin bu rüyayı Kisrâ'ya karşı savaşması için bir işaret olduğunu söylemesi üzerine Herakl'ın sefere çıktığı rivayet edilmektedir. Acar, eserinde aynı başlık altında bu rivayete de yer vermiştir. Ancak ilgili rüyaların burada bir savaş motivasyonu olarak Herakl'a güç, kuvvet ve kararlılık verdiğini düşünüyoruz. Nitekim Herakl'ın ülkesi Kisrâ'nın askerleri tarafından çiğnenmiş vaziyette idi. Fars askerleri her gün Rum köylerine baskınlar düzenliyor, ganimet için insanları öldürüyordu. Mevcut durumda zaten Rumlar ile Farslar arasında düzensiz bir savaş yaşanmaktaydı. Rüyası ve kâhinlerin sözlerinden güç alan Herakl bir ordu

³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/348.

³⁶ Cafer Acar, “Ana Hatlarıyla Câhiliye Toplumunda Savaş Sebepleri”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1 (Haziran 2014), 110-111.

hazırlatarak Kisrâ ile savaşmak üzere yola koyuldu. Sözü geçen rüyalar ve kahinlerin sözleri ise belki de hükümdarların komutanlarını ve askerlerini savaşa ikna ve sevk etmek için kullandığı bir savaş taktiğiydi. Nitekim ne kâhinlerin sözleri ne de hükümdarların rüyaları gerçek olmamıştır. Herakl, Kisrâ'nın komutanlarından Rahzâr ile Dicle kıyısının doğusunda savaşa tutuşmuştur. Herakl galibiyeti elde ettikten sonra Fars topraklarında ilerlemiş ancak Kisrâ'nın bazı oyunları sebebiyle geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu dönüş yolunda baskınlara uğrayarak mutlak bir mağlubiyetle ülkesine dönmüştür ³⁷ Bu sebeplerle çalışmamızda rüyalar ve kâhinlerin sözlerine ayrı başlık açmadık. Hükümdarların rüyaları ve kâhinlerin sözlerinin savaşların asıl nedenleri olamayacağını düşünmekteyiz. Mevcut durumda siyasi çekişme içinde bulunan iki devlet arasında karşılıklı savaş motivasyonunun bir parçasını neden olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır.

Acar'ın çalışması bizler için her ne kadar öncü bir çalışma olsa da bizler bu konunun daha geniş bir şekilde araştırılıp detaylara ulaşarak daha çok savaş nedenine ulaşabileceğimizi ve bu savaş nedenlerini belirli sınıflandırmalara tabi tutabileceğimizi düşündük. Çalışmamızı bu düşünce üzerine yürüttük ve otuz savaş nedeni çıkardık. Bunları Siyasi, Sosyo-kültürel, Ekonomik ve Dini Nedenler bölüm başlıkları altında sınıflandırdık. Her bölümün sonuna o konuyla ilgili olarak Câhiliye döneminde yapılan savaşların bir listesini ekledik. Ayrıca bu savaşların istatistiksel bilgisini çıkararak hangi sebepler nedeniyle ne kadar savaş çıktığını ve bunun yüzdelik oranını çıkardık.

Yukarıda zikrettiğimiz ve çalışmamızın içeriğinde zikredeceğimiz diğer kaynaklardan topladığımız tarihî malzemeleri ilgili kategoriler altında cemettik. Sonra bunları bir tablo yaparak paylaştık. Son olarak bu tablolardan çıkan istatistik bilgilerini de sayı ve yüzdelik olarak çıkardık. Bu istatistik bilgisini halka grafiği olarak çalışmamızın sonuna ekledik. Ayrıca belirtmekte fayda görüyoruz ki Câhiliye döneminde savaş nedenlerini ortaya çıkarabilmek adına ulaşabildiğimiz tüm rivayetleri hüküm çıkarma maksadımız bulunmadığı ve tarihî malzeme olarak önem ihtiva ettiği için sıhhatine bakmaksızın çalışmamıza almış bulunuyoruz.

Çalışmamızı hazırlarken karşılaştığımız en büyük güçlük, hakkında bilgiye ulaştığımız iki yüze yakın savaş ve olayı birbirine karıştırmadan ve aralarındaki

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/430-433.

bağı kurarak bütüncül bir şekilde okumanın zorluğuydu. Nitekim bazı savaşlar farklı kaynaklarda farklı isimlerle zikredilmekteydi. Savaşların kronolojisinin bilinmemesi olaylar arası bağlantıyı anlamlandırmada zorluk yaşamamıza neden oldu. Bir savaşın devamı niteliğinde bulunan intikam savaşları da bazen aynı başlık altında anlatılırken bazen de özel bir başlık açılarak anlatılmıştı. Bizler usül olarak karışıklığa en az yol açacak şekilde ayrı başlıklar altında ele alma yöntemini seçtik.

Savaşların birden fazla isminin olması, farklı kaynaklarda farklı isimlerle zikredilmesi araştırmamızı zorlaştıran unsurlar arasındadır. Bir savaşın birden fazla nedeninin varlığı ise kategorizasyonu oldukça zorlaştırmaktaydı. Çekişme içinde bulunan kabileler ganimet odaklı baskınlar yaparken, intikam ve ganimet sebepleri birbirine karışmaktaydı. Özellikle Evs ve Hazrec arasındaki savaşların sosyo-kültürel bir neden olan asabiyet, intikam ve siyasi üstünlük kurma gibi nedenlerini birbirinden ayırt etmek güç oldu. Ayrıca Bekir b. Vâil ve Temîm kabileleri arasındaki savaşların ganimet, sınırları koruma ve intikam gibi nedenleri aynı anda barındırması bu savaşların hangi başlık altında derlenmesine karar vermemizi güçleştirmiştir. Önemli bir husus şudur ki intikam nedenli savaşların aslında başka nedenlerle yaşanan vak'aların devamı niteliğinde olmasıdır. Bu sorun çalışmanın istatistiksel yönüne göz atan bazı okuyucularda yanlış anlamaya sebebiyet verebilir. Lakin intikam merkezli savaşların tespiti de çalışmamız açısından mühim bir konudur. Bunların yanı sıra bazı kaynaklarda belirli bir başlık altında bulunmayan, dağınık halde olan bilgilere ulaşmanın güçlüğü çalışmamızı zorlaştırmıştır. Savaşların tarihlerinin belirsizliği ve şifahi kültürün devamı niteliğindeki kaynaklardan araştırmanın yürütülmesi çalışmamızın sınırlılığını ortaya koymaktadır.

1.1 Câhiliye Döneminin Tarihi Çerçevesi

Câhiliye kavramı Arapça “cehl” kelimesinden türemiştir. Bu kavram İbn Manzûr'un açıklamasına göre “ilmin” zıttıdır.³⁸ Ancak bilgisizlik anlamından çok ahlaksal olgunluk ve inceliğin karşıtı olarak kullanılır.³⁹ Kabalık, görgüsüzlük ve medeni olmayan anlamına gelen “câhiliye” kavramı İslâm'a uymayan her türlü inanç, söz ve çirkin davranışları tanımlamak üzere kullanılmaktadır.⁴⁰ Câhiliye

³⁸ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dârü'l-Ma'ârif, ts.), 1/713.

³⁹ Heyet, “Cahiliye”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (Gelişim Yayınları, 1986), 4/2118.

⁴⁰ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (İstanbul: Yenişafak, 2009), 71.

dönemi ise İslâm'ın Arap Yarımadasına hâkim olmadan önceki dönemi ifade eden bir terimdir.⁴¹ İbn Manzûr'a göre Fetret dönemi ve İslâm'ın olmadığı dönemdir.⁴² Bu dönemin “Câhiliye” tabiriyle isimlendirilmesinin temel sebepleri Arap toplumunun yapısı, medeniyetten yoksun göçebe veya yarı göçebe bedevî yaşam tarzı, insanları kötülükten alıkoyan bir hukuk, din ve ahlak anlayışının gelişmemesi, çok tanrıcı, Araplara özgü paganist ve az gelişmiş dini hayat,⁴³ hilmin zıttı olan cehlin topluma hakim olmasıdır. Hilim ise ilim ve sukûnetle hareket etmek, sabretmek, metanet göstermek, güçlü olmak, yumuşak huylu davranmak, ahlaki üstünlük göstermek, sağlam bir karaktere sahip olmak, ihtiyatla davranmak, ılımlı yol izlemektir. Câhil kelimesi de ilimden yoksunluk manasına gelen cehlin ismi fâili olup ilmi bilgisi ve marifeti olmayan, kaba ve sert davranışlı, inanç, söz ve fiilleri kötü olan kimse manasına gelmektedir. Câhil; âlim ve halîm kavramlarının zıddına tekabül eder.⁴⁴ Câhiliye döneminde de cehl kavramı hilm kavramının zıddı olarak kullanılmıştır.⁴⁵

Furkan Sûresinde “*Rahmân'ın has kulları yeryüzünde yürürken vakarla yürürler ve câhiller onlara laf attıklarında 'Selam' deyip geçerler.*”⁴⁶ ifadesinden yola çıkarak bu ayette geçen câhiller ifadesinin bilgisizler manasında olmadığını, hilmin zıttı manasında kullanıldığını düşünebiliriz. Mâide Sûresinde “*Yoksa Câhiliye döneminin hükmünü mü istiyorlar? Gerçek ilme sahip olan bir kavim için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir ki?*”⁴⁷ ayeti İslâm'ın gereğine göre yaşamayı arzu etmeyen, İslâm öncesi örflerini devam ettirmek isteyen bir toplumu Câhiliye döneminin hükmünü isteyen kimseler olarak nitelendirmiştir. Bu ayetten yola çıkarak Câhiliye dönemi isimlendirmesinin bu ayetin nazil olduğu dönemde İslâm öncesini işaret eder şekilde terimleştirdiği söylenebilir. Bununla birlikte ayetin

⁴¹ Levent Çavuş, “Kavramsal ve Tarihsel Açıdan ‘Cahiliye’”, *Milel ve Nihal* 13/1 (2016), 49.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/713.

⁴³ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel - Rahmi Er (İstanbul: Vadi Yayınları, 2015), 19.

⁴⁴ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 71.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye* (Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1402/1982), 2/1019; Ramazan Altıntaş, *Nübüvvet Öncesi Cahiliye Toplumu* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 80-81; Cündî, *Kitâbu fî târihi'l-edebi'l-câhilî*, 11; Sabahattin Aydın, *Klasik Arap Şiirinde Savaş (Câhiliyeden Abbâsi Dönemine Kadar)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 16; Harun Ögmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 144.

⁴⁶ el-Furkân, 25/33.

⁴⁷ el-Mâide, 5/50.

Yahudiler hakkında nâzil olduğu rivayet edilmektedir.⁴⁸ Yahûdiler fakir ve zayıf kimseler üzerinde cezaları uygularken şerefli ve zengin kimseleri bu cezalardan muaf tutmaktaydı.⁴⁹ Kur'ân, bu taraflı hukuk sistemini Câhiliye hükmü olarak nitelemiştir.

Bir başka ayette Uhud Savaşındaki Müslümanların başına gelen bozgun sonrası insanların ruh halleri anlatılırken münafıkların düşüncelerinden şöyle bahsedilmektedir. “... Bir grup da canlarının derdine düşerek Allah hakkında haksız Câhiliye düşüncelerine kapılmışlardı. “Bu işten bize ne?” diyorlardı. De ki: “İşin tamamı Allah’a aittir.” Sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar: “Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik” diyorlar...”⁵⁰ Uhud Savaşında Müslümanların yenilmesi sebebiyle münafık kimseler Hz. Muhammed’in gerçek peygamber olması halinde Müslümanların başına bu belaların gelmeyeceğini düşünmekteydiler.⁵¹ Bunu söyleme kudretleri olmadığı için başka başka beyanlarda bulunarak Resûlullah’ın liderliğini tartışmaya açmaya çalışıyorlardı. Kur’ân-ı Kerîm bu kimseleri Câhiliye düşüncelerine kapılmış kişiler olarak tanıtmaktadır. Hudeybiye sonrasında inen ayetlerde “İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye hamiyetine kaptırmışlardı...”⁵² buyrulmuştur. Bu ayette geçen Câhiliye hamiyetinden kasıt müşriklerin büyüklenmeleri ve kibirli davranmalarıdır. Hudeybiye Antlaşmasında (6/628) müşriklerin talebi üzerine metnin başında bulunan “Bismillâhirrahmânirrahîm” ifadesi yerine Câhiliye döneminde kullanılan “Bismikellahümme” ifadesinin konulması, “Muhammedü’r-resûlullah” yerine “Muhammed b. Abdullah” yazılması sebebiyle Kur’ân-ı Kerîm müşriklerin bu tavrını Câhiliye hamiyeti yani Câhiliye kibri veya gururu olarak tanımlamıştır.⁵³

Hadisler incelendiğinde “Câhiliye” kelimesinin Resûlullah döneminden itibaren özel bir anlam taşımaya başladığı görülmektedir. Örneğin Ebû Zer’in bir sahâbîyi annesinin ten rengi sebebiyle yargılaması üzerine Resûlullah, Ebû Zer’i

⁴⁸ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Câmi’u’l-beyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Mekke: Dârü’t-Terbiye ve’t-Turâs, ts.), 10/394-395; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, ts.), 3/97.

⁴⁹ Taberî, *Tefsîrü’t-Taberî*, 6/214; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr*, 3/97.

⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/154.

⁵¹ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed Neseî, *et-Tefsîr fi’l-’ilmi’l-t-tefsîr*, thk. Mahir Edîb Habûş (İstanbul: Bâbü’l-Elbâb li’d-Dirâsât ve’t-Tahkik ve’t-Türâs, 1440/2019), 4/325.

⁵² el-Fetih, 48/26.

⁵³ Taberî, *Tefsîrü’t-Taberî*, 22/252; Neseî, *et-Tefsîr*, 13/475.

şöyle ihtar etmiştir: “Ey Ebû Zer! Sen câhiliye üzerine olan bir adamsın.”⁵⁴ Ayrıca ensar ile muhacir arasında yaşanan bir tartışma üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Şu câhiliye çılgınlığını bırakınız. O ne kötü şeydir.”⁵⁵ Yahudilerin kışkırtması üzerine yaşanan bir olayda Evs ve Hazreci gençler silahlanmış ve Müslümanların birbirine düşeceği bir anda Resûlullah’ın olaydan haberi olmuş ve “Ey Müslümanlar! Allah’tan korkun! Ben sizlerin arasındayken Allah sizi İslâm’a kavuşturmuş, onunla şereflendirmiş, Câhiliye zihniyetinden kurtarmış, küfürden uzak tutmuş ve sizi dost kılmışken nasıl oluyor da Câhiliye davasıyla birbirinize düşebiliyorsunuz?” demiştir.⁵⁶ İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre Resûlullah “Allah’ın en nefret ettiği insan, İslâm’da Câhiliye dönemi uygulamalarını isteyen ve bir kimseyi haksız yere öldürmek için talepte bulunan kimsedir.” demiştir.⁵⁷ Sahâbe de câhiliye kelimesini aynı manada kullanmıştır. İlk Müslümanlar Habeşistan’a hicret ettiğinde Ca’fer b. Ebî Tâlib, Necaşi’ye hitaben “Ey hükümdar! Biz câhiliye zihniyetine sahip bir kavimdik; putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık; akrabalık bağlarını gözetmez, komşularımıza kötülük ederdik, güçlü olanlarımız zayıfları ezerdi.” demiştir.⁵⁸ Bu konuşmadan da anlaşılacağı üzere câhiliye kavramı bilgisizlikle sınırlandırılmamıştır. Daha genel bir manada ahlakın zayıflığı, dinsizlik ve sapkınlık olarak tanımlanmıştır.

Kısacası Türkçe’ye “Bilgisizlik çağı” olarak tercüme edilirse eksik kalacağına inandığımız “Câhiliye dönemi” kavramı İgnaz Goldziher (öl. 1921) tarafından “Ahmaklık dönemi” veya “Barbarlık dönemi” olarak anlaşılmıştır.⁵⁹ Neşet Çağatay da Câhiliye dönemi isimlendirmesinin Arapların sakat din ve ahlak anlayışları sebebiyle olduğunu ifade etmiş, o dönemde tüm Arapların medeniyetten yoksun olmadıklarını da belirtmiştir.⁶⁰

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Şahîhu'l-Buḥârî*, thk. Mustafa Dibelbağa (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), “İman”, 20 (No. 30).

⁵⁵ Buhârî, “Menâkıb”, 8 (No:3330).

⁵⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1416/1995), 2/197-198.

⁵⁷ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mengûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 3/98.

⁵⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/362.

⁵⁹ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 19; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/38-39; Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17-19; Muhammed Abdulmuîd Han, *Esâtirü'l-arabiyye kable'l-İslâm* (Kahire: Matbaatü Lahnetü't-Te'lifür-Rahmetü en-Neşr, 1356/1937), 3; Mehmet Şirin Aladağ, *Câhiliye ve İslâm Dönemi Şiirinde İçerik* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 4; Thomas Hunter Weir, “Câhiliye” (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1978), 3/11.

⁶⁰ Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 87.

Câhiliye kelimesi İslâm'ın ortaya çıkmasından sonra türemiş ve İslâm öncesi Arap zihniyetini tanımlamak için kullanılmıştır. Böylece İslâm'ın gelmesi ile yaşanan zihinsel değişim ve sosyal dönüşüm önceki dönemlerden ayırt edilebilmiştir.⁶¹ İbn Hâleveyh (öl. 370/980) câhiliye kelimesinin bi'setten sonra kullanılan bir kelime olduğu görüşündedir.⁶² Cevâd Ali, İbn Hâleveyh'in görüşüne uygun olarak Câhiliye kelimesinin İslâm öncesi dönemde kullanıldığına dair hiçbir kitapta bilgi bulunmadığını tespit etmiştir.⁶³

Hiz. Peygamber'in hicretinden sonra İslâm'ın bölgeye hâkim olmasıyla sona erdiği düşünülen Câhiliye döneminin başladığı tarih noktasında çeşitli tartışmalar vardır. Bazı tarihçiler Câhiliye döneminin Hiz. Âdem'in yaratılışından Hiz. Muhammed'in nübüvvetine kadarki dönemi kapsadığını ifade etmektedir.⁶⁴ Corcî Zeydân (öl.1914) Câhiliye dönemini ikiye ayırmış, ilk Câhiliye dönemini MS 4. yüzyıla kadar ki döneme getirmiştir. Bu dönemi kitabeler, tabletler ve kazılar sonucu ortaya çıkarılan bilgi kaynakları sayesinde hakkında malumat edindiğimiz ancak okuma yazmanın yeterince yaygınlaşmadığı dönem olarak tanımlamıştır. Bu dönem çalışmamıza dahil değildir. Zeydân, konumuzla ilgili olan Câhiliye dönemini ise İkinci Câhiliye dönemi olarak isimlendirmiş ve bu dönemi MS 5. asırdan başlatmıştır.⁶⁵ Câhiliye dönemini ikiye ayırmak aslında Kur'ân-ı Kerîm'deki bir ifadenin anlaşılma çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Tarihçiler, Resûlullah'ın hanımları için “*Evlerinizde oturun ve ilk Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın...*”⁶⁶ ayetindeki “ilk Câhiliye” kavramından kastın ne olduğu üzerine düşünmüşlerdir. Bu ifadeden yola çıkarak ilki olanın sonu da olur diyen tarihçiler Câhiliye dönemini ikiye ayırmışlardır. Bazı tarihçilere göre de Hiz. Nuh ile Hiz. İbrahim arasındaki döneme Câhiliye dönemi denmiştir. Bazılarıysa Hiz. Âdem ile Hiz. Nûh arasındaki dönemi işaret ettiğini söylemiştir.⁶⁷ Câhiliye döneminin Hiz. Muhammed ile Hiz. İsa arasındaki altı asırlık dönemi ihtiva ettiğini söyleyenler⁶⁸ veya herhangi bir başlangıç tarihi belirlemeyenler de olmuştur. Farklı

⁶¹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/37.

⁶² Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd Âlûsî, *Bulûğul ereb fî-mârifetu ahvâli'l-arab* (et-Tıbbâtü's-Sâniyye, ts.), 1/15.

⁶³ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/37.

⁶⁴ Philip Khuri Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 131.

⁶⁵ Corcî b. Habîb Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* (Kahire: Hindavi, 1434/2013), 36-37.

⁶⁶ el-Ahzâb, 33/33.

⁶⁷ Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 20/260.

⁶⁸ Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 20/260; Altuntaş, *Nübüvvet Öncesi Cahiliye Toplumu*, 8.

bir yaklaşım olarak Şemsettin Günaltay, Câhiliye dönemini Adnânîlerin Tihâme'den Arap Yarımadasına dağılmasıyla başlatmıştır. Bu tarihin de mîlattan önce birinci asra tekabül ettiğini beyan etmiştir.⁶⁹

Câhiliye döneminin başlangıcı olarak Arap yarımadasındaki son medeniyet olan Himyerîlerin yıkıldığı MS 525 yılına işaret edenler de olmuştur. Ancak bu zaman aralığı yaklaşık 85-100 yıl gibi kısa bir zamandır. Sadece Besûs Harbinin kırk yıl sürdüğü rivayetine⁷⁰ dayanacak olursak bu sürenin 85 yıl olması oldukça kısadır. Bu zaman dilimine, Besûs Harbini de ekleyerek bu savaşın başladığı MS 485 yılını işaret edenler bu sürenin yaklaşık bir buçuk asır olabileceğini ifade etmiştir.⁷¹ Nitekim rivayetler arasında gezinirken “şu iki savaşın arasında yüz yıl vardır.” şeklindeki ifadelerle rastlamak mümkündür. Örneğin Hâtıb Savaşı,⁷² Evs ile Hazrec arasındaki ilk savaş olarak bilinen Sümeyr Savaşından⁷³ yüz yıl sonra gerçekleşmiştir. Hâtıb Savaşının, Buâs Savaşı hariç Câhiliye döneminde Evs ile Hazrec arasında yapılan son savaş olduğu bilgisine⁷⁴ ve Buâs Vak‘ası sonrasında Resûlullah’ın hicretine kadar ki geçen beş veya altı yıl içinde⁷⁵ iki kabile arasında başka bir savaşın yaşanmadığı bilgisine⁷⁶ de dayanacak olursak bu sürenin yaklaşık bir buçuk asır olduğu kanaati bizlerde ağır basmaktadır. Zaten Câhiliye dönemine ı ışık tutan eserlerin tamamı İslâmî dönemde yazıya geçirilmiş olup yaklaşık olarak nübüvvetten önceki 150 yıllık bir döneme tekabül etmektedir. Şevkî Dayf’ın (öl.2005) *el-‘Aşrû’l-Câhilî* eserinde beğenerek zikrettiği bir yorum şöyledir: Câhiz (öl.255/869), Mühelhil b. Rebî’a ve İmruülkays gibi şairlerin şiirlerinden hareketle Câhiliye dönemini İslâm’dan yaklaşık yüz elli sene öncesinden başlatmıştır.⁷⁷ Ayrıca Ali Rıza Yenice’nin tespitlerine göre insanlar babaları ve dedelerinden 75

⁶⁹ M. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 179.

⁷⁰ Ebû Ubeyde, *Eyyâmî’l-‘Arab*, 548; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif* (Kahire: el-Hey’etü’l-Misriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, 1417), 605; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdürabbih, *el-‘İkdü’l-ferîd* (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1404), 6/70; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/474-485.

⁷¹ Cafer Acar, *Cahiliye’de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 22-23.

⁷² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/595; Câdü’l-Mevla vd., *Eyyâmü’l-Arab*, 72; İbrahim Şemseddîn, *Mecmeu’ Eyyâmü’l-Arab fi’l-Câhiliyye ve’l-İslâm* (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1423/2002), 124-125.

⁷³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/584; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 116-117.

⁷⁴ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kebîr* (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1422/2001), 3/558; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/595; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 135.

⁷⁵ İbn Sa’d, *e’l-Tabakât*, 3/558; Tefik Berru, *Târihu’l-arabi’l-kadîm* (Dimeşk: Dârü’l-Fikr, 1417/1996), 207; Asri Çubukçu, “Buâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/340.

⁷⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/602; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 135.

⁷⁷ Dayf, *el-‘Aşrû’l-Câhilî*, 1/32; Aladağ, *Câhiliye ve İslâm Dönemi Şiirinde İçerik*, 6.

yıllık olaylar hakkında bilgi edinebilirler. Dedeleri ise kendi baba ve dedelerinden 75 yıllık olayları nakledebilirler. Böylece şifahi nakil ancak 150 yıllık bir bilgiye kısmen ışık tutmaktadır. Bu zaman zarfı ise Câhiliye dönemi için biçilen ömre denktir.⁷⁸ Bu bilgilerin ışığında şu çıkarımı yapmakta fayda görüyoruz: Câhiliye dönemi siyasal, zihinsel ve tarihsel olarak çok daha uzun sürmüş olsa bile tarihçiler yaşanan olaylar hakkında bilgilere ulaşabildiğimiz 150 yıllık dönemle Câhiliye dönemini sınırlandırmaya çalışmışlardır. Bununla beraber 150 yıllık döneme yakın zaman diliminde yaşanmış önemli olaylar ve savaşları Eyyâmü'l-Arab'a yakınlığı sebebiyle değerlendirmeye almaya çalıştık.

1.2 Câhiliye Döneminin Coğrafi Çerçevesi

Câhiliye döneminde Arapların yaşadığı bölgenin coğrafi çerçevesi Ceziretülarab ve kuzey komşu bölgeleridir. Arap yarımadası olarak Türkçe'ye tercüme edebileceğimiz Ceziretülarab; İran'dan Fırat ve Basra Körfezi, Afrika'dan Kızıl Deniz ve Süveyş Kanalı ile ayrılmış büyük bir yarımada. Asya kıtası ile bağlantısı Suriye çölüdür. Bu çölün Arap yarımadasının kuzey sınırını oluşturduğu düşünülmektedir. Üç tarafı doğal bir sınır olarak denizlerle çevrili olan Arap yarımadasının sadece kuzey sınırında ihtilaflar vardır.⁷⁹ Bazı Araplar Şam çölünün ötesinde bulunan ve Arapça konuşulan Suriye, Filistin bölgelerini de Arabistan'a dahil ederler.⁸⁰ Suriye ve Irak coğrafi açıdan Arap yarımadası sayılmasa bile Arapların Câhiliye döneminde buraları yurt edindiği bilinmektedir.⁸¹ Nitekim İslâm'ın doğduğu sıralarda bu bölgelerde Araplar tarafından kurulmuş devletler bulunmaktaydı.⁸² Bu söylemin ötesine geçilmek istense de Mezopotamya bölgesi ve Fırat çevresinin Arap yarımadası sayılamayacağını bilmek gerekir.⁸³ Câhiliye döneminde, Kisra Kubâz Firuz'un güçsüzlüğünden istifade ederek Sevâd bölgesine sefer yapan Kinde hükümdarı Hâris b. Amr'ın bölgede çeşitli başarılar elde ettiğine dair rivayetlerin dışında Arapların bu topraklarda bir başarısı olduğuna dair tarihi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Kindelilerin bölgeye Tübbâ' b. Hassan b. Es'ad'ın

⁷⁸ Yenice, *Cahiliye Döneminde Kabileler Arası Kan Davaları*, 13.

⁷⁹ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2002), 23; Kudret Büyükoçkun, "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/252.

⁸⁰ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 15.

⁸¹ Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1954), 6-8; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 22.

⁸² Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 22.

⁸³ Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, 23.

ordusunu davet etmesiyle bölgede çeşitli savaşlar yaşanmıştır.⁸⁴ Ancak bu bölgelerde kalıcı olmak maksadı taşınmadığı için buraları Câhiliye döneminin coğrafyası içinde tutamayız. Genel olarak batıda Akkâ limanı ile doğuda Basra arasındaki hat Arap Yarımadasına üst sınır kabul edilebilir. Ancak bu bölgenin kuzeyinde yaşamış Arap kabileleri, kurulmuş Arap devletleri de vardır. Eğer Câhiliye'nin siyasi haritasını oluşturmak istersek Arap levhasında Roma ve Sâsânî İmparatorluklarının siyasi nüfuzunun erişemediği, kabilelerin birbiri üzerine mutlak bir hakimiyet sağlayamadığı ve hukukun bulunmadığı bölgeleri bu haritanın içinde belirtebiliriz.⁸⁵

Arap yarımadası büyük ölçüde tarıma elverişsiz, verimsiz toprakları ve sert çöl iklimi sayesinde kendisine komşu emperyal güçlerin kalıcı ilhak politikalarından muhafaza olmuştur. Halkın dini ve siyasi birliğe sahip olmaması da bölgede hakiki ve sürdürülebilir bir politik sistemin oluşmamasına sebebiyet vermiştir. Bu durum coğrafyada sosyal ve siyasi kaosların yaşanmasına yol açmıştır.⁸⁶

İslâm'ın doğuşuna yakın Arabistan'daki meşhur şehirler şunlardır: Mekke, Yesrib, Taif, San'a, Hayber, Suhâr, Debâ, Hicr, Dûmetülcendel, Fedek, Teymâ, Vâdi'l-Kurâ, Yenbû ve Maknâ'dır...⁸⁷

1.3 Câhiliye Döneminde Savaş Olgusu

Câhiliye dönemi ve İslâmiyetin ilk yıllarında Arap kabilelerinin kendi aralarında⁸⁸ veya Arap kabileleriyle; Yemen, Fars ve bölgedeki Arap devletleri arasında yaşanan çatışma ve savaşlara Eyyâmü'l-Arab denilmektedir. Bu savaşlar hakkındaki rivayetler tedvin edilene kadar nesilden nesile sözlü olarak aktarılmıştır.⁸⁹ Sözlük manası “gün” olan “يَوْمٌ” kelimesi bu terkipte “vak'a” veya “savaş” anlamında kullanılmaktadır. Çoğulu “eyyâm” olarak gelir.⁹⁰ Bu kavram

⁸⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dârü'l-Mearif, 1387/1967), 2/95-96; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/379.

⁸⁵ Yenice, *Cahiliye Döneminde Kabileler Arası Kan Davaları*, 5.

⁸⁶ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi - Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar* (Ankara: Yeni Çizgi Yayınları, 1995), 57.

⁸⁷ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 151; Büyükcoşkun, “Arabistan”, 3/252-258; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 22.

⁸⁸ Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 45.

⁸⁹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/301.

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/4975; Mehmet Ali Kapar, “Eyyâmü'l-Arab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/14.

aslında “أَيَّامُ وَقَائِعِ الْعَرَبِ” “Arapların Savaş Günleri” ifadesinin bir kısaltmasıdır. Sözü kısaltmak amacıyla “وَقَائِعِ” “savaşlar” ifadesi hazfedilmiştir. Bu bilgiler ışığında “أَيَّامُ الْعَرَبِ” kavramını “Arapların Önemli Günleri” veya “Arapların Savaşları” olarak Türkçe’ye tercüme edebiliriz. Bu savaşların sayısını tespit etmek isteyen müellifler 75 ila 1700 arasında çeşitli sayılara ulaşmışlardır. Kabilenin tamamının katılmadığı olayları, bir savaş altında gerçekleşen baskın ve yağmaları, bireysel katil olaylarını müstakil bir savaş olarak değerlendirmek Eyyâmü’l-Arab’ın sayısını arttırmıştır.⁹¹ Bizler de bu çalışmamızda Câhiliye dönemindeki önemli kimselerin öldürülmesini, kabileler arası savaş, baskın, yağma ve savaşın eşliğinden dönülen olayları ele alacak ve nedenlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Câhiliye döneminde savaş doğal bir hal idi. İki kabile aralarında bir anlaşma varsa birlikte hareket ederek diğer kabileler ile savaşırlardı. Eğer aralarında bir anlaşma yoksa bunlar her an birbirlerine baskın düzenleyebilirdi. Çünkü daha önce olumlu veya olumsuz hiçbir iletişimin olmadığı ve anlaşmanın yapılmadığı kabileler doğal bir düşman olarak görülürdü. Bu durum “doğal savaş hali” olarak nitelendirilebilir. Doğal savaş halinin dışında da coğrafyanın zor iklim koşulları insanları savaşa sürüklemekteydi. Nitekim ansızın gelen bir kıtlık döneminde kabileler göç ederek başkalarına ait olan otlakları ve su kaynaklarını gasp etmek zorundaydılar. Çünkü bu arazi ve kaynakların sahibi olan kabileler bunları paylaşmayı bir azamet ve hayırseverlik olarak görmezlerdi. Aksine dışarıdan bakıldığında mecburiyetten paylaşılmış nazarıyla bakılan kaynaklar ve araziler onların zayıf olduğunu düşündürmekteydi. Savaşın doğal hal olduğu bir coğrafyada zayıf görünmek bir kabilenin en son isteyeceği şeylerden biri olurdu. Çünkü bu çevre kabilelerin parçalamak üzere üstüne atılacağı bir yem olarak görünmekten başka bir şey değildi. Eğer kabileler hayatta kalmak istiyorsa güçlü görünmeliydi. Bu da kabilenin asker sayısı ve ekonomik zenginliği ile sağlanabilirdi. Asker sayısını arttırmak için nüfus bakımından çoğalmalıydılar. Bununla beraber kabile nüfusunun artışı beraberinde yeni sorunlar getirmekteydi. Bu defa kabilenin otlaklar artık kabileye yetmez hale gelirdi. Bu durumda bu kabileler ya civarındaki bereketli arazilere saldırmalı ya da kendi içinde bir savaşa tutuşup bölünmeliydi. Sonuç olarak Câhiliye döneminde hayatta kalmanın yegâne çaresi ölümün kendisi olan savaştı. O dönemde her kapı savaşa çıkıyor gibiydi. Hülâsa Câhiliye

⁹¹ Kapar, “Eyyâmü’l-Arab”, 12/14; Daş, *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları*, 25.

döneminde Arap toplumunda savaş, sosyal ve kültürel bir norm olarak kabul edilirdi. Savaşlar, kahramanlık ve cesaret gösterme fırsatları olarak görülürdü. Bu da savaşların sürekliliğini etkileyen hususlardan biriydi.⁹²

Ayrıca belirtmeliyiz ki insanın tabiatında bulunan sosyallik onu gruplaşmaya götürmektedir. Aynı şekilde insandaki saldırganlık da savunma içgüdüsünü pekiştirmektedir. Hukukun caydırıcı gücünün (devletin) bulunmadığı bir toplumda insanı sorgusuz sualsiz korumak için çabalayacak yegâne güç kişinin aile ve kabilesidir. Dolayısıyla özellikle hukukun caydırıcı gücünün etkin bulunmadığı Arap bölgelerinde asabiyet insanların yegâne korunma metoduydu.⁹³ Çünkü bu korunma kendi içlerinden olan doğal bir korunma idi ve süreli müttefik korumasından daha güvenilirirdi.⁹⁴ Bu durum bölgede asabiyet fikrini daha da güçlü kılmaktaydı. Asabiyet telakkisi yani kabile taassubu, işlevsel yönlerinin yanı sıra bölgede yaşanan taciz veya cinayet olaylarını bütün bir kabileyi ilgilendiren bir savaşa dönüştürmekteydi. Bu durum Câhiliye döneminde yaşanan savaşların sayısını daha da arttırmaktaydı. Çünkü herhangi bir taciz veya kan dökme olayı her an savaşa dönüşebilmekteydi. İntikam, Câhiliye döneminde sadece maktulün ailesinin değil bütün bir kabilesinin alması gereken bir kan hakkı ve sorumluluğuydu. Bu durum dönemin caydırıcı gücüydü. Kabile bireylerinin can ve mal emniyetinin korunması için intikam fikri doğal ve duygusal bir zorunluluk olarak doğmuştu. Câhiliye döneminde yaralanan yahut öldürülen bir kimseye mukabil kan davası güdülür, asabiyet düşüncesiyle bireysel olaylar bütün bir kabilede intikam hırsına sebep olurdu. Böyle olmasa hukukun yoksunluğu sebebiyle bir yaptırımdan endişe etmeyen kimseler diledikleri gibi saldırı gerçekleştirebilirdi. Fakat kabilesi Câhiliye Arabını dış tehlikelerden korur ve caydırıcı bir güç olarak muhafaza ederdi. Yani asabiyet ve intikam olguları aslında insanların güvenliğini sağlayan bir unsur olarak işlevsellik taşımaktaydı. Çünkü bir saldırıya uğrayan kabile ferdinin hakkı kabile mensupları tarafından sorulurdu. Eğer bir kabile üyesi öldürülmüşse kan hakkı kabilesinin üzerinde bir hak olmanın yanında büyük bir sorumluluktu.⁹⁵ Kabilesi içindeki intikam hırsını diri tutmaya

⁹² Bu konuda ayrıca bk. Acar, *Cahiliye’de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, 89-93.

⁹³ Muhammed Âbid Câbirî, *Fikru İbn Haldûn* (Beyrut: Dirâseti’l-Vahdeti’l-Arabî, 1415/1994), 163; Abdülkerim Özaydın, “Arap (İslâm’dan Önce Araplarda Sosyal ve İktisâdi Hayat)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/321.

⁹⁴ Câbirî, *Fikru İbn Haldûn*, 164.

⁹⁵ Altıntaş, *Nübüvvet Öncesi Cahiliye Toplumu*, 173.

alışan maktulün yakınları intikam alınana kadar kadınlara dokunmamak, güzel koku s r nmemek, şarap tüketmemek gibi yeminler ederlerdi.⁹⁶ İntikam savaşları bazen bir gün, bazense onlarca yıl süren savaşlara neden olmaktadır.       Arapların düşmanlarından intikam alma hırsı çok kuvvetliydi. Aksi halde zayıf görülerek daha büyük saldırılara duğar olabilirlerdi.

Kabileler arasındaki düzeni sağlayan bir hüküm sahibinin bulunmaması işleri daha da zorlaştırmaktaydı. Bölgede arabulucu g   konumunda olan, zaman zaman Araplara bir melik tayin eden ve bölgeden vergi toplayan Himyer lerin yıkıldığı 525 yılı sonrası kabileler arası olaylar daha da artmıştır. Bu durum güçlü kabilelerin zayıf kabileleri ezdiği bir kaosu doğurmuştur. Bölgedeki başsızlık kabileler arası rekabeti arttırmış, riyaset kaygısını kavgaya dönüştürmüştür. Devlet tecrübesi olmayan çeşitli kabile reisleri bölgeyi savaş, zulüm ve baskı ile idare etmeye çalışmıştır. S s ni, Roma, Yemen ve Habeşistan devletlerinin bölgedeki çıkar çatışmaları süreci daha da içinden çıkılmaz bir hale dönüştürmüştür.

C hiliye döneminde yaşanan savaşlar çoğunlukla siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel kaygılarla yaşanmıştır. Ash b 'l-uhd d ve Fil Vak'ası gibi önemli örnekler istisna olmak üzere farklı din mensupları arasında pek fazla savaş yaşanmamıştır. Adı geçen savaşların siyasi ve ekonomik tahriklerinin olduğunu da hatırlatmalıyız. Dini sebeplerle yaşanan savaşlar da genelde Putperest Araplar arasında gerçekleşmiştir. Bu durum farklı din mensupları arasındaki rekabetin değil de aynı dine mensup insanlar arasındaki rekabetin daha fazla olduğu bir savaş olgusunu doğurmuştur.

İsl m  ncesi savaşların nedenleri incelendiğinde sürü hayvanlarına yönelik gasp, baskın, yağma, ganimet, asabiyet (kabile taassubu), bedev  psikolojisi, salgın hastalıklar, zulüm, tahakküm kurma ve tahakkümden kurtulma, vergi talep etme ve vermekten kaçınma, kadın esirler elde etme, Arapların  rflerini yok sayarak hareket etme, mala zarar verme ve kadınların iffetine karşı her türlü saldırının savaş nedeni sayıldığını görebiliriz. Bununla birlikte Eyy m 'l-Arab'ın nedenleri genelde asabiyet, güçlü bir kabilenin zayıf kabileleri ezmesi, vergi anlaşmazlıkları, intikam ve ganimet arzusudur. Bunların yanı sıra akıllamaz sebepler ve duygusal tercihler

⁹⁶ Mühelhil b. Reb a, *Div n Muhelhil b. Reb a*, thk. Tal l Harb (ed-D ru'l- lemiyye, ts.), 23; İbn Abdürabbih, *el-  d 'l-ferid*, 6/99; İbnü'l-Es r, *el-K mil*, 1/465,585; Eb 'l-Hasen N r dd n Al  b. Abdill h b. Ahmed b. Al  el-Hasen  es-Semh d , *el-Vef  bi-Ahv li'l-Mustaf * (Beyrut: D r 'l-K t b 'l- lmiyye, 1419/1998), 1/142-143; Dayf, *el- şr 'l-C hili*, 1/62; şemsedd n, *Eyy m 'l-Arab*, 115-116;   m ş, *C hiliye Döneminde Araplar*, 95; Kapar, "Eyy m 'l-Arab", 12/14-16.

savaşların çıkmasına ve büyümesine sebep olmuştur.⁹⁷ Gücü yetenlerin, istediğine saldırdığı, yetmeyenlerin ittifaklar kurarak güç yetirmeye çalıştığı ve savaşın olağan bir durum olduğu bu dönemi yakından incelemek gerekmektedir.

Temel nedenleri yukarıda kısaca zikrettiğimiz çalışmamızın bundan sonraki kısmında benzer savaş nedenlerini Siyasi, Sosyo-kültürel, Ekonomik ve Dinî Nedenler başlıkları altında kategorize edeceğiz. Alt başlıklar altında da önemli nedenleri listeleyeceğiz ve örnekler üzerinden sonuç çıkarmaya çalışacağız.

⁹⁷ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/341.

2. SİYASİ NEDENLER

Câhiliye döneminde rekabet halindeki kabilelere üstünlük sağlama, civar kabileler üzerinde tahakküm kurma, özgürlük arzusu, tehdit algılanması, çeşitli siyasi makam ve payelerin paylaşılabilmesi, rehinelerin öldürülmesi ve zulme karşı direniş gibi siyasi nedenlerle birçok savaş yaşanmıştır. Nedenlerini tespit ettiğimiz 188 savaşın 31 tanesinin siyasi sebeplerle yaşandığını düşünmekteyiz. Bu dönemde siyasi nedenlerle yaşanan olaylarda genellikle asabiyet düşüncesinin ikinci bir neden olarak belirdiğini görmekteyiz. Bu durum nedenlerin iç içe geçmesi ve bir savaşın birden çok nedeninin olmasından kaynaklanmaktadır.

2.1 Rekabet Halindeki Kabileleri Zayıf Düşürmek

Câhiliye döneminde bazı kabileler birbirlerine karşı üstünlük kurmak amacıyla yıllarca rekabet halinde yaşamışlardır. Evs ile Hazrec kabileleri, Bekir b. Vâil ile Tağlîb kabileleri ve Şeybân ile Temîm kabileleri arasındaki rekabet buna örnek verilebilir. Bu kabileler arasında sonu gelmez ganimet ve intikam savaşları yaşanmıştır. Bunlardan biri düşman kabilenin bir koluna saldırı yaparak karşısında duran potansiyel müttefik düşman kuvvetlerinin sayısını azaltmak suretiyle düşmanını zayıf düşürme fırsatını kaçırmak istemezdi. Mübâid Vak'ası bu duruma güzel bir örnektir. Şeybânoğullarından Ebû Rebîaoğulları rekabet içinde oldukları Temîm kabilesinin sularına yakın bir yerde konaklamıştı. Temîmoğulları onların bu yerde konakladığını öğrenince Ebû Rebîaoğullarının kökünü kazımaları halinde rekabet içinde bulundukları Şeybânoğullarını güçsüz düşüreceklerini düşündüler. Bunun üzerine üç koldan Ebû Rebîaoğullarının üzerine saldırıya geçtiler. Ebû Rebîaoğulları sahte ricat hamlesi yaparak düşmanlarının ganimetle uğraştığı bir anda geri dönüp onları hazırlıksız yakaladılar. Şeybânoğullarının mutlak zaferiyle sonuçlanan savaşın sonunda Temîmoğullarından pek az kişinin kurtulduğu rivayet edilir.⁹⁸

Bu savaşın yanı sıra Evs ile Hazrec, Temîm ile Bekir b. Vâiloğulları gibi rekabet halindeki kabileler arasında çıkan savaşlar, Nisâr⁹⁹ ve Beredân¹⁰⁰ Vak'aları

⁹⁸ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid*, 6/65-66; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/538; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/301; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 208; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 79-80.

⁹⁹ Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî Ebû Ubeyde, *Neķā'izu Cerîr ve'l-Ferezdaķ*, thk. Muhammed Ali Beyzavî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/174; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/552.

¹⁰⁰ Ebû Ubeyde, *Eyyâmü'l-Arab*, 2/385-396; Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî İsfahânî, *el-Eġānî* (Beyrut: Dâru Sadır, 1429/2008), 16/243-245; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*,

ve ganimet maksadıyla yapılan pek çok savaş aynı zamanda rekabet halindeki kabileleri zayıf düşürme arzusuyla yaşanmıştır.

2.2 Liderin Karşılanmaması

Câhiliye döneminde Arap yarımadasında bazı devletler kurulmuştur. Bu devletlerin hükümdarlarının civar kabileleri ziyaret ettiklerinde kendilerine özel bir karşılama meresimi yapılmasını beklediği olmuştur. Bunun eksikliği sebebiyle yaşanmış bir savaş dahi bulunmaktadır.

Suriye'deki Gassânî hükümdarı Hâris b. Ebû Şemir bir gün Tağlîb kabilesine uğradı. İnsanlar onu karşılamadılar. Sadece Amr b. Külsûm onu karşılamıştı. Bunun üzerine Hâris, Amr b. Külsûm'e kabilesinin neden onu karşılamadığı sordu. O da bu ziyaretin habersiz yapılmasını ve bu nedenle onun karşılanması için gerekli hazırlıkların yapılamamış olmasını sebep olarak öne sürdü. Bunun üzerine Hâris sinirlenmiş ve muhtemelen Tağlîb kabilesini küçük görerek onlara savaş ilan etmiştir. Fakat neticede Gassâniler bu savaşta yenilmiş, birçok insanla beraber Hâris ve kardeşi öldürülmüştür.¹⁰¹ Câhiliye döneminin şartları ve bölgede kurulan devletlerin güçleri düşünüldüğünde protokol eksikliğinin bir savaşa dönüşmesi ilginçtir. Bu örnek hariç Câhiliye döneminde protokol eksikliği sebebiyle çıkan bir savaşla karşılaşmadık. Muhtemelen Gassâniler Tağlîb kabilesi üzerinde bir üstünlük kurmak istemekteydi. Amr b. Külsûm süreci doğru yönetmek ve çıkabilecek bir savaşı engellemek adına siyasi davranmakta ancak Gassânilerin tahakkümünü kabul etmemekteydi. Bu nedenle bölgede tahakküm arzusunda bulunan Hâris b. Ebû Şemir bu meseleyi bahane ederek zayıf gördüğü Tağlîb kabilesine saldırmak ve onları kendi tahakkümü altına almak istemiştir.

2.3 Rehinelerin Öldürülmesi

Câhiliye Arabı; kumar borcu, tahakküm kurma ve ittifak gibi sebeplerle rehineler alırdı. Bu rehinelere bir zarar verilmesi durumunda savaşlar çıkabiliyordu. Evs ve Hazrec arasında gerçekleşen Birinci Ficâr Savaşı, Evs kabilesine diyet ödenmesi için rehine olarak bırakılan Hazrecli gençlerin öldürülmesi üzerine

1/459-460; Cādü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 42-45; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Benî Kinde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/37-38.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/486; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 37.

çıkıştır. Bu savaşın devamı olan Muabbis ve Mudarrıs savaşlarında her iki kabile günlerce savaşmıştır.¹⁰²

Evs ve Hazrec arasındaki İkinci Ficâr Savaşının çıkmasının sebebi de yine rehinelerin öldürülmesi idi. Evs kabilesi Hazrec’e karşı Nadîr ve Kurayzaoğullarına ittifak teklif etmişti. Hazrec bu durumu haber alınca onlara bunu bir savaş nedeni sayacaklarını söylediler. Nadîr ve Kurayzaoğulları ise Evs ile ittifak yapmaya niyetleri olmadığını beyan ettiler. Yahudiler Evs ile ittifak yapmayacağına dair güvence olarak kırk genci rehine verdiler. Hazrec’ten İbn Füşum (Yezîd b. Hâris) sarhoş olduğu bir sırada bu rehineler üzerinden Yahudiler üstünde siyasi bir üstünlük kazandıklarına ve onları boyundurukları altına aldıklarından bahsetti. Bu sözleri işiten Nadîr ve Kurayzaoğulları Evs’le ittifak yaptı. Bunun üzerine İbn Füşum rehine olarak alınan kırk Yahudi genci öldürdü. Akabinde Evs, Nadîr ve Kurayzaoğulları birleşerek, Hazrec’e savaş açtılar. Bir başka rivayete göre Amr b. Nu‘mân, Nadîr ve Kurayzaoğullarının topraklarına göz dikerek bu toprakları terk etmemeleri halinde rehin alınan kırk genci öldüreceğine dair tehdit ve yemin etmiştir. Yahudiler topraklarını terk etmeye niyetlenince Kurayzaoğullarından Ka’b b. Esed adında biri ortaya çıkmış ve “Yurdunuzdan ayrılmayın. Bırakın Amr b. Nu‘mân oğullarınızı öldürsün. Bir evlat kazanmak bir gecelik meseledir. Sizlerden biri bir gece herhangi bir kadın ile yattığı zaman bu öldürülecek olan gençler gibi birine sahip olabilir.” demiştir. Bunun üzerine rehineler öldürülmüş adı geçen kabileler arasında savaş başlamıştır.¹⁰³ Bu rivayet Yahudilerin kendi evlatlarına dahi değer vermediğini, kendi evlatlarını topraklarından ve siyasi üstünlüklerinden evla tutmadığını ortaya koymasıyla dikkat çekicidir.

Bu savaşlardan anlaşılacağı üzere Medine’de rehinelerin öldürülmesi sebebiyle çıkan savaşlara günah savaşı anlamında “Ficâr Savaşı” ismi verilmiştir. İslâm Tarihi okumalarında “Ficâr Savaşları” Mekke’de yaşanan Ficâr Savaşları doğrultusunda okunduğu için Ficâr Savaşları Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarında yani haram aylarda yapılan savaşlar olarak anlaşılmıştır.¹⁰⁴ Ancak Ficâr Savaşları aslında günah savaşlarıdır. Mekke’de haram aylarda savaşılmasının

¹⁰² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/598; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 167-168.

¹⁰³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/600-601; Câdü’l-Mevla vd., *Eyyâmü’l-Arab*, 73; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 129-130.

¹⁰⁴ Örn. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 5/3353; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 45. Acar, *Cahiliye’de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, 101; Hüseyin Algül, “Ficâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/52.

yanı sıra Kinâne ve Kays Aylân kabilelerinin aralarında savaşırken günahları hiçe saymaları sebebiyle bu savaşlara günah savaşı anlamında Ficâr denmiştir.¹⁰⁵ Medine’de ise rehineleri öldürülmesi günahıyla başlayan savaşlara bu sebeple Ficâr Savaşı denmiştir.¹⁰⁶

Şi’bu Cebele Vak’ası da Âmir b. Sa’saoğullarının Lakît b. Zûrare’nin kardeşi Mabed’i ellerinde esir tutuyorken öldürmeleri üzerine başlamıştı. Lakît savaş hazırlıkları yaparken Absoğulları ile Âmiroğulları ittifak yapınca saldırmaktan çekindi. Kardeşinin intikamını almak üzere ittifak arayışlarına girişti ve nihayet Esed ve Gatafân kabileleriyle ittifak yaparak harekete geçti. Sonuçta iki ordu karşı karşıya geldi ve Lakît, Kays tarafından öldürüldü.¹⁰⁷

2.4 Tahakküm Kurma

Her dönemde olduğu gibi Câhiliye döneminde de tahakküm kurma girişimleri nedeniyle savaşlar çıkmıştır. Bu dönemde kabileler askerî ve ekonomik yönden güçlendiğinde civarındaki kabilelerin üzerinde tahakküm kurmaya çalışır, böylece bölgedeki yaşam alanını genişletirlerdi. Buna mukabil bölgedeki diğer kabileler, aralarında ittifaklar kurarak ortak düşmana karşı hayatta kalmaya çalışırdı. Bununla ilgili Câhiliye döneminde birçok örneğe rastlamak mümkündür. Bunlardan biri Hazâz Savaşıdır. Mezhic kabilesinin hâkim olduğu Yemen hükümdarlarından birisinin elinde Mudar, Rebîa ve Kudâa kabilelerinden esirler vardı. Bu sebeple Meadoğullarının eşrafından oluşan bir heyet söz konusu Yemen hükümdarının huzuruna çıktı. Hükümdar bu esirleri onlara bağışladı ancak heyette bulunan eşraftan bazı kimseleri de rehin aldı. Diğerlerine ise durumu kabilelerinin liderlerine bildirmelerini ve ona itaat etmelerini şart koştu. Aksi halde rehin aldığı eşrafı öldürmekle tehdit etti. Bunun üzerine Küleyb b. Rebîa, Rebîa kabilesine haber salıp adam topladı. Maad kabilesi de ona destek verdi. Haber Yemen’e ulaşınca Mezhic kabilesi kendisine tabi olan Yemen kabileleriyle birlikte Küleyb’in üzerine yürüdü. Basra yakınlarındaki Hazâz dağında yaşanan savaş neticesinde

¹⁰⁵ Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Dâru Hicr li’t-Tabâat-i ve’n-Neşr ve’t-Tevzi’ ve’l-İ’lân, 1418/1988), 3/451.

¹⁰⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/598-599.

¹⁰⁷ Ebû Ubeyde, *Neķā’iz*, 2/82; İbn Abdürabbih, *el-’İkdü’l-ferîd*, 6/9; İsfahânî, *el-Eġânî*, 11/92-93; İbn Reşîk, *el-Umde*, 2/203; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/522-524; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 15/269; Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Şubhu’l-a’sâ fi şmâ’ati’l-inşâ’*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1407/1987), 1/448; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 67-68.

Yemenliler ve Mezhic kabilesi hezimete uğradı.¹⁰⁸ Cevâd Ali; Hazâz savaşının nedeni olarak bir başka rivayete değinmiş, Yemen'in sert ve acımasız vergiler toplamasına Maad kabilesinin isyan etmesi nedeniyle savaşın çıktığını nakletmiştir.¹⁰⁹

Bir diğer tahakküm girişimi ise şöyle gerçekleşmiştir: Hîre meliki Münzir b. Mâüssemâ (514-563), Himyer'e bağlı Kinde devletine siyasi üstünlük sağlamak için Hucr b. Amroğullarını yakalamış, mallarını yağma etmiş ve Haferü'l-Emyâl mevkisinde bu kabileden kırk sekiz kişinin boynunu vurdurmuştur.¹¹⁰ Kinde devleti de Himyerîlerin desteğini alarak Hîre üzerine yürümüştür. Tübba' b. Hassan b. Es'ad, Kinde hükümdarı Hâris b. Amr b. Hucr el-Kindî'yi büyük bir ordu ile Hîre üzerine göndermiş Nu'mân b. İmruülkays'ı öldürmüş ve ailesinin çoğunluğunu yok etmiştir. Böylece Kindeliler siyasî üstünlük sağlamış ve onları hükümranlığı altına almıştır. Taberî ve İbnü'l-Esîr burada İbnü'l-Kelbî'nin rivayetini de zikrederek Hîre'nin başına Münzir b. Nu'mân'ın geçtiğini nakletmiştir.¹¹¹ Sonrasında her iki tarihçi de Hâris b. Amr'ın Fârisîlerle iletişime geçtiğini nakletmiştir. Kısra Kubâz b. Firûz (488-497), Hîrelilerin yerini alan Kinde meliki ile görüşmek üzere onu Fırat bölgesine davet etmişti. Hâris b. Amr, Fırat'a gidip Firûz ile görüşünce içinde bulunduğu güçsüzlüğü sezmış ve Fırat'ın ötesindeki Sevad topraklarına akınlar düzenlemişti. Ancak bunu kendinin değil de Arap çapulcuların yaptığını iddia ederek Kubaz b. Firûz'dan onlarla mücadele etmek üzere bölgeden toprak istemişti. Kubâz bu akınlarla kendisinin mücadele edemeyeceğini düşünerek bu toprakların bir kısmını Hâris b. Amr el-Kindî'ye vermişti. Bunun üzerine Hâris bağlı olduğu Himyer Tübba'sına haber vererek Firûz'un içinde bulunduğu güçsüzlükten bahsetmiş ve bölgeye sefere çıkmasını tavsiye etmişti. Tübba' bölgeye asker çıkarmış ve Kubâz b. Firûz'u yenmişti. Kubâz Rey şehrine çekilmişti. Rivayete göre Tübba'nın ordusu birkaç kola ayrılmış ve komutanı Şemîr, Rey şehrini ele geçirip Kubâz'ı öldürmüştür. Rivayetlere göre Tübba'nın 640 bin kişiden müteşekkil ordusu Horasan, Semerkand, Suğd, Çin ve Konstantiniyye'yi ele

¹⁰⁸ Ebû Ubeyde, *Eyyâmî'l-'Arab*, 379-381; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 6/97; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/470; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/320-321; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-'Arab*, 109; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/349; Berru, *Târihu'l-arabü'l-kadîm*, 212; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-'Arab*, 23-24; Casım Avcı, "Tağlîb (Benî Tağlîb)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/374.

¹⁰⁹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/349.

¹¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/396-463.

¹¹¹ Taberî, *Târîh*, 2/89.

geçirmiş ve Roma'yı muhasara etmiştir. Bu ordunun vebaya yakalandığı ve Rumlar tarafından kılıçtan geçirildiği rivayet edilmiştir.¹¹² Kaynaklarda rivayetçi tarihçilik düşüncesiyle bu tarz rivayetlere yer verilse de bunların tarihsel gerçeklikten uzak olduğu anlaşılmaktadır. 640 bin kişilik ordu, Fîrûz'un yenilerek öldürülmesi, Horasan, Batı Türkistan, Çin ve Konstantiniyye'nin Araplar tarafından ele geçirilmesi, Roma'nın kuşatılması gibi rivayetleri Arap-İran şûûbiyyesi çerçevesinde tamamen kurgusal rivayetler olarak ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Nitekim İbnü'l-Esîr, Taberî'nin bu rivayetini nakledip şiddetle eleştirmektedir.¹¹³

Câhiliye döneminde hadarî (şehirli) toplumlar arasında çıkan savaşların neredeyse tamamında tahakküm kurma gayesi olsa da bedevîlerin tahakküm kurma gayesi olmaksızın sadece intikam, ganimet ve yağma nedeniyle baskınlar düzenlediği de olmuştur. Zira bedavet yerleşik değildir.

2.5 Özgürlük Arzusu

Tarihin her döneminde olduğu gibi Câhiliye döneminde de tahakküm altına girmemek veya özgürlük adına savaşlar yaşanmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz Medineliler arasında yaşanan İkinci Ficâr Savaşının nedenlerinden biri de Nadîr ve Kurayzaoğullarının, Hazrec'in tahakkümü altına girmek ve onların siyasî boyunduruğu altında kalmak istememeleridir. Hazrec'ten İbn Füşum'un sarhoşken söylediği, Yahudiler üzerinde tahakküm kurduğuna dair sözler üzerine bu savaşın çıkması bunun delili niteliğindedir.¹¹⁴

Câhiliye döneminde Farsların hakimiyetinden kurtulmak arzusunda olan Arapların Sâsânî hükümdarlarından Kısra II. Hüsrev'in (590-628) ordusuna karşı savaştığı Zûkâr Savaşı (610) Eyyâmü'l-Arab'ın en önemli savaşlarından biridir.¹¹⁵ Kısra tarafından Araplar üzerine emir tayin edilen son Hîre hükümdarı III. Nu'mân b. Münzir (580-602), çeşitli olaylar silsilesi sonucunda oluşan bir saray oyununa

¹¹² Taberî, *Târîh*, 2/95-96; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/379.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/384-385.

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/600-601; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 73; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 129-130.

¹¹⁵ Ebû Ubeyde, *Nekâ'iz*, 2/70; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, ed. Abdü'l-Emîr Mihnâ (Beyrut: Şirketü'l-A'lami li'l-Matbûat, 1431/2010), 1/262-263; Taberî, *Târîh*, 2/193; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid*, 6/111; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/436-443; Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer* (Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Mısıriyye, ts.), 1/81; Adnan Demircan, "Şeybân (Benî Şeybân)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/37.

kurban gitmişti. Olayın gelişiminin şu şekilde olduğu rivayet edilir: II. Münzir b. Münzir'in (574-580) ölümünden sonra yerine III. Nu'mân b. Münzir b. Münzir Kistrâ'nın veziri Adî b. Zeyd'in tavsiyesiyle emir tayin edilmişti. Ancak onun yerine kardeşi Esved'in emir tayin edilmesini isteyen Adî b. Evs, Nu'mân ile Adî b. Zeyd'in arasını açmaya çalıştı. Çeşitli mektuplar yollayarak Nu'mân'ın Adî b. Zeyd'e düşmanlık beslemesini sağladı. Bunun üzerine Nu'mân, Adî b. Zeyd'i önce hapsetti ve sonra da öldürdü. Ancak yanlış yönlendirildiğini anlayınca yaptığına pişman oldu. Kistrâ'nın elçisine rüşvet vererek Adî b. Zeyd'in eceliyle öldüğünü söylettirdi. Sonraları Adî b. Zeyd'in oğlu Zeyd b. Adî'nin, babasının yerine vezir olarak tayin edilmesini sağladı. Kistrâ'nın veziri konumunda bulunan Zeyd b. Adî babasının intikamını almak için fırsat kolluyordu. Kistrâ'nın önceki krallar gibi bir harem kurma arzusunu duyunca bu durumu Nu'mân b. Münzir'in aleyhine çevirebileceğini düşündü ve bir tuzak kurdu. Kistrâ'ya, Nu'mân'ın ailesinde güzel kızlar olduğunu fısıldadı. Kistrâ çeşitli vasıfların sıralandığı bir liste ile Zeyd b. Adî'yi Nu'mân'a gönderdi. Zeyd bu listede bulunan "Orta boylu, parlak ve yumuşak tenli, inci dişli, sık kirpikli, endamı güzel..." gibi birçok niteliğe uygun kızları kendisiyle birlikte Kistrâ'ya göndermesini istedi. Ancak Nu'mân b. Münzir bunu bir zül gördü ve kendisinin yanında bu vasıflara uygun kızların bulunmadığını beyan ederek onu eli boş geri gönderdi. Zeyd b. Adî bu durumu Kistrâ'ya anlatırken Nu'mân'ın Arapları, Farslardan üstün tuttuğunu beyan etti. Bu sebeple Nu'mân b. Münzir'in Kistrâ'ya kızları göndermekten geri durduğunu söyledi. Nu'mân'ın bu tavrına kızan Kistrâ onun üzerine ordu gönderdi. Nu'mân, ailesini Hânî b. Mes'ûd eş-Şeybânî'ye emanet ederek Kistrâ'nın huzuruna gitti. Kistrâ onu zincire vurup hapsetti ve öldürdü. 602 yılında Nu'mân'ın ölümü üzerine Kistrâ, Hîre üzerine İyâs b. Kabîsa et-Tâî'yi emir tayin etti. Ondan Nu'mân'ın geride bıraktıklarını ve ailesini kendisine getirmesini istedi. İyâs, Hânî b. Mes'ûd'dan Nu'mân'ın kendisine bıraktıklarını ve ailesini talep etti. Ancak Hânî b. Mes'ûd bu işi emanete ihanet olarak gördüğünden reddetti. Kistrâ'nın ordusuna karşı savaşamayacaklarını düşünüyorlardı ancak bir miktar su depolayıp sebat ettiler. Savaşta askerler geri çekilmesin diye kadınlarını savaş meydanında tuttular. Susuzluk ve ani baskınlardan kırılan Kistrâ'nın ordusu Tay bölgesine kadar çekildi. Bu arada Şeybânilerden el-Kârin'in kızı askerleri teşvik için "Ey Şeybânoğulları! Çabuk davranın! Saf saf olarak düşmana saldırın! Eğer bozguna uğrarsanız sünnetsizler bizi kirletirler!" anlamındaki şiiri okudu. Şeybânoğulları bütün güçleri ile

saldırmaya devam ettiler. Bu arada Kisrâ'nın ordusunda bulunan İyâd ve Bekiroğulları saf değiştirdiler. Sonuç olarak Araplar Sâsânîlere karşı ilk defa bir zafer elde etmişlerdi. Rivayetlere göre bu savaş 610 yılında meydana gelmiş olup bu esnada Hz. Muhammed vahye muhatap olmuştu. Zafer haberine sevinen Resûlullah'ın "Bugün Araplar'ın Acemler karşısında muzaffer oldukları ilk gündür. Rebî'a kabilesi benim sayemde bu yardıma nail oldu." dediği rivayet edilmiştir.¹¹⁶ Zûkâr Savaşının genel olarak 610 yılında yaşandığı düşünülmeyle birlikte Nu'mân'ın ölümünden (602) sekiz yıl sonra yaşanması bu rivayetlere temkinli yaklaşılması gerektiğini düşündürmektedir. Öyle görünüyor ki Nu'mân'ın öldürülmesi ile başlayan süreç, Kisrâ tarafından bölgeye atanan İyâs b. Kabîsa'nın bölge üzerinde hâkimiyet kuramaması, Arapların itaatsizliği, vergiden kaçınmaları ve Sâsânî topraklarına yaptıkları akınlarla devam etmişti. Bu sebeplerin tamamı her iki milleti savaşa azmettirmiş ve nihayetinde Zûkâr Savaşı yaşanmıştır. Taberî'nin rivayetine göre İyâs b. Kabîsa'nın göreve gelmesi ile Resûlullah'ın nübüvveti arasında bir yıl sekiz ay vardır.¹¹⁷ Nu'mân'ın 602 yılında öldürüldüğünü varsayarsak muhtemelen Zûkâr Savaşı 603-604 yıllarında yaşanmıştır. Fakat İslâm Tarihçileri yukarıda zikrettiğimiz Resûlullah'tan gelen rivayete dayanarak bu savaşı nübüvvetin başladığı 610 yılına tarihlendirmiş olabilirler. Nu'mân'ın ölüm yılının tarihçiler tarafından yanlış tespit edilmiş olabileceği de ihtimallerden birisidir. Bir diğer ihtimal ise Nu'mân'ın ölümü ile Zûkâr Savaşı arasında doğrudan bir sebep sonuç bağının bulunmamasıdır.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, Zûkâr Savaşının nedenini rivayetin başında anlattığımız Nu'mân b. Münzir el-Lahmî tarafından Kisrâ Perviz b. Hürmüz'ün tercümanlarından Adî b. Zeyd el-İbâdî'yi öldürmesine indirgemıştır. Bununla beraber Zûkâr Savaşının emaneti muhafaza, ahde vefa, özgürlük, Arapların idareyi ele geçirme arzusu, Nu'mân'ın bu arzu yüzünden Araplarla iyi ilişkiler geliştirmesi, Nu'mân'ın taht değişiminde II. Hüsrev'i değil de Behram'ı desteklemesi ve Arapların vergilerden şikâyet etmesi gibi nedenleri de

¹¹⁶ Ebû Ubeyde, *Eyyâmî'l-'Arab*, 2/318; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/262-263; Taberî, *Târîh*, 2/201-210; İsfahânî, *el-Egânî*, 24/35-45; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977), 4/293-295; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/436-443; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/329-332; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 1/448-449; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-'Arab*, 19-33; Ali Muhammed Sallâbî, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (İstanbul: Dâru'r-Ravza, 1438/2017), 2/38; Mahmut Kelpetin, "Zûkâr Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/506-507.

¹¹⁷ Taberî, *Târîh*, 2/213; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/444.

bulunmaktadır.¹¹⁸ Ayrıca Resûlullah'ın Zûkâr Savaşının sonucu olarak “Bugün Arap, Acem'in hâkimiyeti eksiltti.”¹¹⁹ sözünden hareketle Sâsânîlerin Araplar üzerindeki gücünün kırılması sonucunun savaştan önce arzulanan sebeplerden biri olduğu da düşünülebilir. Zûkâr savaşında Kısra'nın ordusunun 8 bin kişiden müteşekkil olduğunu rivayet edilmiştir.¹²⁰

Câhiliye döneminde bir devletin boyunduruğu altında olan bir kabilenin özgürlük mücadelesi bir savaş nedeni olarak görülürdü. Birinci Üvâre Vak'ası böyle bir sebepten dolayı yaşanmıştır. Hîre meliki Münzir b. İmrûlkays ile Bekir b. Vâil kabilesi arasında meydana gelen bu savaşın nedeni Bekir b. Vâiloğullarının Münzir'in boyunduruğundan çıkarak Kinde tahtından kovulan Seleme b. Hâris el-Kindî'yi başlarına melik seçmeleridir. Bunun üzerine Tağlib kabilesinin desteğini alan Münzir onları tekrar itaati altına girmeye çağırdı. Ancak Bekir b. Vâiloğulları bundan geri durmuştur. Bunun üzerine Münzir'in liderliğindeki Tağlib kabilesi, Bekir b. Vâil kabilesinin üzerine yürümüş ve onları hezimete uğratmıştır.¹²¹

Hicretten sonra Medine olarak anılan Yesrib'in tarihinde de özgürlük arzusuyla savaşlar yaşanmıştır. Himyer hükümdarı Tübbâ' Esad Ebû Kerib ordusuyla Yesrib'e uğramış ve burayı çok beğenmişti. Burada Hazrec'in başına bir oğlunu emir olarak bırakmıştı. Lakin Tübbâ' memleketine geri dönünce Yesrib halkı toplanarak Tübbâ'nın oğlunu öldürmüşlerdi. Himyerî hâkimiyetini reddettikleri ve oğlunu öldürdükleri için Tübbâ' ordusunu toplayıp Yesrib'e dönmüş ve Araplarla savaşmıştı. Uzayıp giden savaş Yahudi âlimlerin araya girmesiyle son bulmuştu.¹²²

Yemen'de hâkimiyetini sürdüren Habeşliler, Fil Vak'ası sonrasında ciddi şekilde güç kaybetmeye başladılar. Bölgede ilk defa kızamık ve su çiçeği hastalıkları da bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹²³ Söz konusu dönemde Ebrehe'den sonra oğulları Yeksûm ve Mesrûk başa geçmiş ancak dağılmayı

¹¹⁸ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/111; Taberî, *Târîh*, 2/200; İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/218; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/329-332; Kelpetin, “Zûkâr Savaşı”, 44/506; İsrâfil Balcı, “Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsânî İlişkilerindeki Önemi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27 (Eylül 2008), 66-69.

¹¹⁹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 9/76; İsfahânî, *el-Eğâmî*, 24/45.

¹²⁰ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, 603; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 1/493.

¹²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 1/497; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 99; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 45-46.

¹²² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/36-38; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb İbn Hişâm, *Kitâbü't-Ticân fî mülûki Himyer* (San'a: Merkezü'd-Dirâseti'l-Ehâdis'il-Yemeniyye, 1399/1979), 63; Taberî, *Târîh*, 2/105; Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 24/608; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 1/380; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/122.

¹²³ İbn Hişâm, *Ticân*, 314.

toparlayamamışlardır. Himyer hanedanından Seyf b. Zûyezen el-Himyerî ülkesinde tekrar başa geçme ve Habeş tahakkümünden Himyerîleri kurtarmak adına çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Önce Kayser'in yanına gitti. Kayser'e durumu anlattı ancak Kayser Habeşlilerle aynı dine mensup olduğu için Seyf b. Zûyezen'in şikayetlerine yanıt vermedi. Bunun üzerine Seyf ittifak arayışını değiştirip Hîre meliki Nu'mân b. Münzir'in yanına gitti ve vasalı olduğu Kısra ile kendisini görüştürmesini talep etti. Nu'mân b. Münzir; Seyf'in Kısra ile görüşmesini sağladı. Kısra siyaseten Habeşlilerin Yemen'de bulunmasından rahatsızdı. Bölgeyi kendisi adına yönetecek bir vasal, Fârisilerin Roma'ya karşı güçlenmesi adına önem arz ediyordu. Ancak Yemen Fars ülkesine uzaktı ve savaşıma geçecek kadar da verimli değildi. Bu sebeple Seyf'e bir miktar para verilmesini emretti. Ancak Seyf bu paraları insanlara dağıtmaya başladı. Bu durumdan haberdar olan Kısra, Seyf'i yanına çağırdı ve sebebini sordu. Seyf Kısra'ya paraya ihtiyacı olmadığını, halkını zulüm ve zilletten kurtarması için kendisine başvurduğunu söyledi. Bunun üzerine Kısra vezirlerine danıştı ve hapisanelerde bulunan mahkumlardan bir birlik oluşturdu. Aralarındaki en soylu kişi olan Vehriz'i de başlarına geçirip ve Seyf'e katılmasını sağladı. 800 veya 3600 kişilik bir kuvveti gemilere bindirip Yemen'e gönderdi. Seyf bölgede kavmini bir araya toplayıp askerî gücünü arttırmaya ve ittifaklar kurmaya çalıştı. Mesrûk b. Ebrehe Habeşlileri toplayarak Vehriz'in karşısına çıktı. Vehriz de bu arada düşmanı yoklayan saldırılar düzenledi. Bu saldırılar esnasında oğlu öldürülünce savaş iştiağı arttı. Seyf'in destek kuvvetleri de gelince karşılıklı bir savaş başladı ve Mesrûk yenildi. Vehriz, San'a'ya girip Yemen'e hâkim oldu. Kısra'ya durumu bildirdi. Kısra'nın emriyle Seyf'i Yemen'de vali olarak bırakıp memleketine döndü.¹²⁴

Bu örneklerin yanı sıra siyasi ve ekonomik nedenlerle yaşanan pek çok savaşın arka planında da özgürlük arzusunun yattığını düşünebiliriz. Nitekim bir devletin yahut başka bir kabilenin boyunduruğu altına girmek Câhiliye Arabı için çoğunlukla zül görülmekteydi. Züheyr b. Cenâb suikasti,¹²⁵ Hucr Vak'ası¹²⁶

¹²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/76; İbn Hişâm, *Ticân*, 315-317; Taberî, *Târîh*, 2/139-142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/407-409; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/158-161; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 58; Mustafa Fayda, "Seyf b. Zûyezen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/29-30.

¹²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/454-455; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 5/345; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 13.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/463-464; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/267; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 113; Hacı Mehmet Altuntaş, *Câhiliyede ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası* (İstanbul: Kuramer, 2021), 95.

Medâyi‘ Vak‘ası,¹²⁷ Hazâz Savaşı,¹²⁸ ve Ayn Ubağ Vak‘ası¹²⁹ gibi vergi ve tahakküm sebepleriyle çıkan savaşların arka planında özgürlük arzusunun yattığını düşünmekteyiz. Fityûn Hadisesi,¹³⁰ Tasm ve Cedîs Savaşları¹³¹ da zulme karşı bir özgürlük hareketinin sonucunda yaşanmıştır denebilir.

2.6 Tehdit Algılanması

Câhiliye döneminde zayıf kabileler güçlü kabilelerin saldırılarından emin olmak için güçlü bir kabile ile ittifak yapma yolunu tercih ederek kendilerini himaye yani koruma altına almaya çalışmışlardır. Bazen güçlü ve himayeye ihtiyaç duymayan kabileler de kendilerine yapılacak saldırılara karşı koyabilmek yahut bölgedeki başka bir kabileye saldırma arzusuyla siyasi ittifaklar kurmak istemişlerdir.¹³² Bu şekilde ittifaklar kurulduğunda düşmanı olan kabile bu ittifakı bir tehdit olarak algılar ve bu sebeple savaş nedeni olarak görürdü. Bunun örneği yukarıda zikrettiğimiz Evs’in Nadîr ve Kurayzaogullarına yaptığı ittifak teklifi üzerine çıkan İkinci Ficâr Savaşıdır. Böyle bir ittifaktan tehdit algılanması da olağandır. Nitekim Evs’in daha sonra Nadîr ve Kurayzaogullarıyla ittifakını tazelemesi ve güçlenerek Hazrec’e saldırması üzerine Buâs Harbi meydana gelmiştir. Müttefiklerin de savaşa girmesiyle savaş büyümüş ve Buâs Harbi Evs ile Hazrec arasında gerçekleşen savaşların en meşhurlarından biri olmuştur.¹³³ Evs kabilesi savaşı kazanmaya başlayınca Evs’ten biri savaş meydanında, Hazrec kabilesine mensup askerlerinin daha fazla öldürülmemelerini istemiş: “Ey Evs topluluğu! Kardeşlerinizi öldürmeyin. Çünkü onların komşuluğu Sa’lebeogullarının komşuluğundan daha hayırlıdır.”¹³⁴ Buas Savaşının, sonraları

¹²⁷ Taberî, *Târîh*, 2/214; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/445.

¹²⁸ Ebû Ubeyde, *Eyyâmî’l-‘Arab*, 379-381; İbn Abdürabbih, *el-‘İkdü’l-ferîd*, 6/97; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/470; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 15/320-321; Câdü’l-Mevla vd., *Eyyâmü’l-Arab*, 109; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/349; Berru, *Târîhu’l-arabî’l-kadîm*, 212; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 23-24; Avcı, “Tağlîb (Benî Tağlîb)”, 39/374.

¹²⁹ İbn Abdürabbih, *el-‘İkdü’l-ferîd*, 6/109; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/487; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 15/329; Câdü’l-Mevla vd., *Eyyâmü’l-Arab*, 51; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 38-39; Ahmet Ağırakça, “Gassânîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/397-398.

¹³⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/584; es-Semhûdî, *el-Vefâ*, 1/142-143; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 115-116.

¹³¹ İbn Hişâm, *Ticân*, 308-309; İsfahânî, *el-Egânî*, 11/113-116; Taberî, *Târîh*, 1/629-630; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/321-324; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 15/260; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/337; Câdü’l-Mevla vd., *Eyyâmü’l-Arab*, 396-398; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 61.

¹³² Adem Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 31.

¹³³ İbn Abdürabbih, *el-‘İkdü’l-ferîd*, 6/78; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/601-602; Câdü’l-Mevla vd., *Eyyâmü’l-Arab*, 83; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 131.

¹³⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/602.

Müslüman olan el-Mücezzar b. Ziyâd (r.a.) adlı sahâbînin Câhiliye döneminde babasının katili Süveyd b. es-Sâmit'i öldürmesi sebebiyle çıktığı da rivayet edilmiştir.¹³⁵

Bir başka örnek ise Temîmoğullarının Yemen'den Kisrâ'ya giden bir hediye kervanına düzenlenen baskındır. Kervan Temîmoğulları yurduna vardığı zaman şair Ferezdak'ın dedesi Sa'saa b. Naciye el-Mucâşi'î Temîmoğullarına bu kafiye baskın düzenlemelerini öğütlemiştir. Temîmoğulları Kisrâ'yı karşılarına almak istemiyordu fakat Sa'saa bu kafilenin güzergâhının Bekir b. Vâiloğulları yurdundan geçtiğini ve nihayetinde kervandaki değerli eşyaların onların eline geçeceğinden endişe ettiğini söylemiştir. Bekir kabilesi bu baskın sayesinde güçlenip ezeli düşmanları olan Temîm kabilesine saldırabilirdi. Bu durumda Temîmoğulları kervana baskın verip edindikleri mallarla Bekir kabilesinin karşısına çıkmayı planladılar.¹³⁶

2.7 Taht Kavgaları

Dünya tarihinde pek çok örneği görülen kardeşler arasındaki rekabet Câhiliye döneminde de yaşanmıştır. Kinde hükümdarlarından Âkilü'l-mürâr lakaplı Hucr'un oğlu Hâris hayatta iken evlatlarını Maad kabilelerinin başına reis tayin etmişti. Hâris bir av esnasında yaşanan bir olay sebebiyle ölmüş, evlatları kendisinden sonra taht kavgasına tutuşmuştu. Oğullarından Şürahbîl, Bekir b. Vâil kabilesinin desteğini almıştı. Seleme ise Tağlîb kabilesinin desteğiyle hareket ediyordu. Taraftarları Hz. Ömer döneminde kurulacak olan Basra ile Kûfe şehirleri arasında bulunan Külâb mevkiinde karşı karşıya gelerek savaşa tutuştular (530). Birinci Külâb Savaşı denilen bu savaş esnasında Şürahbîl, kardeşi Seleme'nin başını getirene 100 deve ödül vaad edince Seleme de aynı vaadi Şürahbîl'in başı için verdi. Bunun üzerine savaş meydanı daha da kızıştı ve sonunda Tağlîb kabilesinin desteklediği Seleme üstün geldi.¹³⁷

Bir başka örnek ise Yemenli Araplar içerisinde yaşanmıştı. Himyer hükümdarı Hassan b. Tübbâ' Es'ad'ın Arap ve Acem diyarları üzerine gerçekleştirdiği seferlerden yorulan Yemen ahalisi Tübbâ'nın kardeşi Amr'ı

¹³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/161; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 3/512.

¹³⁶ Meydânî, *Mecma'u'l-emşâl*, 2/433; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 1/555-556; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 92-95.

¹³⁷ Ebû Ubeyde, *Nekâ'iz*, 1/326; Ebû Ubeyde, *Eyyâmî'l-Arab*, 2/397-421; İsfahânî, *el-Eğânî*, 12/150-153; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 1/494-495; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/310; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 47; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 43-44.

ağabeyini öldürmeye teşvik ettiler. Tübbâ'yı öldürüp geri yurtlarına dönmeleri karşılığında Amr'ı başlarına geçireceklerini vadettiler. Nihayetinde Amr ağabeyini öldürerek tahta geçti.¹³⁸

Câhiliye döneminde söz ettiğimiz olayların dışında taht kavgaları yüzünden çıkan savaş örneklerine rastlayamadık. Bununla beraber bu dönem genel olarak güçlü yapılanmaların ve devletlerin olduğu bir dönem değildir. Kabile reisliği ise şerefın dışında ayrıcalık getirmeyen, aksine pek çok sorumluluk ve fedâkârlıklar gerektiren bir makam olması sebebiyle uğruna savaşılacak bir taht olarak görülmemiş olabilir. Nitekim kabile içinde bir liderlik rekabeti oluştuğunda taraflar birbirini münâfereye* çağırabilmekteydi. Bu tarafların iddialarını, içinde dürüst ve saygın hakemlerin bulunduğu bir kurulun önünde anlatmasına imkân tanımaktaydı. Hakem kurulu reis olması gereken kişiyi seçtikten sonra diğer iddia sahibi kimseyi bir süreliğine sürgüne gönderme kararı alabilmekteydi.¹³⁹

2.8 Makam ve Pâyeler

Câhiliye döneminde kurulan Arap devletlerinde çeşitli makam, mevkii ve pâyeler bulunmaktaydı. Bunlar bazen bir kabileye has kılınır ve gelenekler sebebiyle başkasına verilemezdi. Böyle bir girişimde bulunulduğunda bu payeye sahip olan kabile onu korumak adına bağlı bulunduğu devlete isyan edip savaşabilirdi. Hîre meliki Nu'mân b. Münzir ile Yerbû'ogulları arasında yaşanan Tihfe Savaşı böyle bir nedenden çıkmıştı. Temîm kabilesinden Yerbû'ogulları Hîre devletinde babadan oğula geçen rediflik payesine sahipti. Bu payeye sahip olan kişi hükümdarın sağ tarafında oturur, onun veziri derecesine yükselir, hükümdârın ganimetteki payından dörtte bir alırdı.¹⁴⁰ Temîm kabilesinden Hâris b. Beybe muhtemelen askerî gücü sayesinde bu rediflik payesine talip oldu. Hîre hükümdarı Nu'mân'a elçi gönderdi. Nu'mân, Yerbû'ogulları ile bu konuyu görüşerek rediflik payesini Hâris'e tevdi etmelerini talep etti. Yerbû'ogulları bunu kabul etmeyince Nu'mân onların üzerlerine asker sevk etti. Tihfe mevkiinde karşılaşan iki ordu

¹³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/43; Taberî, *Târîh*, 2/116-118; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/383.

* Münâfere: Şeref ve itibar konusunda karşılıklı övünme. Câhiliye döneminde kabile içi ya da kabileler arası ihtilaflar; içinde itibarlı, dürüst ve dirayetli kişilerin olduğu bir hakem kuruluna götürülürdü. Bu sisteme "münâfere" denirdi. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/4499; İbrahim Sarıçam, "Hâşim b. Abdümenâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/405.

¹³⁹ Örn: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/618-619.

¹⁴⁰ Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-'Arab*, 94.

savaştı ve savaşı Yerbû‘oğulları kazandı. Nu‘mân bir daha Yerbuoğullarına ait rediflik payesine dokunmamak ve kan davası gütmemek üzere onlarla sulh yaptı.¹⁴¹

2.9 Zulüm

İbn Haldûn’a göre insanların birbirine kötülük etmeleri ve başkalarına karşı güç kullanarak zulmetmeleri insanın tabiatında bulunur. Şehirlerde insanların birbirine zulmetmesine yöneticiler engel olmaktadır. Hukuk sisteminin olduğu yerde insanlar caydırıcı cezalar ve emniyet güçlerinin korkusuyla zulmetmekten uzak dururlar. Ancak hukukun bulunmadığı bedevî toplumlarda düşman kabileye gücü yetenler istediği zulmü yapabilmekteydi. Burada caydırıcı unsur düşmanın askeri gücüydü.¹⁴²

İslâm öncesi Arap yarımadasında zulüm yaygın hale gelmiş, yağmacılık geçim kapısı olmuştu. Gücü yeten gücünün yettiğine, gücünün yettiği her şeyi yapmayı kendinde hak olarak görmeye başlamıştı. Bununla birlikte zulme boyun eğmeyen onurlu ve haysiyet sahibi kimseler baş kaldırır, gücü yetiyorsa savaşır, yetmiyorsa ya bir ittifak arayışına girer yahut bir suikasta bulunurdu.

Muallaka şairlerinden Amr b. Külsûm’un şu beyti bu duruma şahitlik etmektedir: “Eğer hükümdar halka zulüm ile muamele ederse zillet içinde yaşamayı reddederiz.”¹⁴³

Yine muallaka şairlerinden Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî (öl. 614[?]) şiirinde “Zulme maruz kalacak olursam karşılığında zulmüm Ebû Cehil karpuzu gibi acıdır.”¹⁴⁴ demiştir.

Kur’ân’ın andığı Ashâbü’l-uhdûd kıssasıyla tanınan Himyerîlerin kralı Zûnüvâs’ın başa geçiş hikâyesi bu durumla ilgilidir. Rivayete göre Himyer hükümdarı Hassan b. Tübbâ‘ Es’ad’ın, kardeşi Amr tarafından öldürülmesi sonrası devlet başsız kalmış ve hanedan üyelerini öldürmeyi başaran Lahney’a Yenûf Zûşenâtîr adında bir Himyerî komutan başa geçmişti. Zûşenâtîr kendisine rakip olabilecek soylu ailelerin prenslerini olgunlaştığında yanına çağırır, onları istismar eder ve serbest bırakırdı. Bu olaya komutanlar da şahit olurdu. Yaşanan bu olay

¹⁴¹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/87; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/578; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/315; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 94; Berru, *Târihu'l-arabü'l-kadîm*, 221; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 110.

¹⁴² Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisi İbn Haldûn, *Mukaddime* (Dimeşk: Dâru Ya'reb, 1425/2004), 1/254.

¹⁴³ İmru'u'l-Kays vd, *Yedi Askı - Arap Edebiyatının Harikaları*, 128.

¹⁴⁴ İmru'u'l-Kays vd, *Yedi Askı - Arap Edebiyatının Harikaları*, 148.

sebebiyle o prens bırakın etrafına asker toplayıp başkaldırmayı, toplum içine çıkamaz bir hale gelirdi. Zûnüvâs henüz yeni yetişmiş bir prensken bu zalim Zûşenatîr'in elçileri kendisine geldi. Durumu anlayan Zûnüvâs çizmesinin içine bir bıçak koymayı başardı ve elçilerle beraber gitti. Zûşenatîr'in bu zulmü işlediği odaya götürüldü. Zûşenatîr içeri girip onu itibarsızlaştırmak isterken Zûnüvâs üzerine atıldı ve onun kafasını kestip hızlıca oradan kaçtı. Himyer halkı ve muhafızlar peşine düşerek onu durdurdular. Bu yaptığından dolayı kendisini tebrik ettiler ve başlarına geçmesini istediler. Çünkü onlarda Zûşenatîr'in bu zulmünden rahatsızlık duyuyorlardı. Zûnüvâs böylece Himyerî devletinin başına geçti.¹⁴⁵

Câhiliye Arab'ı ferdiyetçi ve asabiyet tutkunu yapısına rağmen bazen bölge halkına uygulanan zulümlerden ötürü aklı başında kimselerin girişimleriyle bir reisin gücü altında yönetilmeyi kabul etmişlerdir. Bekir kabilesinde ayak takımının başa geçmesinden dolayı kuvvetli olanın zayıf olanlara zulmettiği bir dönem yaşanmıştı. Aklı başında kabile reisleri başlarına zayıfın hakkını güçlüden alacak bir hükümdar tayin etmek istediler. Ancak asabiyet sebebiyle diğer Araplar bu duruma razı olmadılar. Çünkü Bekir kabilesinden birinin başa geçmesi halinde diğer Arapların bu hükümdara itaat etmeyeceğini düşünmekteydiler. Bu durum ise bölgede süren savaş ve zulüm ortamına son vermek için yeterli olmayacaktı. Bu sebeple Yemen (Himyer) Tübba'larından birine gidip başlarına hükümdar tayin etmesini istediler. Tübba' onların başlarına Hucr b. Amr'ı vali tayin etti.¹⁴⁶

Bu hadiselerin yanı sıra Fityûn Suikastı,¹⁴⁷ Tasm ve Cedîs Savaşları¹⁴⁸ da süregelen zulümleri durdurmak üzere yaşanan olayların sonucunda vuku bulmuştur.

¹⁴⁵ İbn Hişâm, *Ticân*, 311; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/45; Taberî, *Târîh*, 2/118; İsfahânî, *el-Eğânî*, 22/223-224; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/388-399; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/132.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/462.

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/584; es-Semhûdî, *el-Vefâ*, 1/142-143; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 115-116.

¹⁴⁸ İbn Hişâm, *Ticân*, 308-309; İsfahânî, *el-Eğânî*, 11/113-116; Taberî, *Târîh*, 1/629-630; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/321-324; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/260; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/337; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 396-398; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 61.

Tablo 2.1.: Câhiliye döneminde siyasi nedenlerle yaşanan savaşların listesi.

	Savaşlar	Üst Nedenleri	Alt Nedenleri	Kazanan	Kaybeden
1	Cezîmetü'l-Ebraş Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Gösteriş	Hirelilerin atası Cezîme el-Ebraş, İyâdoğullarından istediklerini alarak anlaşmaya vardı.	
2	Savaş Adı Yok	Siyasi	Tahakküm Kurma	Hirelilerin atası Cezîme el-Ebraş	Tedmür kralı Amâlîka'dan Amr b. Zârib ve ordusu
3	1. Tübbâ Vak'ası	Siyasi ve Dini	Mekke ve Harem'i koruma	Huzâa ve müttelikleri	Tübbâ'nın Himyer ordusu
4	2. Tübbâ Vak'ası	Siyasi ve Dini	Mekke ve Harem'i koruma	Huzâa ve müttelikleri	Tübbâ'nın Himyer ordusu
5	3. Tübbâ Vak'ası	Siyasi ve Dini	Kâbe'den üstün bir beyte sahip olma	Savaş Gerçekleşmedi.	
6	Tübbâ Es'ad Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Tahakküm ve intikam	Medineliler	Tübbâ Es'ad ve Himyer ordusu
7	Haferatü'l-Emyâl Vak'ası	Siyasi	Siyasi üstünlük sağlama	Hire meliki Münzir b. Ma'üssema ve Tağlîboğulları	Himyer'e bağlı Kinde kabilesi
8	Seyf b. Züyezen Vak'ası	Siyasi	Tahakkümden kurtulma ve özgürlük	Seyf b. Züyezen el-Himyerî ve müttelikleri Kısra'nın ordusu	Habeş Krallığının Yemen valisi Mesrûk b. Ebrehe
9	Zûkâr (Kurâkir, Hinvi, Cübâbât, Zulucrum, Gazevan, Bathâ) Savaşı	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Tahakküm altından kurtulma, emaneti muhafaza, Arapları, Acemlerden üstün görme	Şeybânoğulları ve Bekiroğulları	Kısra ordusu, Tağlîboğulları

10	Savaş Adı Yok	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Vergiden kaçınma ve başarısız suikast girişimi	Züheyr b. Cenâb, Kelb Kabilesi ve Yemen'den bir grup asker	Vâiloğullarından Bekir ve Tağlib kabileleri
11	Hucr Vak'ası	Siyasi	Anlaşmayı bozmak	Esedoğulları	Hucr, Kinâne ve Kays kabilelerinden bir grup
12	Hazâz Vak'ası	Siyasi	Tahakküm kurma girişimi	Küleyb, Rabi'a ve Maad kabilelerinden müteşekkil bir grup	Mezhic kabilesi ve ona tabi olan Yemen kabileleri
13	Savaş Adı Yok	Siyasi	Siyasi üstünlük sağlama	Hîre meliki Münzir b. Mâüsemâ etrafında toplanan Bekir ve Tağliboğulları	Kinde (Âkılû'l-Mürâroğulları)
14	Savaş Adı Yok	Siyasi	Saygısızlık	Tağliboğulları	Gassâniler
15	Nu'mân b. İmru'u'lkays'ın Ölümü	Siyasi	Siyasi üstünlük sağlama	Hâris b. Amr b. Hucl ve Tübbân'ın Himyer ordusu	Nu'mân b. İmru'u'lkays ve Hîre ordusu
16	Mudarrütü'l-Hicâre Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Aşağılama	Amr b. Külsûm ve Tağliboğulları	Hîre meliki Amr b. Münzir b. Mâüsemâ (Mudarrütü'l-Hicâre)
17	Birinci Külâb Vak'ası	Siyasi	Taht kavgası (Kinde)	Tağliboğullarının desteklediği Seleme b. Hâris	Bekir b. Vâiloğullarının desteklediği Şurahbil b. Hâris
18	Birinci Üvâre Vak'ası	Siyasi	Tahakkümden altından çıkma	Hîre meliki Münzir b. İmru'ülkays	Bekir b. Vâiloğulları
19	Tay Vak'ası	Siyasi ve Ekonomik	Sefer güzergahında bulunmak	Amr b. Münzir el-Lahmî	Tay kabilesi
20	Nefrâvât Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Aşağılama	Âmiroğulları	Absoğulları

21	Ya'meriyye (Zûnefr) Vak'ası	Sosyo-kültürel	Rehinenin öldürülmesi ve intikam	Absoğulları	Zübyânoğulları
22	Cefrû'l-Hebâc Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Zübyânoğulları	Absoğulları
23	Şi'bu Cebele Vak'ası	Sosyo-kültürel	Rehinenin öldürülmesi ve intikam	Absoğulları ile Âmiroğulları	Esed ve Gatafân kabileleri
24	Mübâid Vak'ası	Siyasi, Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Kabileler arası çekişme ve ganimet	Şeybânoğulları	Temîmoğulları
25	Cedûd Vak'ası	Siyasi ve Ekonomik	Mütarekenin bozulmak istenmesi, ganimet	Temîmoğullarından Minkaroğulları	Bekir b. Vâiloğulları
26	İyâd (U'sâş ve Uzâlâ) Vak'ası	Siyasi ve Ekonomik	Riyaset kavgası ve ganimet	Temîmoğulları	Şeybânoğulları (Bekiroğullarının kolu)
27	Tıhfe Vak'ası	Siyasi ve Ekonomik	Rediflik (vezirlik) makamı	Yerbû'oğulları	Lahmîler (Nu'mân b. Münzir)
28	Evs ve Hazrec Arasındaki Ficâr Savaşı	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Rehinelerin öldürülmesi, intikam	Evs ile Hazrec arasında gerçekleşmiş olup taraflar birbirine üstünlük sağlayamamışlardır.	
29	Evs ve Hazrec Arasındaki İkinci Ficâr Savaşı	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Rehinelerin öldürülmesi, siyasi rekabet, tehdit	Evs, Benî Nadîr ve Benî Kurayza ile Hazrec arasında gerçekleşmiş olup sonucu tespit edilememiştir.	
30	Buâs Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	İntikam, siyasi rekabet	Evs, Müzeyne, Nadîr ve Kurayzaoğulları	Hazrec, Eşca ve Cüheyne kabileleri
31	Taîf Vak'ası	Siyasi	Tehdit algılanması	Sakîf'in Ahlâf kolu	Sakîf'in Mâlikoğulları kolu ve Yerbû'oğulları

3. SOSYO-KÜLTÜREL NEDENLER

Câhiliye döneminin toplumsal dinamiklerinin temelinde asabiyet düşüncesi yatmaktadır. Bu düşünce hukukun caydırıcı gücünün olmadığı toplumlarda bir caydırıcılık oluşturarak toplum içinde yaşanabilecek zulümlerin engellenmesini sağlamaktaydı. Bununla beraber bu düşünce ile bireysel olayların bütün bir kabileyi ilgilendiren bir savaşa dönüşmesi kaçınılmaz olmaktadır. Kabilelerdeki asabiyet ve intikam arzusu; kabileye veya bir ferdine zarar verecek failler için caydırıcı bir güç unsuruydu.

3.1 Asabiyet Telakkisi

Kabile kelimesi ıstılahi olarak hakiki veya hükmi yollarla mensuplarını ortak bir nesep altında toplayan grupları ifade etmek için kullanılır.¹⁴⁹ Kabile yapısının ortak amacı kendi bütünlüğü ve kabile bireylerini koruyarak zorlu hayat koşullarına karşı hayatta kalabilmektir.¹⁵⁰ Kabileye mensubiyet Câhiliye Arabı için hayatın muhafazası anlamına geldiğinden bireyin bu korumayı elinde tutabilmek ve hayatını idame ettirebilmek adına kabilesine gönülden bağlanması ve kabile kurallarına uygun şekilde hareket etmesi gerekir.¹⁵¹ Arap kabileleri şa'b, kabile, imâre/amâre, batn, fahiz/fahz, aşîre, fasîle, raht gibi mertebelere ayrılır. Şa'b en üst atada birleşen toplumsal kümeyi temsil eder ki bunlar Adnânîler ve Kahtânîlerdir. Rebîa ve Mudar kabile olarak isimlendirilen toplumsal kümelerdir. Kureyş ve Kinâne ise imare olarak isimlendirilir.¹⁵² Aşağı doğru bu isimlendirmeler daha küçük bir topluluğu ifade etmek için kullanılır. Topluluk ne kadar küçülürse aralarındaki asabiyet yani toplumsal bağ o kadar artar. Ne kadar büyük bir topluluktan bahsediliyorsa da aralarındaki asabiyet yani bağ o kadar zayıflar.

“Asabiyet” kelimesinin sözlük anlamı sarmak, kuşatmak ve yakınlarını korumada aşırıya gitmektir. Soy birliği veya başka sebeplerle yakınlarıyla birlikte

¹⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/3519; Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.), 392; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/510; Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*, 21; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 129.

¹⁵⁰ Altuntaş, *Câhiliyede ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası*, 99.

¹⁵¹ Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*, 27.

¹⁵² Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 4/316; Casim Avcı ve Recep Şentürk, “Kabile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/30-32.

hareket ederek muhaliflerine karşı dayanışma ruhudur.¹⁵³ Bu duygu kabile ve bireylerini hayatta tutan yegâne dayanışma ve kolektif sorumluluk bilincidir. Bireyin, baba tarafından aynı soydan geldiğine inandığı akrabalarıyla birlikte yani kabilesiyle hareket etmesidir. Kişinin kendi kabilesinden olan bir kimseye haklı veya haksız fark etmeksizin yardım etmesi, gerektiğinde onun için savaşması asabiyyetin gereğidir.¹⁵⁴ “Kabile taassubu” olarak tercüme edilebilecek asabiyyet; kabilenin bütün fertlerini birbirine bağlayan bir bağı, her türlü dış tehlikeye karşı birlikte hareket etmesini sağlayan bir dayanışmayı gerektirir. Bu taassup, yaşanan bireysel olayların kabileleri ilgilendiren büyük olaylara dönüşmesine sebep olmaktadır. Aslında gruplaşma ve sosyallik insanın tabiatında bulunan bir zorunluluktur. Nitekim insanın sosyallığı, gıdaya ulaşımı ve güvenliğini sağlayarak varlığını sürdürebilmesi ehemmiyet teşkil etmektedir. Ayrıca insanın tabiatındaki saldırganlık yine içindeki savunma içgüdüsünü pekiştirir. Bu durumda özellikle hukukun caydırıcı gücünün bulunmadığı Arap bölgelerinde asabiyyet insanların yegâne korunma metoduydu.¹⁵⁵ Çünkü bu kendi içlerinden olan bir korunma idi ve müttefik korumasından daha güvenilirdi.¹⁵⁶

Bu dönemde Araplar, kabile içindeki bağlılıkları yani asabiyyetleri ne kadar kuvvetli ise o kadar güçlü ve korumaya sahiptiler. Nitekim kimse savaşçı sayısı ve asabiyyeti kendisinden daha güçlü olan bir kabileye yahut onun bir ferdine saldırmaya cesaret edemezdi. Çünkü o kimseyi koruyan caydırıcı bir güç olarak intikam alacak bir kabilesi vardı. Kabileden birine zarar verildiğinde kabile mensupları bir araya gelerek akrabalarını korumak ve intikamını almak için canlarını vermekten geri durmazlardı. Bu durumda akrabalarını öz kardeşi olarak görürler ve intikamını sorarken akrabasının hata veya kusuruna bakmazdı. Câhiliye şairlerinden Cendeb b. el-Anbâr’a atfedilen şu söz asabiyyet telakkisinin özeti sayılır: “Kardeşine ister zalim olsun ister mazlum olsun yardım et.”¹⁵⁷ Eğer böyle olmazsa intikamını sormayan veya soramayan bir kabileye karşı diğer kabileler

¹⁵³ Hayrettin Karaman, “Asabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/452; Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 28; İhsan Nass, *el-’Asabiyyetü’l-kabiliyye ve eseruhâ fi’i-’ri’l-Emeviyye* (Dârü’l-Fikr, 1393/1973), 106.

¹⁵⁴ Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 44; Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyyet*; Altuntaş, *Câhiliyede ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası*, 83.

¹⁵⁵ Câbirî, *Fikru İbn Haldûn*, 163; Özaydın, “Arap (İslâmdan Önce Araplarda Sosyal ve İktisâdi Hayat)”, 3/321.

¹⁵⁶ Câbirî, *Fikru İbn Haldûn*, 164.

¹⁵⁷ Meydânî, *Mecma’u’l-emşâl*, 2/334; Ahmet Ateş, “Asabiyyet”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB, 1978), 1/663; Mustafa Çağrı, “Asabiyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/453; Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 44-45.

fütursuzca saldırabilirdi. Çünkü kendilerini caydıracak bir güç ve hukuk bulunmuyordu. Bu durum sebebiyle bir kabile yahut üyesi bir suç işlediğinde karşısında intikam için duran düşmanları tüm kabileyi sorumlu görür, intikamı sadece suçlunun ailesiyle sınırlı tutmazdı. Hatta bazen bu durum abartılır ve düşmanın müttefiki veya akrabası olup savaşa veya suça iştirak etmemiş kabilelere karşı da düşmanlık güdülürdü. Muallaka şairlerinden Hâris b. Hillize'nin şu beyiti bu duruma örneklik teşkil etmektedir: “Kuşkusuz kardeşimiz olan el-Erâkim, bizi haksız yere suçlayıp sözlerinde ileriye gidiyorlarmış. Bizden suçsuz ile suçluyu birbirine karıştırıyorlarmış, bu durumda suçsuzluk bir yarar sağlamaz suçsuz. Onlar bu yörede bulunan herkesin bizim amcaoglumuz olduğunu, bizim de onların yaptıklarından sorumlu olduğumuzu iddia ediyorlarmış.”¹⁵⁸

Câhiliye döneminde yaşanan küçük olaylar asabiyet dinamizmi içerisinde büyüyerek bir savaşa dönüşebilmekteydi. Câhiliye Arabı yaşadığı olay sebebiyle kabilesini yardıma çağırır, toplanan kalabalık içerisinde gruplar karşılıklı atışırldı. Bu sözlü münakaşalar bazen grupları savaşa sevk edebilmekteydi. Ayrıca Câhiliye döneminde yaşanan intikam savaşları da asabiyet temelliydi. Maktulün kabilesi bir araya gelerek katilin kabilesinden hesap sorardı. Katilin kabilesi olayı bir gurur meselesi olarak görür ve kardeşlerini koruyarak katili teslim etmemenin yollarına başvururlardı. Bu süreç kan davası kaynaklı savaşlara sebebiyet vermekte idi. Câhiliye dönemi Arap toplumu içerisinde insanların hayatta kalması için ihtiyaç duyduğu destek ve güvence, insanın tabiatında bulunan nesep ve akrabalık bağı çerçevesinde gelişen asabiyet telakkisini doğurmuştur. Bir insan haksızlığa uğradığında tabii olarak ilk önce kendisine yakın hissettiği akrabalarını yardıma çağırır. Aynı şekilde bir kimse akrabasının veya soydaşının zillet içinde olduğunu görse kendi içinde bu zilleti ve aşağılanmışlık hissini yaşar. Bu zillate engel olmak ister. İnsanın fitratında olan bu olgu Câhiliye döneminde asabiyet telakkisinin temelini meydana getirmektedir.¹⁵⁹ Bireysel olaylar asabiyet telakkisiyle toplumsal olaylara dönüşmüş ve savaşlar kaçınılmaz hale gelmiştir.

Asabiyet telakkisi; kişinin kendi kabilesini diğer kabilelerden nesep ve şeref olarak üstün görmesi üzerine kuruludur. Bu üstünlük algısı ile kurulan cümleler bazen savaşlara neden olmuştur. Örneğin Gıfâr kabilesinden Ebû Ma'ser b. Mikrez adında güçlü kuvvetli bir adam Ukâz panayırında oturup ayaklarını uzatmış ve “Ben

¹⁵⁸ İmru'û'l-Kays vd, *Yedi Askı - Arap Edebiyatının Harikaları*, 167.

¹⁵⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/256; Ateş, “Asabiyet”, 1978, 1/663.

Arab'ın en şerefli siyim. Kim benden daha şerefli olduğunu düşünüyorsa gelsin ve ayaklarıma kılıçla vursun.” demişti. Bu söz üzerine Kays Aylân kabilesinden Ahmer b. Mâzin adında biri kılıcıyla onun ayağına vurmuş ve ayağını yaralamıştı. Yaşanan olay sonrası her iki kabilenin mensupları arasında münakaşa çıkmış ancak eşrafın araya girmesiyle savaşın eşiğinden dönülmüş, sulh sağlanmıştı.¹⁶⁰ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî ve Nüveyrî bu hadiseyi Birinci Ficâr Savaşının Birinci Vak'ası olarak isimlendirmişlerdir.¹⁶¹

Neticede belirtmek gerekir ki Câhiliye dönemi Arap şiiri bu tür mufâhare yani övünme örneklerini çokça barındırmaktadır. Bunların hiçbirisi bir savaşa neden olmamıştır. Lakin yukarıda zikrettiğimiz örnekte olduğu gibi bu övünme bir meydan okumaya dönüştüğünde savaş tehlikesi barındırmaktaydı. Kaldı ki bu olay savaşa dönüşmeyecek mahiyette olduğu için taraflar arasında sulh kolayca sağlanmıştır.

Her ne kadar övünme bir savaş sebebi değilse de aşağılama Câhiliye'de bir savaş sebebidir. Câhiliye döneminde Araplar özgürlük ve şerefine düşkündü. Haysiyete leke düşürecek bireysel bir olay yaşandığında bu durum asabiyet telakkisi ile bütün kabileye yansır ve savaşları tetiklerdi. Örneğin Hevâzin kabilesi her yıl Ukâz panayırında Gatafân kabilesinin reisi olan Züheyr b. Cezîme'ye vergi vermekte idi. Züheyr ise onları aşağılayıp küçük düşürüyordu. Bu sebeple Züheyr'e karşı kin besleyen Hevâzin kabilesi Züheyr'in ordusuyla savaşmış ve Nefrâvât Savaşında onu öldürmüştü.¹⁶²

Benzer bir olay Hîre'de yaşanmıştı. Hîre meliki Mudarrîtü'l-Hicâre lakaplı Amr b. Hind (Amr b. Münzir b. Mâüssemâ) adamlarına şöyle bir soru sormuştu: “Annesinin, benim anneme hizmet etmesini kabul etmeyecek, bunu izzet-i nefis

¹⁶⁰ İbn Abdürrabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/101; İsfahânî, *el-Egânî*, 22/40-41; İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/218; Ebü'l Ferec İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 2/290; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 1/527; Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân* (Dimeşk: Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013), 3/72; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/323; Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 1/255; Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1467/2006), 1/185; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 10/52; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 71.

¹⁶¹ İsfahânî, *el-Egânî*, 22/40; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/323.

¹⁶² Ebü Ubeyde, *Eyyâmü'l-Arab*, 469-484; İbn Abdürrabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/5-6; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/265-266; Ebü Cafer Muhammed İbn Habîb, *el-Muḥabber* (Beyrut: Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, ts.), 249; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7/252; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 235; Mustafa Fayda, “Abs (Benî Abs)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/312.

mesesi yapıp gururuna yediremeyecek olan bir Arap var mıdır?” Dediler ki: “Şâir Amr b. Külsûm et-Tağlîbî vardır.” Melik “Neden?” diye sordu. Dediler ki: “Çünkü onun annesi Leyla (şair) Mühelhel b. Rebîa’nın kızıdır. Amcası Arapların en şerefliisi Küleybu Vâil’dir. Onun kocası Arab’ın kahramanı olan Külsûm b. Mâlik b. Attâb’dır. Oğlu Amr b. Külsûm ise Arab’ın efendisidir.” Bu sözler üzerine bir test yapmak isteyen Hîre meliki Amr b. Hind, Amr b. Külsûm’ü ailesiyle otağına davet eder. Tağlîb kabilesine mensup meşhur muallaka şairlerinden Amr b. Külsûm, kabilesinden bir grup adamla bu davete icabet eder. Davet esnasında Hîre meliki Amr b. Hind’in annesi Amr b. Külsûm’ün annesi Leyla’ya tabağı uzatması için emir buyurarak kendisine hizmet ettirmek ister. Durumu sezen Leyla “İhtiyacı olan ihtiyacını kendisi görsün.” diyerek cevap verir. Melikin annesi ısrar edince Leyla bağırmaya başlar: “Ey Tağlîboğulları!” Sesi işiten Amr b. Külsûm olay mahalline gelir ve durumu anlamaya çalışır. Bu arada Hîre Meliki Amr b. Hind ateş püskürmektedir. Annesine yapılan bu hakareti kabul etmeyen Amr b. Külsûm revakta asılı bulunan melikin kılıcını alarak onu öldürür. Akabinde otağı yağmalar ve Arap yarımadası içlerine doğru veya Hîre’ye doğru ilerler.¹⁶³

Amr b. Hind’in, Amr b. Külsûm’ü otağına davet etmesi aslında daha önce Bekir ve Tağlîb kabileleri arasında yaşanan bir olaya hakemlik etmesiyle de doğrudan ilintilidir. Bekir ve Tağlîb kabileleri arasında yaşanan kavga hakemlik vasfıyla Hîre meliki Amr b. Hind’e ulaşmıştı. Bekir kabilesini temsil eden Nu‘mân b. Herîm, Tağlîb kabilesini temsil eden Amr b. Külsûm’ün karşısında yetersiz kalmıştı. Hâris b. Hillize cüzzamlı haliyle ayağa kalkmış ve perde arkasından Bekir kabilesini savunur mahiyetteki şiirini inşa etmiştir. Bu şiir sonraları muallaka arasında yer bulmuştur. Bu şiir üzerine Amr b. Hind’in fikri değişir ve Bekir kabilesinin lehine karar verir. Bu hakem olayı daha sonraları tarafların saflarını da netleştirmiştir. Nitekim Bekir kabilesi Hîre müttefiki olarak savaşlara katılırken, Amr b. Külsûm’ün kabilesi olan Tağlîb kabilesi Hîre melikin boyunduruğunu kabul etmediği için savaşlarda karşısında yer almıştır.¹⁶⁴ Amr b. Hind’in yemek

¹⁶³ İmru’u’l-Kays vd, *Yedi Askı - Arap Edebiyatının Harikaları*, 121; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’ş-Şu‘arâ* (Kahire: Dârü’l-Hadîs, 1423/2002), 1/228-229; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 1/492; Sallâbî, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/37; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 42-43.

¹⁶⁴ İmru’u’l-Kays vd, *Yedi Askı - Arap Edebiyatının Harikaları*, 165; Muharrem Çelebi, “Amr b. Külsûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/85; Karaarslan, “Hâris b. Hillize”, 16/196.

davetiyle Amr b. Külsûm üzerinden bir otorite sağlamaya çalışması bu durumdan ileri gelmektedir.

Birinci Ficâr Vak‘asının sebepleriyle ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte bir rivayete göre Kinâneoğullarından birinin Hevâzin kabilesinden Nasr b. Muâviye’ye borcu vardı. Fakir kaldığı için borcunu ödeyemeyen bu kimseyi aşağılamak için Ukâz Panayırında bir maymunu satışa çıkaran Nasr b. Muâviye, Kinâne kabilesinden falan kişinin borcuna karşılık bu maymunu sattığını ilan etti. Bu söz o esnada orada bulunan Kinâne kabilesinden bir şahsın zoruna gitmişti. Bir hamle ile maymunu öldürdü. Bunun üzerine tartışma çıktı ve taraflar kabile mensuplarını çağırdılar. Aralarında savaş çıkmak üzere iken anlaşma sağladılar.¹⁶⁵ İbn Abdürabbih bu olayı Üçüncü Ficâr Vak‘ası olarak isimlendirmiştir.¹⁶⁶ Ebü’l-Ferec el-İsfahânî ve Nüveyrî bu hadiseyi Birinci Ficâr Savaşının Üçüncü Vak‘ası olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁷

Câhiliye döneminde yaşanan Beşer Vak‘asının da el-Ahdâl isimli bir kişinin Kays kabilesinin lideri el-Cuhâf b. Hakîm el-Kelbî’yi aşağılaması üzerine çıktığı rivayet edilmektedir.¹⁶⁸

Câhiliye döneminde kimi örneklerde insanlar daha önce hiç tanımadığı halde kendi kabilesini öğrendiğinde içinde bulunduğu kabilenin aleyhine olacak işlere kalkışır ve asıl kabilesine dönmek isterdi. Kusaybât Vak‘asında savaşan Hemmâm b. Mürre’nin, yetiştirdiği Naşire tarafından öldürülmesi buna güzel bir örnektir. Naşire büyüyüp olgunlaşınca aslında kendisinin Tağlîb kabilesine mensup olduğunu öğrenmiş, bu sebeple kırbasından su içerken efendisi Hemmâm’ı öldürüp Tağlîb kabilesine sığınmıştır.¹⁶⁹

Câhiliye döneminin tipik temsilcisi Ezd kabilesinden Şenfarâ’nın (öl. 525/550) hikâyesi oldukça farklıydı. Şenfarâ henüz çocuk yaşlarındayken Kays Aylân kabilesinden Benî Şebâbe’ye ailesiyle birlikte esir düşmüştü. Ardından esir değişimi sebebiyle Ezd kabilesinden Benî Selâmân’a geçmiş ve orada yarı köle yarı hizmetçi bir hayat yaşamıştı. Kabile ileri gelenlerinden birinin kızına âşık olmuş ve kızın babası tarafından reddedilerek hakaretlere uğramıştı. Bunun üzerine ilk

¹⁶⁵ İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferid*, 6/102; İsfahânî, *el-Eğânî*, 22/40; İbn Reşîk, *el-’Umde*, 2/219; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/527; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 15/324; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 71-72.

¹⁶⁶ İbn Reşîk, *el-’Umde*, 102.

¹⁶⁷ İsfahânî, *el-Eğânî*, 22/40; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 15/324.

¹⁶⁸ İbn Reşîk, *el-’Umde*, 2/214.

¹⁶⁹ İsfahânî, *el-Eğânî*, 5/30; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/480.

efendileri Benî Şebâbe'ye sığınmıştı. Onlardan gerçek nesebini öğrenince Benî Selâmân'dan intikam almak üzere 100 kişiyi öldürmeye yemin etmişti. Cinayetlerinin sayısı artınca Benî Şebâbe korumasını kaldırınca su'lûk* duruma düşer. Akrabalarıyla birlikte eşkıyalık yaparak geçimini temin eden Şenferâ rivayete göre Selâman kabilesinden 99 kişiyi katletmiştir.¹⁷⁰ Öldürüldüğünde kafası kesilmiş ve yere atılmıştır. Selâman kabilesinden bir adam Şenferâ'nın kesik başına sert bir tekme atınca bu tekme sebebiyle yaralanmış ve yarası sebebiyle öldümüştür. Şenferâ'nın intikam yemininin böylece yerine geldiği efsaneleşmiştir.¹⁷¹

Câhiliye döneminde yaşanan savaşların büyük bir çoğunluğunda asabiyet telakkisi diğer nedenlerin yanında görünür bir etken ve sebeptir. Bunların hepsini burada zikretmek çalışma içinde tekrara düşmeye sebep olacağından yalnızca birkaç tanesi hatırlatmakla yetineceğiz. Örneğin Kusay b. Kilâb'ın Ehl-i sûfe ile savaşı,¹⁷² Huzâa ile yaptığı Mefcer Savaşı,¹⁷³ Hâtıb Savaşı,¹⁷⁴ Evs ile Hazrec arasında meydana gelen Ficâr Savaşlarını¹⁷⁵ bunlara örnek verebiliriz.

3.2 İntikam

Câhiliye dönemi Arap toplumunda onur ve şeref kavramları bireyler ve kabileler için son derece önemliydi. Bir kabileye yapılan bir hakaret veya saldırı, genellikle onur meselesi haline gelir ve kabile üyeleri bir bütün olarak hareket ederek intikam için savaşırdı. Bu savaşlar çoğu zaman kabilelerin prestijini koruma amacı güderdi.

İntikam, Câhiliye döneminin hukuk düzeniydi. Kabile üyelerinin can ve mal emniyetinin korunması için intikam fikri doğal ve duygusal bir gereklilik olarak doğmuştu. Bu dönemde öldürülen bir kimseye karşın kan davası güdülür, asabiyet telakkisiyle bireysel katil olayları bütün bir kabilede intikam hırsına sebep olurdu.

* Su'lûk: Kendi kabilesinden ayrılan veya diyet bedellerini kabilesine yüklediği cinayetlerinin çokluğu yüzünden ailesi ve aşireti tarafından dışlanan, öldürmeyi, yol kesmeyi, talanı, çapul ve baskını meslek edinen kimse. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/2451; İsmail Durmuş, "Su'lûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/528.

¹⁷⁰ Ebü'l-Abbâs Mufaddal ed-Dabbî, *Divânü'l-Mufaddaliyyât*, thk. Ebûbekir İbnü'l-Enbârî (Londra: Oxford University Press, 1339), 1/1/196.

¹⁷¹ İsfahânî, *el-Eğânî*, 21-128; Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 27; Süleyman Tülücü, "Şenferâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/535-537.

¹⁷² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/142; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 1/50; Taberî, *Târih*, 2/257-258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/622; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/233-234; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 16/21.

¹⁷³ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed Ezrakî, *Ahbabu Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âşâr*, thk. Abdulmelik b. Abdullah b. el-Kays (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 1424/2003), 1/105-107.

¹⁷⁴ İbn Hişâm, *Ticân*, 1/318; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/595-596; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/387-388.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/598-601.

Böyle olmasa hukukun yoksunluğu sebebiyle bir yaptırımdan endişe etmeyen kimseler istedikleri gibi katil olaylarını gerçekleştirebilirdi. Ancak insanın doğal koruyucusu olan aile ve kabilesi onu dış tehlikelerden korur ve caydırıcı bir güç olarak insanı muhafaza ederdi. Bir saldırıya uğrayan kabile ferdinin hakkı kabile mensupları tarafından sorulurdu. Eğer bir kabile üyesi öldürülmüşse kan hakkı kabilesinin üzerinde bir hak olmanın yanında büyük bir sorumluluktur.¹⁷⁶ Kabile içindeki intikam hırsını diri tutmaya çalışan maktulün yakınları intikam alınana kadar kadınlara dokunmama, güzel koku sürünmeme ve şarap tüketmeme gibi yeminler ederlerdi.¹⁷⁷ İntikam savaşları bazen bir gün, bazen de onlarca yıl sürmekteydi. Çünkü Arapların düşmanlarından intikam alma hırsı çok kuvvetliydi. Öyle ki Cähiliye Arabı öldürülen bir akrabasının katilini yıllar sonra bulsa dahi onun hesabını sorar ve bunun için savaştan kaçınmazdı.¹⁷⁸

İntikam Cähiliye Arabı'nın savaşlarındaki en büyük motivasyonlarından biriydi. Muallaka şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın (öl.609(?)) şu beyitleri bu duruma şahitlik etmektedir:

Hayatıma yemin olsun ki Husayn b. Damdam'ın kendisini onaylamadıkları bir biçimde cinayete sürüklediği oymak ne güzel oymaktır.

O, kinini içinde saklamış, onu (kardeşinin öcünü alma planını) kimseye açıklamamış ve tetikte beklemişti.

Kendi kendine “Önce öcümü alırım, sonra arkamda atları gemli bir süvari ile düşmanıma karşı kendimi korurum.”¹⁷⁹

İntikam savaşları için bazen putlar önünde fal okları çekilirdi. Bazen savaşa onay vermeyen bir sonuç çıktığında intikam hırsıyla yanan maktulün ailesi falın sonucuna itiraz edebilirdi. Cähiliye döneminde babasının intikamı için Zülhalesa putuna gidip fal oku çeken İmruülkays,¹⁸⁰ savaşı yasaklayıcı sonuç çıkınca tekrar tekrar denemiş ancak sonuç değişmemişti. İmruülkays bu duruma çok sinirlenmişti. Fal oklarını putun başına fırlatmış ve şu şiiri söylemişti:

Ey Zülhalesa! Eğer ki sen kan davasıyla sorumlu olsaydın,

¹⁷⁶ Altıntaş, *Nübüvvet Öncesi Cahiliye Toplumu*, 173.

¹⁷⁷ Örn. Mühelhil b. Rebîa, *Divân Muhelhil b. Rebîa*, 23; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 6/99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/465,585; es-Semhûdî, *el-Vefâ*, 1/142-143; Dayf, *el-Aşrû'l-Cähili*, 1/62; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 115-116; Ögmüş, *Cähiliye Döneminde Araplar*, 95; Kapar, “Eyyâmü'l-Arab”, 12/14-16.

¹⁷⁸ Örn. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/140; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 121-122; Daş, *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları*, 9.

¹⁷⁹ İmru'u'l-Kays vd, *Yedi Askı - Arap Edebiyatının Harikaları*, 83.

¹⁸⁰ İbnü'l-Kelbî bu kişinin İmruülkays olduğuna dair rivayetlerin doğru olmadığını beyan etmiştir.

Senin baban da benimki gibi toprak altında olsaydı,

Düşmanın öldürülmesini yasaklayan bu hatalı kararı vermezdin!¹⁸¹

Kan davalarında “af” müessesesi bulunmamaktaydı. Affetmek mazlumun yakınlarının alabileceği bir karar değildi. Nitekim saldırı bireye değil kabileye yapılmış sayılırdı. Ayrıca kabile de af müessesesini devreye sokmaz/sokamazdı. Çünkü affeden bir kabile olmak; bölgede yaşam hakkının tanınmayacağı, korkaklık veya başka bir sebeple çevre güç unsurlarının kendisine saldırabileceği bir kabile olarak tanınmaya sebep olabilirdi. Bir kez affeden yine affetmeye zorlanabilirdi. Ayrıca affetmek Câhiliye Arabı için erdem değil, ayıp kabul edilirdi. Nitekim maktulün kanına karşılık diyet olarak 100 deve kabul etmek bile “sütü kana tercih etmek” olarak görülür ve şairler tarafından ayıplanırdı. Bununla beraber düşman kabileler arasında uzayıp giden savaşı bir son vermek üzere ancak bitkin hale gelen kabileler diyete razı olurlardı.¹⁸² Anlaşıldığı kadarıyla intikam tatmin edilmesi gereken bir öfke duygusunun ötesindedir. İntikam sorumluluğu yerine getirilmediğinde maktulün kabilesi civar kabileler tarafından hor görülecektir. Bu kabilenin hedef haline gelmesi adeta yazılmamış bir kanundur. Câhiliye döneminde intikam, duygusallık ve hukuksallığın üzerinde âdetâ dinî ve kutsal bir karaktere bürünmüş gibidir.¹⁸³

Kabile savaşlarını durdurmanın bir yolu katilin suçlu bulunduğu takdirde maktulün ailesine teslim edilmesi idi. Ancak bu asabiyet temelli şeref anlayışına uygun bulunmadığı için bazen katilin bizzat kendi kabilesi tarafından öldürülmesi suretiyle maktulün kabilesi teskin edilmeye çalışılırdı.¹⁸⁴ Çünkü katil kendi kabilesinden bir kardeşi olduğunda onu teslim etmek ar sayılırdı.¹⁸⁵ Fakat maktulün kabilesi katili kendi elleriyle öldürmek istemekteydiler. Bir başka yöntem ise maktulün ailesi ve kabilesine diyet teklif etmektir. Diyet; katilin kabilesi tarafından maktulün kabilesine ödemek suretiyle sulhu sağlayan kan parasına denirdi. Diyet

¹⁸¹ Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı - Kitâbü'l-Esnâm* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 111; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/102; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/270; Ahmet Savran, “İmru'ülkays b. Hucre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/237-238; Altuntaş, *Câhiliyede ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası*, 134.

¹⁸² Dayf, *el-‘Asrû'l-Câhilî*, 1/62; William Montgomery Watt, *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, çev. Ulvi Murat Kılavuz (İstanbul: Birey Yayınları, 2001), 21-22; Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*, 30.

¹⁸³ Dayf, *el-‘Asrû'l-Câhilî*, 1/62.

¹⁸⁴ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 5; Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*, 30.

¹⁸⁵ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/578; Ögmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar*, 86.

miktarı ise maktulün kabilesinin gücü ve toplumsal statüsüne göre belirlenirdi. Ölen kişi siyahi bir köle ise yarım diyet yani beş deve yahut zayıf bir kabilenin üyesiye on deve olurken güçlü bir kabilenin asil üyesinin diyeti bin deveyi bulabilmekteydi ki bu kralların diyeti olarak isimlendirilirdi.¹⁸⁶ Bununla beraber çoğu zaman ölen kişiye karşılık olarak verilen diyet kabul edilmez, bu diyeti kabul etmek şeref yoksunluğu sayılarak ayıplanırdı.¹⁸⁷ Şairler diyet olarak teklif edilen develerin sütünden istifade etmeyi ayıplar ve kabile üyelerine “Sütü kana tercih etmeyiniz.” Şeklinde uyarılarda bulunurdu.¹⁸⁸ Yani intikamınızı alınız, kan isteyiniz, develeri alarak süte tamah etmeyin diyerek savaş tellallığı yaparlardı. Fakat savaş istenmeyen sonuçlar doğuran toplumsal bir olaydır. Ölen insanlar, esir düşen çocuklar, câriyeleştirilen kadınlar, yağmalanan mallar ve insanların kaldırmakta güçlük çekecekleri sonuçlar... Nihayetinde kabilesini sükûnete çağıran insanlar ve kan davasını durdurmaya çalışan akıllı selim hakemler sayesinde savaşlar sona erer, sonucunda diyetler ödenirdi. Bu minvalde savaşa son verildiğinde, daha fazla kan dökülmesini engelleyen hakemlere ve kabile reislerine barışı sağladıkları için hürmet gösterilirdi. Örneğin Abs ve Zübyân kabileleri arasındaki savaşın uzaması üzerine her iki tarafta savaştan bunalmıştı. Herîm b. Sinân ile Hâris b. Avf adlı iki reis savaşta ölenlerin diyetlerini ödemiş ve böylece savaşı durdurmuşlardı. Bu sebeple Câhiliye şairi Züheyr b. Ebû Sülmâ bu iki isme methiyeler düzmüştü.¹⁸⁹

Diyet meselesinde bir başka önemli sorun ise katil ve maktulün toplumsal statü farkıydı. Mesela; katilin sıradan ve maktulün eşraftan biri olduğu durumlarda katilin teslim edilmesi de kabul edilmez, maktulün sosyo-ekonomik durumuna eşdeğer bir can istenirdi.¹⁹⁰ Bazen bir maktule karşı bütün bir kabileyi yok etmek üzere yemin edilir, icraata geçirmek için savaşıldı. Câhiliye döneminde bunların birçok örneği mevcuttur.

Birgün Gatafân kabilesinin lideri olan Züheyr b. Cezîme, oğlu Şe’s'i, Hîre meliki Nu'mân b. İmruülkays'a gönderdi. Nu'mân, Züheyr'in oğluna ikramlarda bulundu. Şe's babasının yanına geri dönerken yolda Men'ic suyuna uğradı. Burada

¹⁸⁶ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/592.

¹⁸⁷ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 89; Ögmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar*, 104.

¹⁸⁸ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Muhammed Hamîdullah (Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 1417/1996), 11/389; Ahmed Muhammed el-Hûfî, *Hayâtü'l-Arabîye mine's-Şi'ri'l-Câhiliyyi* (Mısır: Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye, ts.), 216.

¹⁸⁹ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'* (Beyrut: Lecnetü't-Tahkîk fi'd-Dâri'l-'Alemiyye, 1413/1992), 75-76; Daş, *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları*, 40.

¹⁹⁰ Altuntaş, *Câhiliyede ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası*, 140.

Ganîoğullarından Rebâh b. Eşel adındaki biri tarafından öldürüldü. Durumu haber alan Züheyr, Ganîoğullarının müttefiki olan Amr b. Sa'saoğullarının yanını gitti. Onlardan şu üç şeyden birini istedi: “Ya oğlumu diriltirsiniz ya Ganî topluluğunun hepsini öldürmem için bana verirsiniz ya da sizinle bizim aramızda hayatta kaldığımız sürece bir savaş olur.” Kabul edilemeyecek tekliflerin alternatifi savaştı. Ancak Amr b. Âmir b. Sa'saoğulları diyet teklif ederek savaşa engel olmak istediler. Züheyr süvarilerini toplayıp Ganîoğulları üzerine saldırdı. Meydana gelen savaşta Ganî topluluğundan çok insan öldü. Öyle ki sonraki yıllarda Züheyr b. Cezîme, Ukâz panayırına katıldığında burada Hâlid b. Ca'fer ile karşılaşmış ve Hâlid ona “Ey Züheyr, senden gördüğümüz zarar haddi aşmıştır.” demiştir. Bunun üzerine Züheyr “Allah'a yemin ederim ki gücüm yettiğince intikam almaya devam edeceğim.” diye cevap vermiştir.¹⁹¹

İmruülkays'ın suikaste kurban giden babası Kinde meliki Hucr'un öldürülmesi üzerine ettiği yemin de Câhiliye dönemindeki intikam merkezli savaşların anlaşılmasında önem teşkil etmektedir. İmruülkays'ın intikam yemini şöyledir: “Esedoğullarından yüz kişiyi öldürüp, esir aldığım yüz kişiyi de serbest bırakmadıkça içki ve kadın bana haram olsun.”¹⁹² İmruülkays'ın yüz kişiyi serbest bırakmak istemesinin arka planına bakıldığında babasıyla aralarındaki geçimsizlik yüzünden böyle bir söz söylediğini düşünmekteyiz. Nitekim İmruülkays'ın babasıyla iyi ilişkileri olmadığı, Hucr'un onu kovduğunu ve şiir konusunda aralarında konuşmama kararı aldıkları nakledilmektedir.¹⁹³ İmruülkays'ın intikam yemini sonrasında “Babam beni küçük yaşlarımda ihmal etti, büyüyünce de başıma bir kan davası yıktı.” dediği de rivayet edilir.¹⁹⁴ İmruülkays söylense dahi babasının intikamını almak için aceleci davranmış ve Bekir ve Temîm kabileleriyle Esedoğullarına saldırmıştır. Her iki tarafın da çok can verdiği bu savaşta Esedoğulları kaçınca Bekir ve Temîm kabileleri intikamını aldığını ifade ederek takipten geri durmuştur. Ancak İmruülkays başka müttefiklerle kan davasını sürdürmeye çalışmıştır. Kan davasını sürdürme hırsıyla müttefik arayışı içinde oradan oraya savrulduktan sonra Bizans hükümdarının kendisine hediye ettiği

¹⁹¹ Ebû Ubeyde, *Eyyâmi'l-'Arab*, 457-460; İbn Abdürrabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 6/4; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/500-501; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/264-265; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-'Arab*, 232.

¹⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/465.

¹⁹³ Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-'Arab*, 115.

¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/466.

zehirli gömlek sebebiyle Ankara civarında ölmüştür.¹⁹⁵ Tarihçi Ebü'l-Fidâ'(öl.732/1331) zehirli gömlek olayının uydurma olduğunu düşünmektedir.¹⁹⁶

Hîrelilerin atası (dayısı) olarak bilinen Cezîme el-Ebraş'ın gücü artınca Tedmür kralı Amâlîka'dan Amr b. Zârib'e savaş açtı. Savaşta Amr öldürüldü. Cezîme ise Amr'ın beraberindekileri ganimet edindi. Amr'ın Zebbâ (Zeyneb veya Zenobia) adındaki kızı Tedmür kraliçesi oldu ve babasının intikamını almak üzere bir plan yaptı. Bu plana uygun olarak Cezîme'yi evlilik ve Tedmür mülküne kral olma vaadiyle tuzağa düşürerek öldürmeyi başardı. Ancak intikam savaşları henüz bitmemişti. Cezîme'nin güvenilir adamı Kasîr b. Sa'd, kraliçe Zebbâ'nın güvenini kazanmak için çeşitli girişimlerde bulundu. Cezîme'nin cinayetinde de yanında iken kaçmış olması ve bu nedenle Cezîme'nin yeğeni Amr tarafından kulak ve burnunun kesilmesi sebebiyle ona güvendi. Hâlbuki Kasîr düşmanından intikam almak için yaptığı oyunda düşmanının güvenini kazanmak için bunu kendi kendisine yapmıştı. Bu sebeple kendisine Kasîr (kesen, kısaltan) denmiştir. Onun intikam alma konusundaki bu hırsı Câhiliye döneminde örnek olarak anlatılmıştır. Kasîr, Zebbâ adına Irak bölgesine ticari seferler düzenledi. Son seferinde Tedmür şehrine Hîre meliki Amr b. Adî'nin adamlarını sokmayı başardı. Zebbâ'yı öldürdü ve şehri yağmaladı.¹⁹⁷

Gassâni meliki Hâris el-A'rec tarafından Ayn Ubağ Savaşında öldürülen Hîre meliki Münzir b. Mâüssemâ'nın intikamını almak üzere oğlu Münzir el-Esved Gassanîler üzerine sefere çıkmış ve Mercî Halîme savaşı yaşanmıştı. Bu savaşta Münzir el-Esved öldürülmüş ve Gassanîler ikinci bir zafer kazanmışlardı.¹⁹⁸

Câhiliye döneminde bir cinayet olayı yaşandığında bunun cezasını kendi elleriyle kesen kabile, katilin kabilesiyle savaşa girmiş sayılırdı. Örneğin; Yesrib'te Kâ'b b. Amr el-Mâzinî'nin Uhayha b. Culah'ın adamları tarafından öldürülmesi üzerine Kâ'b'ın kardeşi Âsım b. Amr, Cahcabaoğullarına savaş açmıştı.¹⁹⁹ Ayrıca Yesrib'de yaşanan Serâre Savaşı Evs'den Amr b. Avfoğulları ile Hazrec'ten

¹⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/466-468; Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 12; Âkilü'l-Mürâr İmruülkays b. Hucr, *Dîvânü İmruülkays*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.), 7.

¹⁹⁶ Ebü'l-Fidâ', *Târîh*, 1/75.

¹⁹⁷ Taberî, *Târîh*, 1/613-627; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/316-320; Öğmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar*, 93-94.

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/488-489; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 1/447; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 54.

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/587; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 69; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 117-118.

Hârisoğulları arasında yaşanan bir katil olayından sonra katilin bir hile ile öldürülmesi üzerine çıkmıştı.²⁰⁰ Yine Evs ve Hazrec arasında çıkan Husayn b. Eslet Savaşı; Husayn'ın tartıştığı Hazrec kabilesinden bir adamı öldürmesi üzerine maktulün ailesi tarafından intikam alınması sebebiyle çıkmıştır.²⁰¹ Bir başka örneğe göre Evs kabilesinin Zaferoğulları koluna mensub olan Rabî' adında biri, Hazrec'ten Mâlik b. Neccâroğullarına uğramış ve burada çıkan bir tartışma sebebiyle öldürülmüştü. Bunun üzerine Zaferoğulları Rabî'nin intikamını almak üzere Mâlik b. Neccâroğullarına savaş açmış ve galip gelmişlerdi.²⁰² Evs ile Hazrec arasında çıkan Fâri' Savaşı da katilin teslim edilmemesi üzerine intikam sebebiyle çıkmıştı.²⁰³

Câhiliye Arabı, bir maktulün katili yıllar sonra ortaya çıksa dahi onun hesabını sorar ve bunun için savaştan kaçınmazdı. Meselâ Âiz kabilesinden olup daha sonra Dabbeoğulları tarafına geçen Müsellem b. el-Müşeccer, Absoğullarının eşrafından Umâre b. Ziyâd ile kumar oynamış borcunu ödemek için kabilesinin yanına gitmek istemişti. Bunun için oğlu Şirhâf'ı rehine bırakmıştı. Bir gece Umâre sarhoş olmuş ve Müsellem'in kayıp yeğeni Midâl'i öldürdüğünü ağzından kaçırmıştı. Şirhâf bu meseleyi babasına söyledi ancak bir hareket olmadı. Aradan uzun yıllar geçti. Bu arada Şirhâf büyüüp kuvvetlendi. Umâre, Absoğullarından büyük bir kabile toplayarak Dabbeoğullarına baskın yaptı. Fakat Dabbeoğulları onları yakaladılar. Şirhâf bu arada Umâre'yi gördü ve daha önce hiç görmediği amcasının oğlu Midâl'in hesabını sorarak intikamı için onu oracıkta öldürdü. Bu olaylara A'yâr ve Nakî'a Vak'aları denmiştir.²⁰⁴

İntikam savaşları bazen öylesine uzardı ki savaşların sonu gelmezdi. Bunun nedeni soyun korunması için kabilenin intikamını almak zorunda olmasıydı. Muallaka şairlerinden Amr b. Kûlsûm'ün şu beyitleri intikam savaşlarının neden son bulmadığına açıkça işaret etmektedir.

Bütün insanlığa meydan okuruz,

Soyumuzu korumak için düşmanın kökünü kazırız.²⁰⁵

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/589; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 118.

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/591; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 120.

²⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/592; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 121-122.

²⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/593.

²⁰⁴ Ebû Ubeyde, *Neķā'iz*, 1/142; İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/208; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/575; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 391; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 107-108.

²⁰⁵ İmru'u'l-Kays vd, *Yedi Askı - Arap Edebiyatının Harikaları*, 125.

Ayrıca belirtmek gerekir ki intikam merkezli savaşlarda asabiyet telakkisi çok kuvvetlidir ve çoğu zaman bu savaşlar birbirinin devamı niteliğinde sürmüştür. Mesela Evs ve Hazrec arasında gerçekleşen Buâs Harbi, İkinci Ficâr Savaşının devamı niteliğindedir.²⁰⁶ İntikam savaşları devam ettikçe kabilelerin içindeki kin ve öfke artar, taraflardan biri yok oluncaya yahut göç edip uzaklaşmıncaya kadar intikam hırsı devam ederdi. Hukukun caydırıcı gücünün olmadığı toplumlarda insanlar kendilerini intikam almak zorunda hissederdi. Câhiliye döneminde de olaylar benzer şekilde gelişirdi. İslâm'ın gelmesiyle bu durum değişse de insanlar bu zihinsel dönüşüme hemen uyum sağlayamamıştır. Câhiliye zihniyetinin Hicretten sonra hemen kaybolmadığını, sahâbenin geçirdiği zihinsel değişimin hemen gerçekleşmediğini gösteren Buâs Harbinin de sebepleri konusundaki kaynaklarda şöyle bir rivayete rastlanmaktadır: Hicretten sonra Müslüman olan Mücezzer b. Ziyâd (öl.3/625) adlı sahâbînin Câhiliye döneminde, babasının katili Süveyd b. es-Sâmit'i öldürmesi sebebiyle Buâs Savaşının çıktığı rivayet edilmiştir. Maktul Süveyd'in oğlu Hâris ise babasının katilinin gafletini kollamaktaydı. Günler böyle geçerken Resûlullah Medine'ye hicret etti ve kan davalılar Müslüman olarak kardeş oldular. Uhud Savaşında Müslümanların geri çekilmesi esnasında İslâm orduları içerisinde bulunan Hâris b. Süveyd babasının katili Mücezzer b. Ziyâd'ın gaflet içinde olduğunu görünce onu öldürerek babasının intikamını aldı. Müslüman olmasına rağmen hala kan davasını güden Hâris'in, Mücezzer b. Ziyâd'ı savaş meydanında bir suikastla öldürdüğü Resûlullah'a bildirilince kısas uygulandı.²⁰⁷

Câhiliye döneminde intikam hırsı sadece cinayet vakalarında ortaya çıkan bir hissiyat değildi. Ganimet eksenli baskınlarda taraflardan kimse ölmece dahi baskına uğrayan taraf bunun intikamını almak arzusunda olurdu. Örneğin İkinci Üvâre Vak'asının sebebi Hîre meliki Amr b. Münzir'in veziri Zürâre b. Uduş'un tavsiyesi üzerine sefer güzergâhında bulunan Tay kabilesine ganimet amaçlı bir saldırıda bulunmasıydı. Tay kabilesi bu sebeple Zürâre'ye kin gütmüştü ve Amr b. Münzir'i ona karşı kışkırttılar. Zürâre kendisini kurtarmak üzere savunup Amr'ı ikna etti ancak onun yanında bulunmaktan endişe ederek kaçtı. Yolda hastalanıp öldü. Zürâre'nin öldüğü haberini alan Amr b. Münzir Dârimoğullarına savaş açtı ve İkinci Üvâre Savaşı bu sebepler silsilesi ile başladı.²⁰⁸

²⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/500-501; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 73-75.

²⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/512, 4/312-313.

²⁰⁸ Ebû Ubeyde, *Neķā'iz*, 2/80-81; İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/216; Meydânî, *Mecma'u'l-emşâl*, 46-47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/397-398; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 102-103.

Câhiliye döneminde çocuğun süt anneye verilmesi yaygın bir adet idi. Bu süreçte sütanne ve kabilesi çocuğun sağlık ve güvenliğinden mesuldü. Çocuğun başına gelen bir zarar sütannenin kabilesinin başına büyük belâlar açabilirdi. Nitekim Süneybi'ât Vak'ası bu nedenle yaşanmıştı. Kinde hükümdarı Hâris'in Bekir ve Temîm kabilelerinde emzirilmekte olan bir oğlu vardı. Bu çocuk bir yılının sokması nedeniyle ölmüştü. Bu sebeple Hâris, Temîm ve Bekir kabilesinden ellişer, toplamda yüz kişiyi öldürdü.²⁰⁹

Câhiliye döneminde yaşanan Cifâr,²¹⁰ Katan,²¹¹ Feyfü'r-Rîh,²¹² Yehâmîm,²¹³ Zû Alak,²¹⁴ Zûhasâ,²¹⁵ Â'kil,²¹⁶ Şibbâk,²¹⁷ Bürze,²¹⁸ Müreykib,²¹⁹ Muabbis ve Mudarris²²⁰ Vak'aları ve daha birçok vak'a intikam sebebiyle çıkan savaşların örnekleridir. Bunların her birini tek tek burada naklederek konuyu uzatmak istemedik.

3.3 Himaye Altındakilere Yönelik Saldırıları

Sözlükte “komşuluk” anlamına gelen civâr kelimesi Câhiliye döneminde yaygın bir uygulama olan emân ve himaye müessesesini ifade etmektedir. Kabilesinden ayrılmış veya kovulmuş bir kimse göç ettiği bölgede kendisini himaye altına alacak bir güce ihtiyaç duymaktaydı. Nitekim Câhiliye döneminde yaygın olan zulüm sistemine karşı korunmanın tek yolu kabile asabiyetiydi. Aksi takdirde yeni yerleşim yerinde bölgesel güçlerden gelebilecek her türlü saldırı ve tecavüze açık durumda kalırdı. Câhiliye Arabı bu noktada kendisini koruyacak bir kabile reisinin himayesine başvururdu. Kabilenin himayesi altına giren, onlarla komşu olan ve onların civârı altında bulunan, bununla birlikte kan bağı olmaksızın bu kabileye sonradan dahil olan kişiye câr denirdi. Himaye eden kişiye ise mücîr denirdi. Bu himaye sözleşmesi (civâr) hac veya panayır dönemlerinde alenen ilan

²⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 496.

²¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/554; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 91.

²¹¹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/25.

²¹² Ebû Ubeyde, *Neķā'iz*, 1/337; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/88; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/565; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/316; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 132; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 100.

²¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/567-568; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 60; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 101-102.

²¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/582; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 105.

²¹⁵ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/20.

²¹⁶ Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 215.

²¹⁷ Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 332.

²¹⁸ Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 319.

²¹⁹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/20; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/274-275.

²²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/599; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 168-169.

edilir veya bozulurdu.²²¹ Bölgede bu kişinin başına gelebilecek bir zulme karşı onu koruma görevi de bu kabilenin mensuplarına düşmekteydi. Koruma teminatı altında bulunan bir kimsenin herhangi bir haksızlığa uğraması durumunda mucîr'in (koruma teminatı veren kimse) kabilesi bunun hesabını sormakla mükellefti. Bölgede yaygın olan adete göre civâr altında bulunan bir kimsenin öldürülmesi durumunda müttetik diyeti olarak isimlendirilen yarım diyet uygulanırdı.²²² Yani kabile mensubu bir kimse öldürüldüğünde kabul edilebilecek diyet ne ise onun yarısı kabul edilebilirdi. Çünkü bu kimseler kabilenin yarım üyesi gibi görülürdü.

Bir başka civâr uygulaması ise geçici olarak bir bölgede bulunacak kimselerin burada geçireceği sürede herhangi bir haksızlık veya zulme maruz kalmaktan çekindiği için kurulurdu. Yolcu kimse orada bulunduğu sürede yaşanabilecek muhtemel bir zulmü engelleyebilecek kudrette bir kimsenin himayesine girmek isterdi. Bu uygulamaya civârı ferdî dendiği anlaşılmaktadır. Mucîr (koruma teminatına alan kimse) bölgesel bir güç olmalı, icabında kabilesinden onlarca, yüzlerce adamı arkasına alarak zulmün hesabını sorabilecek kudret ve cesarete olmalıydı. Nitekim kendini korumaktan aciz bir kimseden koruma teminatı almanın bir manası yoktur.²²³ Asabiyet telakkisi; kabileye sığınanları himaye etmeyi, öldürülmesi halinde tüm bir kabilenin birlikte hareket ederek maktulün kanının hesabını sormayı, hatta bunun için savaşmayı kabile mensuplarına bir sorumluluk olarak yüklemektedir.

Câhiliye döneminde kabile reisleri ve eşrafı tarafından diledikleri bir kimseye koruma teminatı verilirdi. Bu kimse, kabilenin civârı altında bulunduğu sürece kendisine yapılan bir zulüm veya öldürülmesi durumunda civâr sahibi kişi bu kimsenin hakkını korur, onun kanının hesabını sormakla mükellef olurdu. Çünkü misafirine yapılan bu hakaretleri kendilerine yapılmış sayarlardı. Bu durum savaşlara neden olmaktaydı. Örneğin Gatafân kabilesi lideri olan Züheyr'i öldüren Hâlid b. Ca'fer, Hîre meliki Nu'mân b. İmruülkays'a sığınmıştı. Nu'mân onu himayesine almıştı. Bu arada Nu'mân'ın yanına gelen Gatafân kabilesinin yeni lideri Hâris b. Zâlim bir suikast ile Nu'mân'ın himayesinde bulunan Hâlid b.

²²¹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7/360; Ahmet Önkal, "Civâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1993), 8/34-35; Ögmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar*, 125.

²²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/586.

²²³ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7/460.

Ca'fer'i öldürdü.²²⁴ Bu olaya Batn-ı Âkil Vak'ası denildi. Bunun üzerine Nu'mân ordu hazırlatarak Hâris'in peşine düştü. Bu arada Hâris, Temîm kabilesinden Nu'mân'a ve Hevâzin kabilesine karşı sığınma talep etmişti. Damra b. Damra ona sığınma hakkı tanıdı. Bu sebeple Nu'mân b. İmruülkays'ın Âmiroğullarından oluşan ordusunu Temîm kabilesinden Dârimoğulları üzerine gönderdi. İki ordu Ukâz panayırına yakın bir bölge olan Rahrahân'da karşılaştı ve savaş başladı. Sonuç olarak Âmiroğulları yani Nu'mân'ın ordusu hezimete uğrayıp geri döndü.²²⁵ Ancak Nu'mân, Hâris b. Zâlim'i aratmaya devam edince Hâris Şam'a kaçtı. Burada Yezîd b. Amr'dan iltica talep etti. Himaye altında kaldığı süreçte çeşitli olaylara karıştığı için hükümdar Yezîd b. Amr tarafından öldürüldü.²²⁶

Asabiyetin gereği olarak kabilenin eşrafından birinin civarında (korumasında) bulunan bir kimseye karşı yapılan bir hakaret veya saldırı da savaş sebebi sayılmaktaydı. Bunun bir örneği Hâtıb Savaşıdır. Hâtıb, Evs kabilesinin eşrafından sözü geçen bir kimseydi. Bir gün Sâ'lebeoğullarından bir misafiri gelmişti ve onu civarına almıştı. Bu kişi Benî Kaynukâ' pazarında gezinirken Hazrec kabilesinden annesine nispetle İbn Füşhum olarak tanınan Yezîd b. Hâris'in kışkırtmasıyla bir Yahudi tarafından arkasından tekme yemiş ve yere düşmüştü. "Ey Hâtıb Ailesi! Misafiriniz rezil oldu." diye nida etti. Haber Hâtıb'a ulaşınca hızlıca olay mahalline intikal etti ve bu işi yapanın kim olduğunu sordu. Tekmeyi atan Yahudi işaret edilince kılıcıyla adamın başını yardı. Olayı duyan İbn Füşhum, Hâtıb'ın peşine düştü fakat yetiştiğinde Hâtıb kendi kabilesinin bulunduğu mahalleye varmıştı. İbn Füşhum orada karşılaştığı Hâtıb'ın bir akrabasını öldürdü. Buradan anlaşılıyor ki Câhiliye döneminde maktule karşı katilin kabilesinden herhangi birini öldürmek suretiyle intikam alınmaya çalışılmaktadır. Hazrecin kışkırtmasıyla bir Yahudi yüzünden çıkan bu savaşta kardeş kabileler; Yahudilerin müttefiki olan Evs ve Yahudilerin düşmanı olan Hazrec'i karşı karşıya getirdi ve savaş Hazrec'in galibiyetiyle son buldu.²²⁷

²²⁴ Mufaddal ed-Dabbî, *Divânü'l-Mufaddaliyyât*, 1/1/617-618.; Ebû Ubeyde, *Eyyâmî'l-'Arab*, 2/485-494; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/7; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-'Arab*, 242.

²²⁵ Ebû Ubeyde, *Eyyâmî'l-'Arab*, 2/495-511; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/14-27; İsfahânî, *el-Egânî*, 11/88-91; İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/209; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/36; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/504; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/213; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-'Arab*, 47-55.

²²⁶ Ebû Ubeyde, *Eyyâmî'l-'Arab*, 2/535; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/14-20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/508-509; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/272-273.

²²⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/318; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/595-596; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/387-388; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-'Arab*, 72; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-'Arab*, 124-125.

3.4 Diyet Örfüne Uyulmaması

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Câhiliye döneminde herhangi bir sebeple kabilesinden ayrılan bir kimse hayatta kalmak ve civar kabilelerin tehditinden kurtulmak adına kendisini koruyabilecek bir kabile veya aileye sığınır. Bu sisteme civâr veya icâre, himâye edene mücîr, himaye isteyen müstecîr ve himaye altında olana ise câr denirdi.²²⁸

Câhiliye Arabı'nın örfü gereği, kabileye sığınan bir kimsenin öldürülmesi durumunda kabilenin asıl üyelerine verilen tam diyet adeti uygulanmazdı. Çünkü bu kimseler yarım üye gibi sayılır, kabilenin korumasında olsa dahi aynı soydan olan bir kabile üyesi ile denk görülmezdi. Bu sebeple Arap toplumunda yaygın olarak sığınmacılar için müttetik diyeti, yani yarım diyet ödenirdi.²²⁹ Ancak bazı kabileler bu yarım diyeti kabul etmeyerek tam diyet istemişler ve bu sebeple savaş çıkmasına neden olmuşlardır. Sümeyr Savaşı bunun bir örneğidir.

Hazrec'in önde gelenlerinden Mâlik b. Aclân, müttetiki olan ve Kaynukâ'ogullarının panayırında Amr b. Avfoğullarından Sümeyr tarafından öldürülen Ka'b b. Aclân'ın katilini istemişti. Onlarsa katili teslim etmeyip diyet teklif ettiler. Mâlik diyete razı oldu. Ancak bu dönemde onların arasında geçerli olan müttetikler için yarım diyet ödeme adetini kabul etmedi. Onlar yarım diyetten bahsederken, Mâlik tam diyet istiyordu. Aslında bu durum bir üstünlük arzusu sebebiyle yaşanmaktaydı. Bu tartışma bir savaşa döndü ve Evs'in bir kolu olan Amr b. Avfoğulları savaşı kazandı. Evs kabilesi Mâlik'e bir elçi gönderdi ve onu yarım diyete ikna ederek aralarında sulh yaptılar. Ancak kin, Evs ve Hazrec kabileleri arasına yerleşmişti. Bu durum gelecekteki intikam savaşlarını tetikleyecekti.²³⁰

Benzer bir olay İbn Dabâ hadisesinde meydana gelmiştir. Esed kabilesi Benî Ebî Bekir'den bir adamı öldürmüştü. Buna mukabil Benî Ebî Bekir kardeş kabilesi Ca'feroğullarının içinde yaşayan, onların koruması altındaki (Esedoğullarından) İbn Dabâ'yı öldürdüler. Ancak Ca'feroğullarının bundan haberi yoktu. Bu sebeple kardeş kabileler olan Benî Ca'fer ve Benî Ebî Bekir arasında çıkan anlaşmazlıkta taraflardan birer kişi ölmüştü. Benî Ebî Bekir'den Mâlik bin Kuhâfe her iki taraftan da bir kişinin öldüğünü ve daha fazla kan dökülmemesi gerektiğini

²²⁸ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/514-515; Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*, 32; Önkâl, "Civâr", 8/34-35.

²²⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 1/586.

²³⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 1/586-587; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 63-64; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 116-117.

söylemiştir. Bu teklife cevap olarak Benî Ca'fer, öldürdükleri kişi için diyet ödeyebileceklerini ancak onlardan hükümdar diyeti olan bin deve istediklerini söyledi. Benî Ebî Bekir bunu kabul etmeyince savaş çıktı.²³¹

3.5 Şiir, Mufâhere, Hiciv

Câhiliye döneminde şiir, asabiyyetin muharriki olarak savaşlarda etkin bir argümandı. Kabileler arası çekişme ve savaşlar karşılıklı hicivlerin artması ile hararetlenirdi. Özellikle intikam merkezli savaşların hazırlık sürecinde şairler şiirleriyle kabilesine savaş motivasyonu sağlar, onları savaşa sevk ederlerdi. Savaş öncesi düşman kabileyi hicvetmek şairlerin görevleri arasındaydı. Öyle ki bazen yabancı kabilelerden yüksek ücretlerle şairler tutarak düşmanı hicvettirmek adet haline gelmişti.²³² Şiir savaşın içinde böyle bir yer tutarken savaşlar da şiirin gelişmesini ve şairlerin yetişmesini sağlayan bir unsurdu.²³³ Şiir söyleyerek övünme (mufâhare) çıkan savaşların nedenleri arasında yer almaktaydı. Rekabet duygusu ile kabilesini öven şairler mufâhere sonrasında düşman kabilenin soyuna sövebilir, atalarını alay konusu edebilirdi.²³⁴ Bu sebeple özellikle hiciv yüzünden çıkmış müstakil savaşlar bile bulunmaktaydı. Mesela Tay kabilesi ile Esed b. Huzeymeoğulları arasında çıkan Zahrü'd-Dehnâ Vak'ası kıskançlık ve hiciv sebebiyle çıkmıştı. Hîre hükümdarı Nu'mân b. Münzir, Tay kabilesinden Evs b. Hârise'yi yanına çağırması ve üstünlüğü sebebiyle kendisine hülle* giydirmişti. Akrabalarından bir grup bu durumu kıskanmış ve Evs'i hicvetmesi için şairlere başvurmuştu. Bîşr b. Ebû Hâzım adındaki bir şair yüz deve karşılığında Evs'i hicvetmiş, bununla da yetinmeyerek annesini diline dolamıştı. Evs bu duruma kızmış ve onu yakalamak üzere yola çıkmıştı. Bîşr, kabilesi Esedoğullarının korumasında bulunuyordu. Evs, Bîşr'in kendisine teslim edilmesini istediye de kabilesi bunu bir utanç vesilesi gördü ve Zahrü'd-Dehnâ mevkiinde iki kabile karşı karşıya geldi. Neticede Esedoğulları hezimete uğradı ve katliamdan geçirildi. Bîşr'in aldığı develere de el konuldu. Bîşr, savaş alanından kaçmayı başarıp çeşitli kabilelere sığındı. Ancak hiçbiri onu kabul etmedi. Sonunda Cündeb b. Hısn'a sığındı. Evs b. Hârise, Cündeb'den onu kendisine teslim etmesini istedi. Nihayet

²³¹ Ebû Ubeyde, *Neḳā'iz*, 1/379; Cādū'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 300-301.

²³² Ignace Goldziher, *İslâm Kültür Araştırmaları*, çev. Cihad Tunç (Ankara: Otto, 2019), 1/92.

²³³ Aydın, *Klasik Arap Şiirinde Savaş (Câhiliyeden Abbâsi Dönemine Kadar)*, 17.

²³⁴ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 22.

* Hükümdarlar tarafından giydirilen şeref elbisesi. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 559.

Evs'in yanına getirildiğinde Evs ona ne yapacağına karar vermek üzere annesi ile istişare ediyordu. Annesi Evs'e hicvi ancak methin temizleyeceğini ifade ederek onu affetmesini tavsiye etti. Evs Bişr'i yanına çağırarak "Sana ne yapacağımı zannediyorsun?" diye sordu. Şair Bişr "Ey Evs! Bir taraftan senin nimet ve lütuflarını umuyorum; diğer taraftan senden korkuyorum. Şimdi ben söyleyeceğim doğrularla daha önce söylediğim yalanları silmek istiyorum. Eğer bana ihsanda bulunursan beni teşekkür edenlerden bulacaksın. Zaten nimetin karşılığında şükür vaciptir..." mealindeki kasidesini okudu. Bunun üzerine Evs, Bişr'i serbest bırakıp kendisine güzel bir at verdi. El koyduğu develeri kendisine iade etmenin yanı sıra yüz deve de kendi malından hediye etti. Bunun üzerine Bişr bir kaside daha okuyarak artık ölünceye kadar Evs'ten başkasını övmemeye yemin etti.²³⁵

Daha önce zikrettiğimiz gibi Birinci Ficâr Vak'ası da bir müfâhere üzerine çıkmıştı. Ğıfar kabilesinden Ebû Ma'ser b. Mikrez adında güçlü kuvvetli bir adam Ukâz panayırında oturup ayaklarını uzatmış ve "Ben Arab'ın en şerefli siyim. Kim benden daha şerefli olduğunu düşünüyorsa gelsin ve ayaklarıma kılıçla vursun." demişti. Bu söz üzerine Kays Aylân kabilesinden Ahmer b. Mâzin adında biri kılıcıyla onun ayağına vurmuş ve ayağını yaralamıştı. Bunun üzerine her iki kabilenin mensupları arasında münakaşa çıkmış ancak eşrafın araya girmesiyle bir savaşın eşiğinden dönmüş, sulh sağlanmıştı.²³⁶

3.6 Kadınlar

Câhiliye döneminde kadınlara karşı yapılan tacizler, asabiyet telakkisi ile birleşerek bütün bir kabilenin namusuna yapılan bir hakaret gibi görülür ve mesele savaşa dönüşebilirdi. Birinci Ficâr Harbiyle ilgili rivayetlere bakıldığında bir grup Kureyşli genç, Âmiroğullarından peçeli, güzel bir kadının yanına gelip yüzünü açmasını istediler. Kadın bu gençlere yüz vermeyince gençlerden biri onun kıyafetine bir diken yerleştirmiş ve kadın hareket ettiğinde eteğinin arka kısmı yırtılmıştı. Bunun üzerine gençler kadınla alay etmişlerdi. Kadın "Yetişin Âmiroğulları!" diyerek kabilesini yardıma çağırdı. İnsanlar hızla olay yerine koştu

²³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 559; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 137-138; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/354; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 95-96.

²³⁶ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/101; İsfahânî, *el-Eğânî*, 22/40-41; İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/218; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, 2/290; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/527; Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân*, 3/72; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/323; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis*, 1/255; Halebî, *es-Sîre*, 1/185; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 10/52; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 71.

ve kargaşa çıktı. Savaşa ramak kalmıştı ki eşraftan bazı kimselerin araya girmesiyle savaşın eşliğinden dönüldü.²³⁷ İbn Abdürabbih bu olayı İkinci Ficâr olarak isimlendirmiştir.²³⁸ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî ve Nüveyrî bu hadiseyi Birinci Ficâr Savaşının İkinci Vak'ası olarak isimlendirmişlerdir.²³⁹

Kadınlar sebebiyle çıkan bir başka savaş Havze Savaşlarıdır. Muâviye b. Amr b. eş-Şerid es-Süleymî Ukâz panayırında Mürreoğullarından Esmâ el-Meriyye adında güzel bir kadının fahişe olduğunu iddia ederek kendine çağırdı. Ancak kadın soylu bir Arap olan Hâşim b. Hermele ile birlikte olduğunu söyleyerek onu reddetti. Muâviye bu cevap üzerine Hâşim b. Hermele'yi öldüreceğine yemin etti. Bir süre sonra Muâviye, Süleymoğullarından bir grupla birlikte Mürreoğullarına saldırdı. Ancak Mürreoğulları kadının önceden haberdar etmesi sebebiyle hazırlık yapmıştı. Neticede Muâviye es-Süleymî bu savaş sırasında öldü. Muaviye'nin intikamını almak isteyen kardeşi Sahr, Mürreoğulları üzerine saldırdı ancak İkinci Havze Savaşında aldığı yara sebebiyle öldü. Öldürülen Muâviye ve Sahr'ın kız kardeşleri Câhiliye döneminin kadın şairlerinden Hansâ'nın her iki kardeşine yazdığı mersiye meşhur olmuştur.²⁴⁰

Bir başka savaş ise Beredân Vak'ası olarak tarihe geçen şu olaydır: Yemen (Himyer) Tübbâ'ı tarafından Arapların başına hükümdar tayin edilen Âkilü'l-Mürâr²⁴¹ lakablı Hucr b. Amr, Kinde devletini kurarak Rebîa ve Kinde kabileleriyle birlikte Bahreyn'e saldırmıştı. Durumu haber alan Bizans müttefiki Ziyâd b. Hebûle, erkeklerin adı geçen yerde bulunmalarını fırsat bilerek onların ailelerine ve mallarına baskın yaptı. Ziyâd, karargahında Hucr'un karısı ile Hind ile yaşamaya başlamıştı. Bir gün karısına Hucr'u sordu. Hind: "Benim Hucr hakkında söyleceklerim bir zan veya kanaat değil bilakis gerçeğin ta kendisidir. Sen Suriye saraylarını görünceye (yani oraya kaçıncaya kadar) o senin peşini bırakmayacaktır. Onu, şu anda Şeybânoğulları süvarileri arasına girmiş ve birbirlerini savaşa teşvik ederken görür gibiyim. Şimdi şer damarı kabarmış, acı ot diyen deve gibi dudakları

²³⁷ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/102; İsfahânî, *el-Egânî*, 22/41; İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/218-219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/527; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/323-324; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, 1/255; Halebî, *es-Sîre*, 1/185; Berru, *Târihu'l-arabü'l-kadîm*, 218; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 71.

²³⁸ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/102.

²³⁹ İsfahânî, *el-Egânî*, 22/40; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/323-324.

²⁴⁰ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/28-30; İsfahânî, *el-Egânî*, 15/62-72; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/279-281; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 9/875-876; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 283-289; Ali Şakir Ergin, "Hansâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/46-47; Daş, *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları*, 34.

²⁴¹ Âkilü'l-Mürâr "Acı ot yiyen kimse" manasına gelmektedir.

köpürmüş vaziyettedir. Çabuk ol! Kurtulmaya bak. Zira arkandan aceleci bir iz sürücü, büyük bir kalabalık, güçlü bir tuzak ve keskin bir görüş seni beklemektedir.” dedi. Ziyâd bu sözleri dinledikten sonra “Sen hâlâ o adamı beğendiğin için böyle konuşuyorsun.” demiştir. Bunun üzerine kadın: “Hayır! Vallahi onun kadar kimseye kin beslemedim. Uyurken de uyanırken de ondan daha temkinli bir kimseyi görmedim. Gözleri uyusa dahi vücudunun bazı organları uyanıktır. O uyumak istediğinde bir kap sütü yanına koymamı isterdi. Bir gece o uyurken onu seyrediyordum. Siyah bir yılan baş ucuna doğru yaklaştı. O başını öbür tarafa çevirdi. Sonra yılan eline doğru ilerledi. Elini çekti. Sonra yılan ayak ucuna doğru ilerledi. Bu sefer ayağını kıvırdı. Sonra yılan yanı başındaki süte zehrini akıttı. Bunun üzerine ben ondan kurtulacağımı düşündüm. Ancak sabah olduğunda sütü kokladı ve yere döktü. Bana “Siyah yılan nereye gitti?” diye sordu. Bu konuşmayı çadırın arkasından dinleyen Sedûs olan biteni Hucr’a anlattı. Hucr bunları dinlerken öfkesinden eline gelen Mürâre (acı ot) otuyla oynuyor ve yiyordu. Sinirinden ne yediğinin farkına bile varmıyordu. Bu sebeple kendisine Âkilü’l-Mürâr (acı ot yiyen kimse) denmişti. Yaşananlardan haberdar olan Hucr halkını savaşa çağırdı ve Ziyâd’ı mağlub etti.²⁴² Hucr karısını ele geçirince iki at arasına bağlatmış ve parçalanana kadar atları mahmuzlamıştır. Sonra da karısına şöyle bir şiir yazdığı rivayet edilir: “Karımın başından geçenlerden sonra, kadınların kandırdığı kişi hiç şüphesiz aldanmış bir câhildir. Kadının güzelliği ve tatlı sözü bir yana, içinde sakladığı her şey çok acıdır. Bütün kadınlarda görülen sevgi alameti ise sürekli değil, geçicidir.”²⁴³

Arap yarımadasındaki en büyük zulümlerden biri de Yesrib’de bulunan Yahudilerin lideri Fityûn²⁴⁴ tarafından işlenmekteydi. Rivayete göre güneyden gelen Evs ve Hazrec üzerinde mutlak bir iktidar kuran Yahudilerin lideri Fityûn onların kızlarından biri evlenecek olsa zifaf gecesinden önce o kızla birlikte olurdu. Bu durum öylesine kabul edilmişti ki kızın ailesinin kadınları kendi elleriyle kızlarını Fityûn’a götürür ve bekaretini ona sunarlardı.

²⁴² Ebû Ubeyde, *Eyyâmî'l-'Arab*, 2/385-396; İsfahânî, *el-Egânî*, 16/243-245; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/459-460; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-'Arab*, 42-45; Küçükaşçı, “Benî Kinde”, 26/37-38.

²⁴³ İsfahânî, *el-Egânî*, 16/243-245; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/460; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-'Arab*, 45; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-'Arab*, 14-16.

²⁴⁴ Fityûn kelimesi İbrânice asıllı olup Yahudilerin emirleri ve krallarına verilen bir ünvandır. Tıpkı Habeşistan krallarına Necaşi, Türk yöneticilerine Hakan ünvanı verildiği gibi. Bkz: Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1416/1995), 4/198.

Hazrec kabilesinden Mâlik b. Aclân'ın kız kardeşi evlenmek üzereydi. Zifaktan önceki gece ağabeyinin yanına baldırı açık vaziyette çıktı. Ağabeyi Mâlik bu duruma kızıp yaptığı hareketin kötülüğü hakkında konuştu. Mâlik'in kız kardeşi "Bu gece bana yapılacak hareket, baldırlarımı açmamdan daha çirkindir, çünkü kocam olmayan birine sunulacağım." dedi. Mâlik kız kardeşine dönerek bu işten kurtulabilecek bir planı olup olmadığını sordu. Kız kardeşi "Bir planım var, fakat sen ne düşünüyorsun?" diye sordu. Bunun üzerine Mâlik, kadın kılığına girip kız kardeşiyle içeri gireceğini ve orada Fityûn'u öldüreceğini söyledi. Bu planı uyguladılar ve Mâlik b. Aclân, Fityûn'u öldürdü. Mâlik, bu olaydan sonra Yahudilerin kendisine Yesrib'de hayat hakkı tanımayacağını bildiği için Şam'a kaçtı. Gassânî devletinin ileri gelen adamlarından Hazrec kabilesine mensup Ebû Cübeyle'ye durumu arz etti. Ebû Cübeyle kabilesine yapılan bu hakareti duyunca Evs ve Hazrec kabilesi Yesrib'in en şerefli ahâlisi oluncaya kadar koku sürünmeyeceğine ve kadınlara yaklaşmayacağına dair yemin etti. Yemen üzerine sefere çıkıyor izlenimi oluşturarak Yesrib'e geldi. Burada Yahudi kabilelerinin ileri gelenlerine haber salıp onlara ihsanda bulunacağını söyledi. Yahudilerin eşrafı onun kapısının önünde toplandılar. Herkesi tek tek içeri alacağını ve arka kapıdan çıkılacağını bildirdi. İçeri giren hiçbir Yahudi oradan sağ çıkamadı. Böylece Evs ve Hazrec, Yesrib'de Yahudiler'in boyunduruğundan kurtuldular.²⁴⁵

Benzer bir olay ise Tasm ve Cedîs Savaşıdır. Milattan sonra 250 yılı civarında yaşandığı tahmin edilen²⁴⁶ bu olayın Câhiliye dönemine yakınlığı ve benzer hadiselerin varlığı sebebiyle burada zikretmek istedik. Şöyle ki: Tasm ve Cedîs kabileleri Yemâme'de ikamet ediyorlardı. Tasm kabilesinden Amlîk adında bir reis Cedîs üzerinde hakimiyet kurmuştu. Öyle ki Cedîsli bir gelin kocasına varmadan evvel bekaretini Amlîk'a sunmak zorunda idi. Esved b. Ğıfar adındaki bir kabile reisinin kız kardeşine de aynı zulüm yapıldı. Ufeyre adındaki bu kızın kavmini galeyana getirmek için söylediği şiirler bir karşılık buldu. Bunun üzerine Esved b. Ğıfar kavmi ile bir tuzak kurdu. Bir yemek davetinde hükümdar Amlîk ve Tasm kabilesinin boylarının reislerini öldürmeyi başardılar. Bu tuzaktan sağ kurtulan Riyâh b. Mürre adındaki bir Tasmlı Tübbâ' Hassan b. Es'ad'a sığındı ve

²⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/584; es-Semhûdî, *el-Vefâ*, 1/142-143; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 115-116.

²⁴⁶ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/337.

ondan yardım istedi. Tübbâ'nın, Cedîs üzerine bir baskın vererek bu kabilenin hepsini yok ettiği rivayet edilmektedir.²⁴⁷

3.7 Kumar, İddia ve Hile

Câhiliye döneminde kumar borcu, karşılıklı iddialaşmalar ve kumara katılan hileler yüzünden savaşlar çıkmıştır. Câhiliye döneminin en meşhur savaşlarından olan Dâhis ve Gabrâ Savaşları bunun bir örneğidir. Abs kabilesinin lideri Kays b. Züheyr'in "Dâhis" ve "Gabrâ" adında görenlerin hayran kaldığı atları vardı. Bu atları Mekke'den alan Kays, Zübyan soyundan Bedroğullarının arasına geldi ve onlardan himaye aldı. Abs soyundan Verd b. Mâlik adında bir genç, Bedroğulları lideri Huzeyfe'ye, Kays'ın atlarından bir erkek damızlık edinmesini tavsiye etti. Ancak Huzeyfe "Benim atlarım Kays'ın atlarından daha iyidir." diyerek iddialaştı. Bunun üzerine Kays'ın iki atı ile Huzeyfe'nin iki atını yarıştırmaya karar verdiler. Ayrıca Kays, Dâhis adındaki atının daha hızlı koşacağına; Huzeyfe ise Kays'ın Gabrâ adındaki atının daha hızlı koşacağını iddia etti. Bunun üzerine bir ödül meblağı üzerine iddialaştılar. Huzeyfe bir tuzak kurarak Kays'ın Dâhis adındaki atını korkutmak suretiyle engelledi ve iddiayı kazandı. Ancak kurduğu tuzak ortaya çıktı. Halk Huzeyfe'nin yaptığı hileyi konuşmaya başlasa da Huzeyfe iddianın ödülünü talep etmek için Kays'a oğlunu gönderirdi. Kays da Huzeyfe'nin oğlunu öldürdü ve hemen ailesiyle orayı terk ederek Rabî' b. Ziyâd'a sığındı. Bu arada Kays'ın kardeşi Mâlik, Bedroğulları arasında bulunuyordu ve onu da orada hemen öldürdüler. Rabi' b. Ziyâd ile Kays b. Züheyr ittifak kurdular ve Huzeyfe ile karşı karşıya geldiler. Neticede Huzeyfe'nin kabilesi Fezâre, Rabî'in kabilesi olan Absoğullarına baskın yaptı. Birçok deve ve esirler aldılar. Bunun üzerine Absoğulları toplanıp karşı baskına hazırlandılar ancak Fezâre kabilesi olaydan haberdar olup hazırlıklarını tamamladı. İki ordu Azak suyunun yanında karşılaştılar ve savaş başladı. Neticede Fezâre kabilesi birçok kayıp vererek hezimete uğradı. Bu kadar basit bir nedenden dolayı üç kabilenin savaşa girdiği ve yıllarca süren Dâhis ve Gabrâ Savaşları sonucunda çoğu kez mağlup olan Abs kabilesi çevre bölgelere göç etmek zorunda kaldı.²⁴⁸ Bu savaşın görünür sebebi kumara hile

²⁴⁷ İbn Hişâm, *Ticân*, 308-309; İsfahânî, *el-Egâni*, 11/113-116; Taberî, *Târîh*, 1/629-630; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 1/321-324; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/260; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/337; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 396-398; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 61.

²⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/316-317; İbn Kuteybe ed-Dineverî, *el-Meârif*, 606; İsfahânî, *el-Egâni*, 17/139-146; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 1/510-516; Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'l-z-zamân fî târîhi'l-a'yân*, 2/533; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/387; Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek İbnü'd-Devâdârî,

karıştırılması olmakla beraber Câhiliye Arabınının asabiyet telakkisiyle hareket etmesi bu olayın savaşa dönüşmesine sebebiyet vermiştir diyebiliriz.

Câhiliye döneminde intikam, himaye altındakilere yönelik saldırılar, kumar, iddia, hile, hiciv ve kadınlara yönelik tacizler sebebiyle yaşanan savaşların ikinci nedeni olarak asabiyet görülmektedir. Bu durum sosyo-kültürel nedenler arasında bir geçişkenliği doğurmaktadır.

Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer (İsâ el-Bâbi el-Hâlebî, 1415/1994), 2/405; İbn Abdürrabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/17; Ebü'l-Fidâ, *Târîh*, 1/78-79; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/273-274; Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 29; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 10/32; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 246; Berru, *Târîhu'l-arabü'l-kadîm*, 216; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 135; Sallâbî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/34; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 55-67; Fayda, "Abs (Benî Abs)", 1/312; Elnure Azizova, "Zübyân (Benî Zübyân)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/527.

Tablo 3.1.: Câhiliye döneminde sosyo-kültürel nedenlerle yaşanan savaşların listesi.

	Savaşlar	Üst Nedenleri	Alt Nedenleri	Kazanan	Kaybeden
1	Cezîmetü'l-Ebraş Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Gösteriş	Hîrelilerin atası Cezîme el-Ebraş, İyâdoğullarından istediklerini alarak anlaşmaya vardı.	
2	Zebbâ Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Tedmür kraliçesi Zebbâ binti Amr ve ordusu	Cezîme el-Ebraş ve Hîre ordusu
3	Savaş Adı Yok	Sosyo-kültürel	İntikam	Cezîme el-Ebraş'ın yeğeni Hîre meliki Amr b. Adî ve ordusu	Tedmür kraliçesi Zebbâ binti Amr ve ordusu
4	Tasm ve Cedîs	Sosyo-kültürel	Zulüm ve kadınlara yönelik saldırılar	Cedîs kabilesi	Tübba' Hasan b. Es'ad'ın ordusu ve Tasm Kabilesi
5	Tübba' Es'ad Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Tahakküm ve intikam	Medineliler	Tübba' Es'ad ve Himyer ordusu
6	Lahney'a Zûşenâtır Vak'ası	Sosyo-kültürel	Zulüm	Zûnüvas	Lahney'a Zûşenâtır
7	Eryat Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Dini	İnanç, din kardeşlerini koruma, intikam	Habeşliler	Zûnüvas liderliğindeki Himyeriler
8	Zûkâr (Kurâkir, Hinvi, Cübâbât, Zulucrum, Gazevan, Bathâ) Savaşı	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Tahakküm altından kurtulma, emaneti muhafaza, Arapları, Acemlerden üstün görme	Şeybânoğulları ve Bekiroğulları	Kisra ordusu, Tağlîboğulları

9	Savaş Adı Yok	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Vergiden kaçınma ve başarısız suikast girişimi	Züheyr b. Cenâb, Kelb Kabilesi ve Yemen'den bir grup asker	Vâiloğullarından Bekir ve Tağlîb kabileleri
10	Beredân Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Hucr b. Amr, Bekir, Tağlîb ve Kinde kabileleri	Suriye topraklarının bir kısmında hüküm sürmüş olan Bizans müttefiki Ziyâd b. Hebûle (veya Gâlib b. Hebûle)
11	İmruülkays b. Huçr'un babasının intikamı	Sosyo-kültürel	İntikam	İmruülkays b. Huçr, Bekir, Tağlîb ve Ezd kabilelerinden müteşekkil gruplar	Esedoğulları
12	Besûs Harbi	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Mala zarar verme, intikam	Bekir b. Vâiloğulları	Tağlîboğulları
13	Tehâlûk (Tehâlûkî'l-Limem) Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Bekir b. Vâiloğulları	Tağlîboğulları
14	Uneyze Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Mala zarar verme, intikam	Üstünlük Sağlanamadı	
15	Neheyâ Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Şeybânoğulları	Tağlîboğulları
16	Zenâib Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Tağlîboğulları	Bekiroğulları
17	Vâridât Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Tağlîboğulları	Bekiroğulları
18	Hınv Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Bekiroğulları	Tağlîboğulları

19	Kusaybât Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Taglıboğulları	Bekiroğulları
20	Kudda (Tahâluk) Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Bekiroğulları	Taglıboğulları
21	Nakıyye Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Bekiroğulları	Taglıboğulları
22	Fasıl Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Bekiroğulları	Taglıboğulları
23	Mercî Halîme Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Gassanî hükümdarı Hâris el-A'rec	Hîre meliki Münzir el-Esved b. Münzir b. Mâüssemâ
24	Mudarrıtü'l-Hicâre Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Aşağılama	Amr b. Külsûm ve Taglıboğulları	Hîre meliki Amr b. Münzir b. Mâüssemâ (Mudarrıtü'l-Hicâre)
25	Süneybi'ât Vak'ası	Sosyo-kültürel	Sütannedeki şehzadenin yılan sokması sebebiyle ölmesi	Kinde hükümdarı Hâris b. Amr	Temîmoğulları ve Bekir b. Vâiloğulları
26	İkinci Üvâre Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Amr b. Münzir el-Lahmî	Dârimoğulları
27	Men'ic Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Absoğulları - Züheyr b. Cezime	Ganîoğulları
28	Livâ Vak'ası	Sosyo-kültürel	Aşağılama	Hevâzin ve Âmiroğullarından Hâlid b. Ca'fer	Gatafân ve Absoğulları (Züheyr b. Cezime)
29	Nefrâvât Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Aşağılama	Âmiroğulları	Absoğulları

30	Batn-ı Âkil Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Hevâzin kabilesi ve lideri Hâris b. Zâlim	Gatafân kabilesi ve lideri Hâlid b. Ca'fer
31	Hureybe Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Esved b. Münzir	Zübyân ve Esed kabilesi
32	Rahrahân Vak'ası	Sosyo-kültürel	Himaye altındakilerin öldürülmesi, intikam	Hîreliler	Hevâzin kabilesi ve lideri Hâris b. Zâlim
33	Dâhis ve Gabrâ Vak'ası	Sosyo-kültürel	Kumar, iddia ve hile	Absoğulları	Zübyân ve Fezâre kabilesi
34	Müreykib Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Zübyânoğulları	Absoğulları
35	Zûhusâ Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Fezâre kabilesi	Absoğulları
36	Ya'meriyye (Zûnefr) Vak'ası	Sosyo-kültürel	Rehinenin öldürülmesi ve intikam	Absoğulları	Zübyânoğulları
37	Cefrû'l-Hebâe Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Zübyânoğulları	Absoğulları
38	Şi'bu Cebele Vak'ası	Sosyo-kültürel	Rehinenin öldürülmesi ve intikam	Absoğulları ile Âmiroğulları	Esed ve Gatafân kabileleri
39	Katan Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Abs ve Zübyân kabileleri arasında çıkan savaşta tarafların araya girmesi ve diyet ödenmesi üzerine barış yapılmıştır.	
40	Ğadîru Kalha Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Benî Sa'd b. Zübyân barışı kabul etmeyerek Absoğulları üzerine baskın düzenlediler. Netice yapılan sulh ile sağlandı.	

41	Birinci Ficâr Vak'ası (Birinci Vak'ası)	Sosyo-kültürel	Kadınlara yönelik yapılan tacizler	Hevâzin ile Kinâne kabileleri arasında yaşanabilecek bir savaşın eşiğinden dönüldü.	
42	Birinci Ficâr Vak'ası (İkinci Vak'ası)	Sosyo-kültürel	Övünme (Mufâhere)	Kureyş ile Âmiroğulları arasında yaşanabilecek bir savaşın eşiğinden dönüldü.	
43	Birinci Ficâr Vak'ası (Üçüncü Vak'ası)	Sosyo-kültürel	Aşağılama	Kureyş ile Gıfâr kabilesi arasında yaşanabilecek bir savaşın eşiğinden dönüldü.	
44	İkinci Ficâr Vak'ası (Birinci Vak'ası - Nahle Vak'ası)	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Ticari rekabet ve intikam	Kureyş, Kinâne ve Ehâbiş topluluğu	Kays ve Sakîf kabilesi
45	İkinci Ficâr Vak'ası (İkinci Vak'ası - Şemta Vak'ası)	Sosyo-kültürel	İntikam	Hevâzin ve Kureyş	Kinâneoğulları
46	İkinci Ficâr Vak'ası (Üçüncü Günü - A'blâ' Vak'ası)	Sosyo-kültürel	İntikam	Kinâne hezimete uğramıştır. Kureyş ile Kays gün boyu çarpıştıktan sonra taraflar ertesi yıl Ukaz'da savaşmak üzere sözleştiler.	
47	İkinci Ficâr Vak'ası (Dördüncü Vak'ası - Ukaz - Şeribe Vak'ası)	Sosyo-kültürel	İntikam	Kureyş, Kays kabilesinden yirmi kadar fazla asker öldürmüştür. Yirmi askerin diyeti ödenerek anlaşmaya varılmıştır.	
48	İkinci Ficâr Vak'ası (Beşinci Vak'ası - Hureyre Vak'ası)	Sosyo-kültürel	İntikam	Amr b. Âmir b. Rebîa kabilesi	Kinâneoğulları
49	Mübâid Vak'ası	Siyasi, Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Kabileler arası çekişme ve ganimet	Şeybânoğulları	Temîmoğulları

50	Nisâr Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Kabileler arası çekişme ve ganimet	Âmiroğulları	Temîmoğulları
51	Zâtü's-Şukûk	Sosyo-kültürel	İntikam	Tay kabilesi, Damrâ b. Neşhelî	Temîmoğulları
52	Cifâr (Saylem) Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Âmiroğulları	Temîmoğulları
53	Sitâr Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Temîmoğulları	Bekir b. Vâiloğulları
54	1. Havze Vak'ası	Sosyo-kültürel	Kadınlar	Murreoğulları	Süleymoğulları
55	2. Havze Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Murreoğulları	Süleymoğulları
56	Adeniyye (Melhân) Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Süleym kabilesi	Gatafân kabilesi
57	Zâtü'l-Esl Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Benî Esed b. Huzeyme	Süleym kabilesinden Sahr b. Amr b. eş-Şerîd
58	Safka (Muşakkar Kalesi) Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Yemâme hâkimi Hevze b. Ali ve Kisra'nın bir kısım ordusu	Temîmoğulları
59	İkinci Külâb (Şuaybe) Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Temîmoğulları	Mezhic kabilesi
60	Zahrü'd-Dehnâ Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Şiir, hiciv ve ganimet	Tay kabilesi lideri Evs b. Hârise	Esed b. Huzeymeoğulları

61	Dâr-ı Me'sel Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Su kaynakları, Ganimet ve intikam	Temîmoğulları	Kays kabilesi
62	Feyfü'r-Rîh Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	İntikam ve ganimet	Âmiroğulları	Hâris ve Mezhiç kabilesi
63	Tiyâs Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Sa'd b. Zeyd Menâtoğulları	Temîmoğulları
64	Yehâmîm (Kaarâtu Hûk) Vak'ası	Sosyo-kültürel	Kabileler arası çekişme	Gavsoğulları (Tay kabilesinden)	Kibâd b. Cündeb kabilesi (Tay kabilesinden)
65	Mülzak (Karitân yahut Süllân) Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Ganimet ve intikam	Âmiroğulları	Lahmîler (Nu'mân b. Münzir)
66	Zûalak Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Esed kabilesi	Âmiroğulları
67	Rakam Vak'ası	Sosyo-kültürel	Kabileler arası rekabet ve ganimet	Gatafân'ın Eşca' b. Zi'boğullarından Mezhicoğulları	Âmiroğulları
68	A'yâr ve Nâkî'a Vak'aları	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Ganimet ve intikam	Dabbe kabilesi	Absoğulları
69	Nübât (Nüte'e) Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Absoğulları	Âmiroğulları
70	Beredân Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Kabileler Arası Çekişme ve Ganimet	Kinâne Kabilesi	Süleymoğullarından Fârisoğulları
71	Bürze Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	İntikam	Süleym veya Rebiaoğulları, tespit edilemedi.	

72	Fifâ' Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Süleymoğullarının kolu Fârisoğulları	Kinâneoğulları
73	Beşer Vak'ası	Sosyo-kültürel	Aşağılama	Kilâboğulları	Erâkim kabilesi
74	Îdâm Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	A'ize b. Kaysoğulları	Gassânîler
75	Neşes Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Âmiroğulları	Yemenliler
76	Şeyyitân Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Salgın hastalık, kıtlık ve sınırların korunması, kabile çekişmesi	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
77	Fityûn'un öldürülmesi ve Gassânî komutanlarından Ebû Cübeyle el-Hazrecî'nin Şam'dan Medineye gelip Yahûdîleri katletmesi	Sosyo-kültürel	Zulüm, kadınlara yönelik saldırılar	Hazrec, Gassânîler	Medineli Yahudiler
78	Sümeyr Savaşı	Sosyo-kültürel	Arapların yerleşik örflerine uyulmaması, müttefik diyenitin kabul edilmemesi	Evs	Hazrec
79	Ka'b b. Amr el-Mâzîni Savaşı	Sosyo-kültürel	İntikam	Hazrec kabilesinden Mâzîn b. Neccâroğulları	Evs kabilesinden Cahcabaoğulları
80	Serâre Savaşı	Sosyo-kültürel	İntikam	Evs kabilesinden Amr b. Avfoğulları ile Hazrec kabilesinden Hârisoğulları arasında meydana gelmiş olup taraflar birbirine üstünlük sağlayamamışlardır.	

81	Husayn b. Eslet Savaşı	Sosyo-kültürel	İntikam	Evs	Hazrec
82	Rabî'u'z-Zaferî Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Evs kabilesinin Zafer kolu	Hazrec kabilesinden Mâlik b. Neccar kabilesi
83	Fârî Savaşı	Sosyo-kültürel	İntikam	Evs	Hazrec kabilesinden Mâlik b. Neccar kabilesi
84	Hâtıb Vak'ası	Sosyo-kültürel	Himâye altındakilere yönelik saldırı	Hazrec	Evs
85	Rabî' Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Hazrec	Evs
86	Bakî' Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Evs	Hazrec
87	Evs ve Hazrec Arasındaki Ficâr Savaşı	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Rehinelerin öldürülmesi, intikam	Evs ile Hazrec arasında gerçekleşmiş olup taraflar birbirine üstünlük sağlayamamışlardır.	
88	Muabbis ve Mudarrıs Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Hazrec	Evs
89	Evs ve Hazrec Arasındaki İkinci Ficâr Savaşı	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Rehinelerin öldürülmesi, siyasi rekabet, tehdit	Evs, Benî Nadîr ve Benî Kurayza ile Hazrec arasında gerçekleşmiş olup sonucu tespit edilememiştir.	
90	Buâs Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	İntikam, siyasi rekabet	Evs, Müzeyne, Nadîr ve Kurayzaoğulları	Hazrec, Eşca ve Cüheyne kabileleri
91	Savaş Adı Yok (Ebân Dağı Yolu veya Lahf Vadisi)	Sosyo-kültürel	Taîf Vak'asının devamı niteliğindedir.	Sakîf'in Ahlâf kolu	Sakîf'in Mâlikoğulları ve Nasroğulları kolu

92	Gamr-Zûkinde Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Ahlâf ve Mâlikoğulları arasında yaşanan savaşta netice hakkında bilgiye ulaşamadık.	
93	Kerûna Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Ahlâf ve Mâlikoğulları savaşı bıraktılar.	
94	Â'kil Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Rebî'a ya mensub Ceşmoğulları	Temîmoğullarından Benî Hanzala
95	Şibbâk Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Temîmoğulları ile Kısâfoğulları arasında çıkan kan davasında suçlunun öldürülmesinin kabilesi tarafından sorun edilmemesi sebebiyle olay savaşa dönüşmemiştir.	
96	İbn Dabâ Hadisesi	Sosyo-kültürel	İntikam ve koruma altındakilerin öldürülmesi	Ebübekir b. Kılâboğulları	Ca'fer b. Kılâboğulları

4. EKONOMİK NEDENLER

Câhiliye döneminde gösteriş, ticari rekabet, vergiden kaçınma gibi sebeplerle birçok savaş yaşanmıştır. Sürü hayvanlarına yönelik baskınlar, kadın esirler ve kıymetli mallar edinme arzusu ganimet odaklı savaşları tetiklemiştir. Coğrafyanın zor iklim koşulları sebebiyle verimli tarım arazilerinden, geniş otlaklardan ve su kaynaklarından istifade edebilme arzusunun yanında çeşitli salgın hastalıklardan ve afetlerden kaçan kabilelerin hayatta kalabilmek adına verimli yurtlar edinmek istemesi yapılan pek çok savaşın nedenidir. Câhiliye döneminde yaşandığını tespit ettiğimiz 188 savaşın 81 tanesinin bu gibi ekonomik nedenlerle çıktığını söyleyebilir. Bunları aşağıda uygun başlıklar altında tasnif edeceğiz.

4.1 Vergiden Kaçınma

Arap kabileler, askeri yönden güçlendiği zaman bağlı bulundukları otoritelere vergi vermekten kaçınırdı. Bölgenin zor iklim şartları sebebiyle oluşan kıtlıklar da Arap kabilelerinin bağlı bulundukları otoritelere vergi ödemekten geri durmasını tetikliyordu. Bu sebeplerle savaşın eşiğine gelenler, çıkış yolları arardı. İlk çıkış yolu ise civarda bulunan kabilelere saldırmak olurdu. Ancak onların da durumu kıtlık sebebiyle kendilerinin halinden farklı olmazdı.

Vergiden kaçınmaya örnek olarak Züheyr b. Cenâb ve müttefiki Yemen ile Bekir ve Tağlîb kabileleri arasında yaşanan savaş gösterebiliriz. Ebrehe Necid'e geldiğinde Gatafân kabilesinin lideri Züheyr b. Cenâb'ı Vâiloğullarından Bekir ve Tağlîb kabileleri üzerine emir tayin etmişti. Sonraki yıl bir kıtlık baş gösterdi. Züheyr'e vergi ödemekle yükümlü olan Tağlîb ve Bekir kabileleri kıtlık sebebiyle bu vergiyi ödeyemedi. Züheyr ise bu duruma bir çare bulmak yerine onların kendisine ait bölgedeki verimli otlaklara geçmelerine müsaade etmedi. Adıgeçen kabilelerin hayvanları kıtlıktan neredeyse kırılabaktı ki bir çare olarak Züheyr'e suikast düzenlediler ancak başarısız oldular. Bu suikast üzerine Züheyr; Yemenlilerden asker toplamış, Bekir ve Tağlîb kabileleriyle savaşmıştır.²⁴⁹

Câhiliye döneminde vergiden kaçınma sebebiyle çıkan bir başka olay da Hucr Vak'asıdır. Esedoğullarının başında bulunan Kinde hükümdarı Hucr b. Hâris, her yıl sözleşilen miktar kadar onlardan vergi alıyor ve hediyeler topluyordu. Bu

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/454-455; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 5/345; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 13.

durum böylece devam ederken Hucr, vergileri toplamak üzere onlara bir vergi memuru gönderdi. Ancak Esedoğulları bu adamı döverek kovdular. Bu durumu öğrenen Hucr, Kays ve Kinâne kabilelerinden destek alarak Esedoğulları üzerine yürüdü. Onların eşrafından olan kimseleri öldürmeye, hapsedmeye ve mallarına el koymaya başladı. Bir rivayete göre Esedoğulları kabilesinin kâhini Hucr'u tarif ederek onun öldürüleceğini anlattı. Bunun üzerine Esedoğullarından bazı kimseler Hucr b. Hâris'in karargahını basarak onu öldürme cesareti gösterdiler.²⁵⁰

Vergiden kaçınma sebebiyle yaşanan bir başka olay ise Hîre devleti adına vergi toplayan Vâil b. Sûreym'in öldürülmesidir. Temîmoğulları genel olarak vergi vermekten kaçınmazken bir kuyunun başında bulunan Temîm kabilesinden Benî Üseyd, vergi memuru Vâil'i kuyuya attılar. Üstüne bir de taşıyarak öldürdüler. Bunun üzerine vergi memuru Vâil'in kardeşi Bâis bu kuyuyu Üseydoğullarının kanı ile dolduracağına yemin etti. Bâis'in bu yeminini yerine getirdiği, kuyuya atılan kovaların kan dolu çıktığı rivayet edilir.²⁵¹

Yemen'in Medâyi' dağlık bölgesinin halkı vergi vermekten kaçındığı için Kisrâ Hürmüz'ün Yemen valisi Mervezân tarafından dağlık alandaki kalelere saldırı düzenlenmiştir. Mervezân bölgeyi tekrar kontrolü altına almış ve bölge halkına boyun eğdirerek vergi tahsiline başlamıştır.²⁵²

Cevâd Ali'nin naklettiği bir rivayete göre daha önce Tahakküm başlığı altında ele aldığımız Hazâz Savaşının nedeni Yemen'deki Himyerîlerin sert ve acımasız vergiler toplaması ve bu duruma Maa'd kabilesinin isyan etmesidir.²⁵³ Benzer şekilde Zûkâr Savaşının da nedenleri arasında Arapların Sâsânîlere ödenen yüksek vergileri ödemek istememesi bulunmaktadır.²⁵⁴

Tarihin her döneminde güçlü olan devletler zayıf devletlerden vergi talep ederek onların üzerinde ekonomik ve siyasi bir üstünlük sağlamak istemişlerdir. Câhiliye döneminde de vergi talep edilmesi savaş sebebi sayılabilmekteydi. Bunun bir örneği Ayn Ubağ Vak'asında yaşanmıştır. Hîre hükümdarı Münzir b. Mâüssemâ bölgedeki Maad kabilelerini yanına alarak Zâtü'l-Hıyâr denilen yerdeki Ayn-ı Ubâğ

²⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/463-464; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/267; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 113; Altuntaş, *Câhiliyede ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası*, 95.

²⁵¹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferid*, 6/68; Altuntaş, *Câhiliyede ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası*, 94-95; Meir Jacob Kister, "el-Hîre (Araplarla İlişkiler Üzerine Bazı Notlar)", çev. Ali Aksu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 2005), 46.

²⁵² Taberî, *Târîh*, 2/214; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/445.

²⁵³ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/349.

²⁵⁴ Balci, "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsânî İlişkilerindeki Önemi", 68.

mevkiine gelmişti. Burası bir su kaynağı değil Fırat nehrinin Şam'a giden yolu üzerinde olup Enbâr'ın ötesinde bir vadiydi.²⁵⁵ Burada Gassanî Devleti'nin hükümdarı Hâris el-A'rec'e haber göndererek haraç talep etti. Haraç ödemeyi kabul etmedikleri taktirde askerlerini toplayıp kendisiyle savaşmasını istedi. Bunun üzerine Hâris el-A'rec 40 bin kişiden müteşekkil bir ordu topladı ve Münzir'e savaş açtı. Savaş sırasında Münzir hileye başvurunca, bu durumun bir krala yakışmadığını düşünen kabile reislerinden biri onun saflarından ayrılarak Hâris'in saflarına katılmıştı. Savaşın sonunda Münzir b. Mâüssemâ öldürülmüş ve ordusu hezimete uğramıştı.²⁵⁶ Babasının intikamını almak üzere Münzir b. Mâüssemâ'nın oğlu Münzir el-Esved hazırlıklara girişmiş ve Mercî Halîme mevkiinde ikinci bir savaş daha yaşanmıştır.²⁵⁷

4.2 Mala Zarar Verme

Câhiliye döneminde caydırıcı gücü bulunan bir hukuk sistemi olmadığı için mala zarar vermenin bedelini ödetme bireylerin kendilerine düşüyordu. Bu durum asabiyet telakkisi ile bireyin kabilesine de yansıyor. Haksız olan tarafsız aynı telakkiyle kardeşinin zâlim olduğuna bakmaksızın onu desteklemekten geri durmuyordu. Bu durum ise savaşları tetikliyordu. Câhiliye döneminin en meşhur savaşlarından biri olan Besûs Harbi böyle bir olayla, bir devenin öldürülmesi sebebiyle başlamıştı.²⁵⁸ Tağlîb kabilesinden Küleyb, otlakta bulunan develerin arasında gezintiye çıkmıştı. Sa'd b. Şümeys'in Serâb adındaki devesini görmüş, görünüşünden dolayı onu yadırgamıştı. Yanında bulunan kayınbiraderi Cessâs'a "Bu deve bir daha bu korulukta otlamasın." diye talimat verdi. Ancak Cessâs komşusuna ait olan bu deveyi işaret ederek "Benim develerim nerede otlarsa, bu deve de orada otlayacaktır." demişti. Bunun üzerine Küleyb "Eğer bu devenin bir daha benim develerimle burada otladığını görürsem, okumu onun memesine atma suretiyle onu öldürürüm." diyerek tehdit etti. Cessâs ise "Eğer sen bu deveyi okunla

²⁵⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/61.

²⁵⁶ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/109; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/487; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/61; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/329; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 51; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 38-39; Ağırakça, "Gassâniler", 13/397-398.

²⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/488; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 54; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 39-42.

²⁵⁸ Ebû Ubeyde, *Eyyâmi'l-Arab*, 542-548; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/474; Ebû Zeyd Kureşî, *Cemheretü eş'âri'l-Arab*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Mısır: Dâru Nehdati Mısır, ts.), 458; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/304; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 134-135; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 145; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 181; Ögmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar*, 83.

memesinden vurup öldürürsen, ben de mızrağımla seni gerdanından vurarak öldürürüm.” dedi. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Küleyb develerinin arasında Serâb adındaki bu deveyi gördü ve memesine ok atma suretiyle onu öldürdü. Bu durumu öğrenen Cessâs ise gidip Küleyb’i mızrağıyla öldürdü. Bu cinayet olayı üzerine iki akraba ve dindaş (Hristiyan) aile arasında savaş çıktı. Küleyb’in karısı, öz ailesi ile kocasının ailesi arasında bırakıldı ve nihayetinde babasına iltica etti. Bekir b. Vâil kabilesinin Şeybânoğulları kolu ile Tağlîb kabilesi arasında çıkan savaşların ilkinin Uneyze Vak’ası olduğu rivayet edilir. Bu savaşta her iki taraf da birbirine galip gelememişti. Daha sonra Neheyâ suyunun başında yapılan savaşta Şeybânoğulları, Tağlîb kabilesine üstün geldi. Bir sonraki savaş ise Zenâib denilen yerde gerçekleşti ve bu savaşta Tağlîboğulları üstün geldi. Bu olaydan sonra taraflar Vâridât Vak’asında karşılaştılar ve Tağlîboğulları, Bekiroğullarından birçok kimseyi öldürerek kesin bir zafer kazandı. Bu iki kabile arasında süregelen Besûs Harbinin kırk yıl devam ettiği rivayet edilmektedir.²⁵⁹ Cevâd Ali, Besûs Harbinin nedeniyle ilgili bir devenin öldürülüşünden ziyade sebepler olduğunu düşünmektedir.²⁶⁰ Küleyb’in daha önce kazandığı zaferlerle büyüyen gururu, otlak arazileri ve su kaynaklarını sınırlaması, insanlara böylece zulmetmesi sebebiyle Besûs Harbinin çıktığını ileri sürmektedir. Yani Cessâs’ın işlediği bu cinayetin körü körüne bir inattan ibaret olmadığını, bunun zulme karşı bir başkaldırı olarak nitelendirilmesi gerektiğini söylemektedir.

4.3 Gösteriş

Câhiliye Arabı gösterişe oldukça önem vermekteydi. Özellikle kabile reisleri gösterişlerine katkı sağlayabilecek bir eşya için savaşmayı bile göze alabilirdi. Örneğin; Kays b. Züheyr “Zatü’l-Havâşi” adındaki bir zırhı iki yaşındaki bir erkek deve karşılığında satın almıştı. Daha sonra babasının intikamını almak üzere Rabî‘ b. el-Absi’nin yanına giderek ondan destek istedi. Rabî‘ ona destek vereceğini söyledi ve ayrılacakları sırada gözü Kays’ın heybesindeki zırha ilişti.

²⁵⁹ Mühelhil b. Rebîa, *Divân Muhelhil b. Rebîa*, 40-65; Ebû Ubeyde, *Eyyâmî’l-‘Arab*, 2/542-548; Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb Asmaî, *el-Aşma’iyyât*, thk. Ömer Faruk Tabbâ’ (Beyrut: Dârü’l-Erkam b. Ebî’l-Erkam, ts.), 129-130; İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, 605; İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, 6/70; İsfahânî, *el-Eğânî*, 5/26-27; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/474-485; Kureşî, *Cemheretü eş’âri’l-‘Arab*, 458; Ebû’l-Fidâ’, *Târîh*, 1/77; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 15/306-307; Kalkaşendî, *Şubhu’l-a’şâ*, 1/446; Câdü’l-Mevla vd., *Eyyâmî’l-Arab*, 144-145; Berru, *Târîhu’l-arabü’l-kadîm*, 214; Sallâbi, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/33; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 25-37; Avci, “Tağlîb (Benî Tağlîb)”, 39/374; Öğmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar*, 87-89.

²⁶⁰ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/347-348.

Zırhı giydi ve üzerinden çıkarmadan ondan ayrıldı. Daha sonra bu zırh için karşılıklı elçiler gitti geldi. Kays zırhı talep ediyordu lakin Rabî' bir türlü zırhı vermeye yanaşmıyordu. Bunun üzerine Kays, bir baskın tertib ederek Rabî'nin 400 devesine el koydu. Annesi Fâtıma'yı esir etti. Onu Mekke'ye götürerek köle pazarında sattı ve karşılığında atlar satın aldı.²⁶¹

Gösteriş arzusu sebebiyle çıkan bir başka savaş ise Cezîme el-Ebraş Vak'asıdır. Hîre'nin kurucusu olarak bilinen Cezîme el-Ebraş, Amâlîka'dan İyâd adında bir reisin bölgesinde bulunurken İyâd'ın yanında Adî isimli zarif ve güzel bir gencin olduğunu işitti. Böylesi yakışıklı bir genci kendine şarapçı yapmanın ihtişamını arttıracaklarını düşünerek İyâd'a saldırdı. İyâd, Cezîme'nin Dayzenân denilen iki putunu çalınca barış için putlar iade edildi ve Adî b. Nasr, Cezîme el-Ebraş'a köle olarak verildi.²⁶²

4.4 Ticari Rekabet

Arap Yarımadasının önemli geçim kaynaklarından bir tanesi de kuşkusuz ticarettir. Öyle ki bu hususa Kur'ân'da şöyle değinilmiştir: *“(Allah) Kureyş'in kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yolculuklarında güvenliğini sağlamak için (lütuflarda bulundu). Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin rabbine kulluk etsinler.”*²⁶³

Câhiliye döneminde Arap Yarımadasındaki uluslararası ticaret yollarına bakıldığında Şark ve Garb yollarının ticari hareketliliği görülebilir. Şark yolu yarımadaının doğu kıyısına Basra körfezine paralel ilerlerken Garb yolu batı kıyılarında Kızıldeniz'e paralel ilerliyordu. Bizans-Sâsânî düşmanlığı sonucunda bölgede yıllarca süren savaşlar olduğundan İran'dan geçen ticari yol kesilmişti. Netice olarak doğu ile Akdeniz arasındaki ticaretin Arabistan'dan geçen alternatif bu iki yol üzerinden yapılması zorunluluğu doğdu.²⁶⁴ Neticede bölgede ticaret gelişti ve panayırlar düzenlenerek bölge ticareti arttırıldı. Bu yollar ve panayırlar üzerinden oluşan ticari rekabet bölgede savaşların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin Resûlullah'ın, nübüvvet öncesinde ok toplamak suretiyle katıldığı İkinci Ficâr Savaşı ticari rekabet sebebiyle yaşanmıştı. Bu savaş Hîre meliki Nu'mân b.

²⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/509-510; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 10/32.

²⁶² Taberî, *Târîh*, 1/615; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/313-314.

²⁶³ Kureyş Süresi, 106/1-4.

²⁶⁴ Yaşar Çelikkol, *Cahiliye döneminde Mekke* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002), 28-29.

Münzir'in Ukâz panayırına göndermek istediği ticari kafilenin başına kimi getireceği meselesinden çıkmıştır. Nu'mân b. Münzir söz konusu misk ve kumaş yüklü kafilesini Kinâne ve Kays Aylân kabileleri üzerinden Ukâz'a götürecek birini aramaktaydı. Berrâd b. Kays bu göreve talip oldu. Ancak mecliste bulunan Urve b. Utbe b. Câbir b. Kilâb, Berrâd'ın kabilesinden kovulmuş bir kimse olduğuna vurgu yaparak bu kabileyi kendisinin götürebileceğine Nu'mân b. Münzir'i ikna etmişti. Berrâd haram aylarda olmasına rağmen yolda Urve'ye saldırdı, onu öldürdü ve kabileye el koydu. Bunun üzerine Kays Aylân kabilelerinden peşine düşenleri de bir oyun ile öldüren Berrâd'ın yaptıkları Ukâz panayırında duyuldu. Haberin yayılması ile Kureyş ve Kays Aylân kabileleri karşı karşıya geldi. Sakîf kabilesi Kays Aylân kabilelerine destek verirken; Berrâd'ın kabilesi Kinâne, Ehâbiş topluluğu (Mekke çevresinde yaşayan Kureyş müttefiki kabileler)²⁶⁵ ve Esed b. Huzeyme de Kureyş'e destek verdi. Savaş iyice kızıştı. Başlangıçta Kays Aylân muzaffer görünmekte iken Kureyş ve Kinâne'nin sebat etmesi sebebiyle Kays Aylân kabilesi mağlub oldu.²⁶⁶ İbn Hişâm'ın rivayetine göre Resûlullah bu savaş esnasında on dört on beş yaşlarında idi.²⁶⁷ Resûlullah Ficâr Savaşında "(Düşmanların attığı) okları toplayıp (amcalarıma) götürüyordum." demiştir.²⁶⁸ Vâkıdî'nin (öl. 207/823) rivayetine göre Resûlullah bu savaş esnasında yirmili yaşlarında idi. Resûlullah Ficâr Savaşından söz ederken "Ben amcalarımla birlikte Ficâr Savaşına katıldım ve ok attım. Ancak bugün 'Keşke yapmasaydım!' demeyi sevmiyorum." demiştir.²⁶⁹ Belâzûrî (öl. 279/892-93) bu savaşı Nahle Savaşı olarak isimlendirmiştir.²⁷⁰ Resûlullah'ın katıldığı savaşın bu savaştan sonra yapılan Şemta Vak'ası olduğunu söyleyen Belâzûrî Resûlullah'ın on dört yaşında olduğuna dair rivayeti tenkit ederek yirmi yaşında olduğu görüşünü savunmuştur.²⁷¹ İbn Abdürabbih bu savaşa "Son Ficâr"

²⁶⁵ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, 616; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 331; Mehmet Ali Kapar, "Ehâbiş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1994), 10/496-497; Çelikkol, *Cahiliye döneminde Mekke*, 112-113.

²⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/208; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/104-105; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/103-105; İsfahânî, *el-Egânî*, 22/42; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/528-529; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/324-326; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3451-3453; Halebî, *es-Sîre*, 1/186-187; Sallâbî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/66; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 71-75.

²⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/208; Meydânî, *Mecma'u'l-emşâl*, 2430; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/451.

²⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/453.

²⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/105; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, 2/298; Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî İbn Seyyidünnâs, *'Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Megâzi ve's-Şemâ'il ve's-Siyer* (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1414/1993), 1/60; Halebî, *es-Sîre*, 1/185.

²⁷⁰ Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/111.

²⁷¹ Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/13.

ismini vermiştir. Lakin sonrasında bu savaşın intikamı sebebiyle çıkan Şemta Vak‘ası, Ukâz ve Hureyre Vak‘alarını İkinci Ficâr Savaşlarından saymıştır.²⁷²

Câhiliye döneminde büyük devletlerin bu topraklarda yaşanan ticari faaliyetleri ele geçirmeye yönelik girişimleri pek olmamıştır. Çünkü milâttan önce 24 yılında Roma’nın Mısır valisi Aelius Gallus’un Arap Yarımadasındaki uluslararası ticaret yollarını ele geçirmek maksadıyla 10 bin kişilik bir orduyla Yemen’e doğru bir sefere çıktığı ancak büyük bir başarısızlık yaşadığı rivayet edilmektedir. Bu seferin sonucunda bir daha yabancı devletler Yemen haricinde yarımada sefer düzenlememiştir.²⁷³

4.5 Ganimet

Bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek manasına gelen “ganimet” genelde savaşlardan, baskın ve yağmalardan elde edilen menkul ve gayri menkul malları tanımlamak için kullanılır.²⁷⁴ İslâm’dan önce Arap yarımadasında genel olarak ganimet elde etmek; özel manada sürü hayvanlarını yağmalamak, düşmanın elinde bulunan menkul malları sahiplenmek, kadın ve çocuk esirler elde etmek amacıyla yapılmış birçok savaş bulunmaktadır. Bu savaşlar genelde süratle gerçekleşir, bir anda yapılan baskınlarda intikam arzu edilmesin diye mümkün mertebe kan dökülmezdi.

Câhiliye döneminde güçlü olan kabileler zayıf kabilelerin mallarını yağmalamayı normal karşılar hatta bununla iftihar ederlerdi. Hitti, bu tür yağmaları bir nevi milli spor olarak nitelendirmiştir.²⁷⁵ İşlediği suçlar sebebiyle kabilesi tarafından uzaklaştırılan şerli kimseler, sosyal hayatta hor görülen melezler ve ekonomik nedenlerle eşkıya olan kimseler bir araya gelerek çapulcu grupları oluşturmuş ve bölgedeki Eyyâmü’l-Arab’ın sayısını arttırmışlardır. Bunların en güzel örnekleri Teebbata Şerran, Şenferâ el-Ezdî, Suleyk b. es-Seleke ve Urve b. el-Verd’dir. Bunlar eşkıya şairler olarak da tanınırlar.²⁷⁶

Câhiliye döneminde ganimet odaklı savaşlarda düşman saflarından savaşçı öldürmek çok tercih edilen bir iş değildi. Mümkün mertebe kansız bir şekilde

²⁷² İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, 6/103-105.

²⁷³ Hakkı Dursun Yıldız, “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/272; Çelikkol, *Câhiliye Döneminde Mekke*, 30.

²⁷⁴ Mehmet Erkal, “Ganimet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/351.

²⁷⁵ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 57; Ögmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar*, 113.

²⁷⁶ Ögmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar*, 118-119; Adem Doğan, *Arap Edebiyatında Eşkıya Şairler (Câhiliye Döneminden İlk Abbasiler Dönemine Kadar)* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 22-41.

ganimet ele geçirilir, düşmanın mutlak intikam duyguları harekete geçirilmemeye çalışılırdı. Çünkü dönemin şartlarında mala yapılan saldırı kan davaları kadar intikam arzusuna sebep olmamaktaydı.²⁷⁷ Bununla beraber bu baskınlar sırasında akıtılan bir kan sebebiyle sonu gelmez savaşların başlama olasılığı da her daim bulunmaktaydı.²⁷⁸

Câhiliye döneminde savaşların en önemli motivasyonu ganimet ve esirler elde etmedir. Câhiliye Arabı'nın savaşlarında insanların ellerinde olan mallarını yağmalamak yaygındır. Nitekim zorlu coğrafi koşullar altında tarım ve hayvancılık yapmak oldukça zordur. Bu saikler dönemin insanlarını çapulcuğa sevk etmekteydi. İbn Haldûn'un deyiimiyle Câhiliye Arabı'nın "Rızıkları, oklarının gölgesindedir."²⁷⁹ Muallaka şairlerinde Zübeyr b. Ebî Sûlmâ'nın şu beyiti bu duruma işaret etmektedir: "Savaş size (yitirdiklerinize diyet olarak) Irak'taki köylerin, halklarına getirdiği ölçek ve para gelirinden daha fazla gelir getirir."²⁸⁰ Bu sözlerden yola çıkarak birçok savaşın ganimet dışında herhangi bir neden yokken çıktığını söyleyebiliriz. Bunun birçok örneği vardır. Meselâ, Na'fu Kuşâve Savaşında Şeybânoğullarından Bistâm b. Kays'ın Kuşâve'de²⁸¹ bulunan Temîm kabilesinden Yerbû'oğullarının üzerine saldırmasının ganimet elde etme dışında başka bir nedeni yoktur. Otlaklardaki develeri alıp kaçan Bistâm'ın peşine düşen Yerbû'oğulları zaman zaman ona yetişse de Bistâm ara ara geri dönüşler yaparak çok sayıda insan öldürmüş ve birçok insanı da esir alarak yurduna geri dönmüştür.²⁸² Daha sonra Bistâm b. Kays, Temîm kabilelerine ganimet odaklı saldırılar düzenlemeye devam etti. Temîm kabilesinin kolları birleşerek Bistâm b. Kays'ı takip ettiler. Nihayet Şeybânoğullarını Ğabîtu'l-Medere denilen bölgede yakaladılar ve aralarında yaşanan şiddetli savaş sonucunda Şeybânoğulları yenildi. Ğabît Vak'asından kaçarak sağ kurtulmayı başaran Bistâm b. Kays tekrar Şeybânoğullarını topladı ve Bekir b. Vâil kabilesi üzerine baskın yapmaya karar

²⁷⁷ Yenice, *Cahiliye döneminde Kabileler Arası Kan Davaları*, 14.

²⁷⁸ Altuntaş, *Câhiliyede ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası*, 100.

²⁷⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/287.

²⁸⁰ İmru'u'l-Kays vd, *Yedi Askı - Arap Edebiyatının Harikaları*, 83.

²⁸¹ Yukarı Necid bölgesinde bir yerdir. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/351.

²⁸² Ebû Ubeyde, *Neķā'iz*, 1/60; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/534; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 201; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 76.

verdi. Zübâle denilen mevkide şiddetli bir savaşa tutuştular. Neticede Bekir b. Vâiloğulları kazandı.²⁸³

Ganimet sevdasının savaşlardaki rolünü anlatan bir örnek de Züveyrân Savaşıdır. Bekir b. Vâiloğulları, bölgelerinde kuraklık ve kıtlık baş gösterince Yemâme ile Hecer arasında bulunan Temîm kabilesinin yurduna yerleşti. İki kabile birbirine yaklaşıncı ganimet için birbirlerine saldırmaya başlamışlardı. Bu kabilelerden iki kişi karşı karşıya gelse hiç çekinmeden karşısındakini öldürüyor ve mallarını ganimet ediniyordu. Zamanla saldırıların sayısı daha da arttı. Bekir b. Vâil kabilesinin kollarından Şeybânoğulları, Temîm kabilesinden Darimoğullarına baskın yapmak üzere yola çıktı. Bu arada Temîm kabilesinden bazı gruplar da bir araya gelerek Bekir b. Vâil kabilesinin üzerine yürüdüler. Neticede savaş çıktı ve Temîm kabilesi hezimete uğradı. Bekir b. Vâiloğulları onların mallarına ve kadınlarına el koydular. Birçok kimseyi esir alıp ciddi bir ganimetle yurtlarına geri döndüler.²⁸⁴

Câhiliye döneminde bazı kabileler ganimet sevdasıyla bölgedeki büyük devletlere ait kervanlara dahi saldırmaya cesaret etmişlerdir. Örneğin: Kısra Perviz b. Hürmüz'ün Yemen'deki naibi Bâzân, Kısra'ya Yemen'den bir yük kafilesi göndermişti. Bu kafilâ Necd bölgesindeki Natâ denilen yere ulaşınca Temîmoğulları saldırıya geçerek kafilâyı yağmalamışlardı. Bu yağma nedeniyle Kısra'nın bölgeye gönderdiği ordu ile çıkan Safka Savaşında Temîm kabilesinden pek çok kişi öldürülmüştür.²⁸⁵ Bu savaşta yağmacı tarafta olan Temîm kabilesi, Vakî't Savaşı esnasında da baskın ve yağma ile meşgulken Bekir b. Vâiloğullarından çeşitli grupların bir araya gelerek oluşturduğu bir ordu ile karşı karşıya gelmişti.²⁸⁶

Kısra Perviz'in Ukâz panayırına gönderdiği bir başka kafilenin de Âmiroğulları tarafından baskına uğraması sebebiyle Ukâz'da bulunan Hîre meliki

²⁸³ Ebû Ubeyde, *Neķā'iz*, 1/227, 2/100; İbn Abdürabbih, *el-İķdû'l-ferid*, 6/55; İbn Reşîķ, *el-Umde*, 2/205; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/535-537; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/296-297; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 197-206; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 77-78; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/351.

²⁸⁴ İbn Abdürabbih, *el-İķdû'l-ferid*, 6/62-63; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/540-541; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 212; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 81.

²⁸⁵ Ebû Ubeyde, *Eyyâmi'l-Arab*, 422-424; İsfahânî, *el-Eķânî*, 17/228-231; İbn Abdürabbih, *el-İķdû'l-ferid*, 6/79; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/555; Berru, *Târihu'l-arabü'l-kadîm*, 223.

²⁸⁶ Ebû Ubeyde, *Neķā'iz*, 1/221-224; İbn Abdürabbih, *el-İķdû'l-ferid*, 6/44; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/561; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/289; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 97-98.

Nu'mân b. Münzir, Âmiroğullarının üzerine yürümüş ve Süllân (Karitân yahut Mülzak) Vak'ası yaşanmıştır.²⁸⁷

Ganimet edinme savaş sebebi olduğu gibi malların korunması veya geri alınması yahut baskının intikamının alınması da savaş sebebiydi. Ganimet odaklı baskınlar kervanların yanı sıra otlaklara yapıldı. Az sayıdaki çoban veya görevli kişiler etkisiz hale getirildikten sonra develer kaçırılırdı. Böylece çok daha az zayıat verilerek çok daha fazla ganimet elde edilirdi. Örneğin Absoğullarından Umâre b. Ziyâd, kabilesinden savaşçıları toplayarak Dabbeoğullarına ait bir otlağa baskın yapmış ve develerini ganimet olarak almıştı. Ancak Dabbeoğulları onlara otlakta yetişmişti. Burada çıkan Nakîa Savaşında liderleri Umâre öldürülmüştü.²⁸⁸

Câhiliye döneminde baskın ve yağma yaparak ganimet kazanma ve böylece geçimini sağlama o kadar yaygındı ki bölgenin dışına, kuzeyde kalan ve Arap topraklarına nispeten çok daha verimli olan Fırat topraklarına baskınlar düzenleyen kabileler olmuştu. Bunlardan biri de Fırat Vak'ası olarak tarihe geçen Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî'nin Fırat havalisinden olan Tağlîboğulları üzerine yaptığı baskındır. Müsennâ bu savaşta kesin bir zafer elde etmiş, çok sayıda kişiyi katletmiş, kaçmaya çalışan birtakım insanlar da Fırat'ın karşısına geçerken ölmüştür. Elde edilen ganimetler savaşçılar arasında dağıtılmıştır.²⁸⁹ Bölgede yaşanan bir başka baskın olan Bârik Savaşında Şeybânoğulları ve müttefikleri ganimet dışında hiçbir neden olmaksızın Tağlîboğullarına bir baskın düzenlenmiş, mallarına el konulmuş, erkekleri öldürülmüş, kadın ve çocukları esir edilmişti.²⁹⁰

Ganimet arzusu Câhiliye döneminde öylesine yerleşmişti ki geçimlerini savaş ve ganimet üzerinden sağlayan çapulcular türemişti. Öyle ki bu yağmacı gruplar, daha çok ganimet elde etmek için karşı karşıya gelebiliyordu. Örneğin Temîm kabilesine geçmiş olan Kays b. Âsım el-Minkârî ve yine Temîm kabilesine mensup Selâme b. Zârib yanlarına savaşçılar toplamış ve ganimet elde etmek üzere Bekir kabilesine baskınlar yapmaya niyetlenmişlerdi. Kays b. Âsım Nibâc'a, Selâme ise Seytel'e baskın düzenleyecekti. Kays elini çabuk tutarak önce Nibâc'a baskın düzenledi ve çokça ganimetler elde ederek yönünü hızlıca Seytel mevkiine

²⁸⁷ Ebû Ubeyde, *Eyyâmî'l-'Arab*, 2/549-555; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/570; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/311; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-'Arab*, 107; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/351; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-'Arab*, 103-104.

²⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/575.

²⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/577; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-'Arab*, 109.

²⁹⁰ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/577; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 10/40; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-'Arab*, 109.

çevirdi. Bu sırada Selâme'nin henüz Seytel üzerine saldırıya geçmediğini görünce hızlı davranarak Seytel'e saldırdı. Seytel'de de çokca ganimet ele geçirdi. Baskın sonrasında Selâme ile karşı karşıya gelen Kays aralarında bir savaş çıkmasından çekinerek Seytel'de elde ettiği tüm ganimetleri Selâme'ye verdi.²⁹¹

Bir başka ganimet merkezli savaş ise Kayn b. Cesroğullarının Culâh b. Avf ve Züheyr b. Cenâb el-Kelbî'nin üzerine gerçekleştirdiği saldırıdır. Züheyr önceden aldığı bir istihbarat sayesinde saldırıdan haberdar olunca Culâh'a da haber vererek bulundukları yeri terk etmişti. Ancak Culâh istihbaratın bir kadından gelmiş olmasına güvenmeyerek bulunduğu yerde kaldı. Bu sebeple malları yağmalandı bütün kabilesi öldürüldü. Züheyr b. Cenâb ve kabilesinin peşine düşen Kayn b. Cesroğulları takibe başladı. Bu arada Züheyr müttefikleriyle birlikte toplanarak düşmanlarını bastırdı ve reislerini öldürdü.²⁹²

Câhiliye döneminde ganimet arzusuyla yapılan savaşlar her zaman sadece mal sevgisi sebebiyle yaşanmamıştır. Coğrafya ve sosyo-kültürel yapı da bazen insanları ganimet odaklı baskınlar yapmaya zorlamıştır. Bunun bir örneği Yemen'den Kisrâ'ya giden bir hediye kervanının baskına uğraması vak'asında gerçekleşmiştir. Kervan Temîmoğulları yurduna vardığında şair Ferezdak'ın dedesi Sa'saa b. Naciye et-Temîmî, kabilesine bu kafiye baskın düzenlemelerini öğütlemişti. Temîmoğulları ise Kisrâ ile siyaseten ters düşmenin çıkarlarına uymayacağı düşüncesiyle bunu reddetmişti. Ancak Sa'saa bu kafilenin güzergâhının Bekir b. Vâil kabilesi yurdundan geçtiğini ve nihayetinde Temîmoğullarının kafiye baskın düzenlememesi durumunda kervandaki değerli eşyaların Bekir kabilesine geçeceğinden endişe ettiğini söylemiştir. Bekir kabilesi ise bu kıymetli eşyalarla güç bulacak ve ilk iş olarak ezeli düşmanları olan Temîm kabilesine saldıracaktı. Bu durumda kervanın güvenliğini sağlayıp Bekir kabilesi yurdundan sağ salim geçirilmesini tercih etmek yerine kervana baskın verip edindikleri mallarla Bekir kabilesinin karşısına çıkmayı planladılar. Kervana düzenlenen baskının neticesinde birçok kıymetli eşya ele geçirdiler. Kervan sahipleri, Yemâme hâkimi Hevze b. Ali el-Hanefî'ye sığındılar. Hevze onları savaşa hazır halde giydirip bineklere bindirdi ve beraberce Kisrâ'nın yanına hareket ettiler. Kisrâ'nın da desteği ile yola çıkıp bir tuzak kurdular ve Necran ile Bahreyn

²⁹¹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/579; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/291; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 10/37-38; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 175-176.

²⁹² İsfahânî, *el-Eğânî*, 19/21-22; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/457; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 111.

arasında bulunan Muşakkar kalesine ²⁹³ vardıklarında Temîmoğullarını gıda dağıtmak ümidiyle kandırıp kaleye davet ettiler. Kaleye giren Temîmoğullarından erkekler öldürüldü. Kadınlar ve çocuklar da esir edilip gemilere bindirilerek Fars ülkesine gönderildi. Kalenin kapısının kapatılması sebebiyle bu olaya Safka Vak‘ası denmiştir. ²⁹⁴ O gün Muşakkar kalesine gelmeyen Temîmoğulları ise bölgedeki diğer kabilelerin saldırılarına açık hale geldiler. Zayıf görünen kabileler derhal civardaki kabilelerin açık hedefi haline gelmekteydi. Onların zayıf düşmesini fırsat bilen Mezhic, Temîm kabilesi üzerine yürüdü. Temîmoğulları istişareler yaptıktan sonra kalan güçleriyle Külâb mevkiine inmeye ve düşmanı orada karşılamaya karar verdi. Yaşanan İkinci Külâb Savaşının sonunda Mezhic kabileleri hezimete uğradı. ²⁹⁵

Câhiliye döneminde savaş için yola çıkmış bir ordunun sefer güzergâhında olmak doğal hedef haline gelmek demekti. Ordu aslında hedef olmayan ve kolaylıkla ganimet elde edebileceğine inandığı bir yerleşim yeri veya kabileye rastlarsa oraya saldırmayı ve ganimetler elde etmeyi kendinde hak görürdü. Bu durumun bir örneği Tay kabilesinin başına gelmiştir. Hîre hükümdarlarından Amr b. Münzir el-Lahmî yanında veziri Zürâre olduğu halde bir savaşa çıkmıştı ancak savaş imkânı doğmamıştı. Tay dağlarının karşısına geldiklerinde Zürâre, Amr b. Münzir’e “Hangi hükümdar vardır ki sefere çıktığı halde eli boş dönsün. Şu anda Tay kabilesinin yakınında bulunuyorsun. Onların üzerine yürü.” dedi. Bunun üzerine Amr b. Münzir hiçbir sebep yokken yol güzergâhı yakınında bulunan Tay kabilesine saldırdı. Onlardan bir kısmını öldürdü, bir kısmını ise esir aldı. Böylece ganimetler ele geçirdi. Bu saldırıya karşı kin güden Tay kabilesinin girişimleri İkinci Üvâre Vak‘ası’na sebep olmuştur. ²⁹⁶

Benzer başka bir olay ise Nübât Savaşına sebep olmuştu. Âmiroğulları Rakam ve Sâhûk Savaşlarının intikamını almak üzere Gatafân kabilesi üzerine yürümüşü. Yolda Absoğulları ile karşılaştılar. Aralarında bir sorun olmamasına rağmen ganimet elde etmek adına onlara saldırdılar ve develerini alıp gittiler.

²⁹³ Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân*, 5/134.

²⁹⁴ Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 2/433; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/555-556; Şemseddîn, *Eyyâmü’l-Arab*, 92-95.

²⁹⁵ Ebû Ubeyde, *Nekâ’iz*, 1/111-114; Ebû Ubeyde, *Eyyâmi’l-‘Arab*, 2/429-457; İbn Abdürabbih, *el-‘İkdü’l-ferîd*, 6/79; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/556-557; Câdü’l-Mevla vd., *Eyyâmü’l-Arab*, 124-131; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 5/352.

²⁹⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/497-498.

Sonrasında Absoğulları ve müttefikleri Âmiroğullarını Nübât vadisinde sıkıştırarak onları hezimete uğrattılar.²⁹⁷

Bir başka vaka Bağız b. Reys b. Gatafânoğullarının Yemen Tihâmesinden çıkıp toplu halde yollarına devam ederken karşılarına Mezhiç kabilesinden Suda' kabilesinin çıkması sebebiyle gerçekleşmişti. Bağız kabilesi malları ve aileleri ile birlikte yolculuk ederken kendilerine saldıran Suda' kabilesine karşı gelerek can, mal ve namuslarını korumaya çalışmış ve nihayetinde Suda' kabilesini mağlup etmişlerdir.²⁹⁸

Câhiliye döneminde bazen savaş maksadı olmaksızın yapılan bir seferde yol güzergahı üzerinde rastlanan bir kabileye kolayca ganimet elde edileceğine dair kanaat oluşursa bu durum savaşa davetiye çıkarabilirdi. Nitekim Felc Vak'asında Bekir b. Vâiloğulları kışı geçirmek üzere farklı bir bölgeye hareket etmiş ve geri dönerken Temîm kabilesinden bir gruba Devv mevkiinde denk gelmişlerdi. Onlardan kolayca ganimet elde edebileceklerini düşünerek saldırıya geçtiler. Bu baskından kurtulan bir haberci Temîmoğullarından yardım istedi. Kardeşlerinin yardımına koşan Temîmoğulları iki gün yol gittikten sonra Felc mevkiinde Bekir b. Vailoğullarıyla karşılaştılar. Savaş meydanında Temîmoğulları liderlerini kaybederek hezimete uğradılar.²⁹⁹

Tarihin her döneminde olduğu gibi Câhiliye döneminde de farklı saiklerle yapılan savaşlarda ganimet almak askerlerin motivasyonu ve ordunun ekonomik güç kazanması adına önem arz etmekteydi. Bu duruma örnek bir olay Fil Vak'ası öncesinde gerçekleşmiş ve Resûlullah'ın dedesi Abdulmuttalib'in develerine bu olayda el konulmuştur. Ebrehe'nin ordusuna yiyecek temin etmek ve ganimet toplamak üzere önden gönderdiği Esved b. Maksud Mekkelilerin otlaklarda bulunan hayvanlarını ganimet olarak almıştı.³⁰⁰

Zûneceb Vak'asında da Kinde hükümdarı Hassan b. Kebşe el-Kindî Mâlikoğulları üzerine yürümüş ancak durumu haber alan Mâlikoğulları vadideki yerini değiştirmişti. Bu durumda vadideki Yerbû'oğulları sefer güzergahı üzerinde

²⁹⁷ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferid*, 6/26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/576; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/279-286; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 281; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 108-109.

²⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/454.

²⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/579; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 112.

³⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/403; Ahmet Lütfi Kazancı, "Ebrehe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/79-80.

kalmış ve açık hedef olmuştu. Çıkan savaşta Yerbû'ogulları direnmiş ve Mâlikogullarının da desteğe gelmesiyle savaşı kazanmışlardır.³⁰¹

Câhiliye döneminde yaşanan Züveyrân,³⁰² Müshulân,³⁰³ Dâru Me'sel,³⁰⁴ Cedûd,³⁰⁵ Zerûd,³⁰⁶ İyâd,³⁰⁷ Şakîka,³⁰⁸ Nisâr,³⁰⁹ Merrût,³¹⁰ Zûtulûh,³¹¹ Akrun,³¹² Hâru'd-Devâbir,³¹³ Rakam,³¹⁴ Sâhûk,³¹⁵ Şüvâhid,³¹⁶ Zâtü'l-Esl,³¹⁷ Ferûk,³¹⁸ Kedîd,³¹⁹ Sa'fûk,³²⁰ Birinci Zûkâr,³²¹ Vak'alari ve daha birçok savaş ganimet sebebiyle çıkan savaşlardır.

Ayrıca belirtmek isteriz ki olayların etki boyutunun küçüklüğü gibi sebeplerle kaynaklarımızda bahsi geçmeyen savaş, saldırı ve baskınlar çoğunlukla ganimet merkezli saldırılardır. Nitekim Câhiliye Arabı için intikam gibi sebeplerle çıkan savaşların kan davasına dönüşerek nesilden nesile aktarılması daha sık görülür. Ayrıca kaynaklarımız bazen küçük gruplar arasında gerçekleşse bile bu intikam savaşlarını zikretmişlerdir. Bazen tek bir kimseye yapılan bir suikast bile

³⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/473; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 75-76.

³⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/540.

³⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/544; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 82-83.

³⁰⁴ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/43; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 390.

³⁰⁵ Ebû Ubeyde, *Neķā'iz*, 1/108; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/57; İbn Reşîk, *el-Umde*, 2/205; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/545; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/297-298; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 178; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 84.

³⁰⁶ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/49; İbn Reşîk, *el-Umde*, 2/216; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 182.

³⁰⁷ Ebû Ubeyde, *Neķā'iz*, 2/27; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/52; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/547; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/295-296; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 191; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 85.

³⁰⁸ Ebû Ubeyde, *Neķā'iz*, 1/171; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/549; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/298-299; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 86.

³⁰⁹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/552; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/321; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 89-90.

³¹⁰ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/42; İbn Reşîk, *el-Umde*, 2/202; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/564; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/288; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 99.

³¹¹ Ebû Ubeyde, *Neķā'iz*, 2/169-172; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/49; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/568-569; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/292-293; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 184; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 102-103.

³¹² Ebû Ubeyde, *Neķā'iz*, 2/99; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/41; İbn Reşîk, *el-Umde*, 2/204-205; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/569-570; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/288; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 103.

³¹³ İbn Reşîk, *el-Umde*, 2/206.

³¹⁴ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/573; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 278; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 106.

³¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/574; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 107.

³¹⁶ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/27; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/279.

³¹⁷ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/31; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/281; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 399-400.

³¹⁸ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/24; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/277.

³¹⁹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/37; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/286; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 312.

³²⁰ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/65; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/300.

³²¹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/67; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/302.

eyyâm olarak değerlendirilmiş ve nakledilmeye değer görülmüştür. Hucr suikasti, Hâlid b. Ca'fer'in intikamı, Fityûn ve Zûşenâtîr Vak'aları bunlara örnek gösterilebilir. Ayrıca ganimet merkezli yapılan baskınlar bazen faili meçhul kalmıştır. Kimliği meçhul çapulcuların yaptığı baskınlar da kin ve düşmanlık edilecek bir özne bulunmadığı için bunların şifahi nakline gerek görülmemiş olabilir.

4.6 Coğrafi Şartlar ve Afetler

Câhiliye döneminin coğrafi sınırları olan Arap yarımadası otlakların ve tarım arazilerinin yetersiz olduğu bir bölgedir. Sert çöl ikliminin yaşanmasından dolayı sık sık gelen kuraklıklar ve ortaya çıkan salgın hastalıklar sebebiyle bölgede pek çok göç yaşanmış. Ancak göç edilen bölgedeki diğer kabilelerin de hayatta kalabilmeleri için “himâ” adı verilen bölgelerinin sınırlarını korumaları gerekmiştir. Kabileler arasında yaşanan çatışmalar da genel olarak hayvan sürüleri, otlaklar ve su kaynakları sebebiyle çıkmıştır.³²² Câhiliye Arabının geçim zorluğu onu civar kabilelere saldırmaya zorlamıştır. Dolayısıyla coğrafi şartlar Arapların savaşı bir geçim kaynağı olarak görmesini sağlamıştır.³²³ Bu durumda savaş kaçınılmaz bir durum haline gelmiş, hayatta kalanlar bölgenin sakini olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Bunun bir örneği Şeyyitân Savaşında yaşanmıştır. İslâm, Arap yarımadasında Necid bölgesinde yayılmaya başlayınca Temîmoğulları Şeyyitân'a, Bekir b. Vâiloğulları ise Sevâd'a göç etmişti. Ancak Sevâd'da veba hastalığı ortaya çıkmıştı. Bu salgın bölgedeki Bekir b. Vâiloğulları arasında da yayılmaya başladı. Daha sonra Bekir b. Vâiloğulları La'la' denilen mevkiye gelip yerleştiler. Ancak burası da oldukça kurak ve otlakları verimsiz bir yerdi. Bunun üzerine çevreye gözcüler gönderdiler. Kendilerine gelen habere göre Temîm kabilesinin mukim olduğu Şeyyitân bölgesi oldukça bereketli otlaklara sahipti. Bunun üzerine Temîm kabilesi üzerine baskın yapmaya karar verdiler. Sekiz günlük bir mesafeyi, habercilerden önce gitmek ve hazırlıksız yakalamak için dört günde katettiler ve sabahın erken saatlerinde Temîm kabilesine baskın verdiler. Temîm kabilesi başlarda direndi ancak sonunda mağlup oldular. Böylece Bekir b. Vâiloğullarından Yerbû'oğulları Şeyyitân'a yerleşti.³²⁴ Şeyyitân Savaşında

³²² Altuntaş, *Câhiliyede ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası*, 100.

³²³ Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyyet*, 28.

³²⁴ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/64; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/582; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 217-218; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/300; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 113.

Temîmoğullarından 600 kişinin öldürüldüğü ve mallarının yağmalandığı rivayet edilmektedir.³²⁵ Süreç içerisinde Bekir kabilesinin baskınlarından sıkılan Temim kabilesi tekrar bir araya gelse de yenilerek Bekir kabilesiyle aynı toprakları paylaşmayı kabul etmek zorunda kaldılar.³²⁶

Câhiliye döneminde Arapların yaşadıkları coğrafyada hayatta kalmaları için güçlü bir kabileye sahip olması gerekiyordu.³²⁷ Kabilenin güçlü olması askerî ve maddi güçle ölçülüyordu. Askeri güç ise kabile mensuplarının sayısına bağlıydı. Bu yüzden her bedevî kabilesi güçlenmek için çoğalır, çoğaldıkça güçlenirdi. Sonuç olarak kendi himâlarının sınırlarında bulunan otlaklar onlara yetmezdi. Bu sebeplerle kabile içinde kavgalar başlardı. Sonuçta kabile ikiye bölünür, iki taraf arasına zamanla kin ve haset girerdi. Bu durum onların güç kaybetmesine neden olur ve tekrar diğer kabilelerin hedefi konumuna düşerlerdi. Bu durum kısır döngüye dönüşür ve içinden çıkılmaz bir hal olarak savaşları tetiklerdi. Savaşları intikam savaşları takip eder böylece savaş bölgenin gerçeği haline gelirdi.

Câhiliye Arabının içinde bulunduğu coğrafi şartların sertliği onların mizacını da etkilemekteydi. Bir yıl hayatlarını idâme ettirecek kaynaklara ulaşabilmelerine rağmen sonraki yıl gelecek bir kuraklık onların toprağa bağlanmalarına engel olmuştur. Bir kıtlık ile toprağını terk etmek ve göç etmek zorunda kalan Câhiliye Arabının kaybedecek çok az şeyi vardı. Bu şartlar sebebiyle gayrimenkul anlayışı genel olarak gelişmediği için menkul eşyalar Câhiliye Arabı için daha kıymetliydi. Kendisine süt veren, binek olarak kullandığı ve yeri geldiğinde kesip etinden istifade ettiği devesi, her daim yanından ayırmadığı kılıcı, oku, yayı, kalkanı ve içinde yaşadığı çadırı Câhiliye Arabının kaybedebileceği menkul kıymetlerdi. Bunları kaybetmemek, sayısını ziyadeleştirmek, ailesine ve kabilesine hayat hakkı bulmak için göç etmeyi veya savaşmayı rahatlıkla göze alabilirdi. Yani kaybedecek çok az şeyi olan Câhiliye Arabı için savaş normal bir durumdu. Bedevîler, şehirliler gibi rahata ve lükse alışmış değillerdi. Onlar gibi malları ve canlarını yöneticilerine emanet etmiyorlardı. Şehirliler gibi silah taşımayı nesillerdir bırakmış değillerdi. Onlar toplumdaki ayrı yaşarlardı ve güvenliklerinden kendileri sorumluydu. Kendilerini güvende hissedecekleri bir ortam olmadığı için her daim savaşa hazır dururlardı. Bazı bedevîlerin uyku

³²⁵ İbn Abdürabbih, *el- 'İkdü'l-ferîd*, 6/64.

³²⁶ İbn Abdürabbih, *el- 'İkdü'l-ferîd*, 6/62.

³²⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/254-255.

esnasında etrafında olup bitenlere vakıf olacak bir hassasiyetle uyudukları bile kaynaklarımızda nakledilir. Bu sebeplerle bedevîlerin daha cesur olduğu ve savaşı daha rahat göze alabildikleri bir gerçektir.³²⁸ Öyle ki bir bedevî için yeryüzündeki normal iki durum saldırmak veya saldırılmaktı. Üçüncüsü olan barış ise Câhiliye döneminde arızı bir durumdu. Savaşma kabiliyeti olmayan ve güçsüz durumda bulunan kabileler güçlü kabilelere bağlı bir şekilde yaşamalıydı. Aksi takdirde güçlü kabileler arasında zamanla yok olabilirdi. Bu sebeple dönemin şartlarında bireysel olarak hayatta kalmak çok zor olduğu gibi kabile olarak da hayatta kalmak için asker sayısı açısından büyümek ve savaşmak zorundaydılar.³²⁹

Verimli otlakları, su dolu kuyuları ve akan pınarları olan bir yurda sahip olmak Câhiliye Arabı için hayat demektir. Yemen bölgesindeki barajların varlığı bölgeyi tarıma elverişli hale getirmiş ve bölge nüfusunu attırmıştı. Merib seddinin yıkılacağı anlaşıncı içinde Huzâa kabilesinin de bulunduğu Ezd kabileleri kuzeye doğru göç etmişlerdi. Mekke yakınlarına gelen Ezd kabilesi Merrüzzahrân bölgesinde konakladı ve geçici olarak Mekke’de yaşamak üzere Cürhümlülerden izin istedi. Mekke’de ise doğal kaynaklar kısıtlı idi. Zemzem kaybolmuş ve otlaklar yetersizdi. Halk Cürhümlülerin idaresi altında ezilmiş durumdaydı. Ayrıca Ezd kabilesi sayı bakımından oldukça kalabalıktı. Bu sebeplerle Cürhümlüler, Ezd kabilesinin bu taleplerini reddedip ve onlara izin vermediler. Ezd kabilesi, Cürhümlülerin izinleri olmamasına rağmen Mekke’de geçici olarak kalacaklarını ve Mekke’nin otlaklarında pay sahibi olduklarını söylediler. Cürhümlüler sınırlarını korumak için Ezd kabilesiyle üç günü boyunca savaşmak zorunda kaldılar. Bu zaman zarfında Cürhümlüler Mekke halkından ve mütteliklerinden umdukları yardımı alamayıp ve nihayetinde mağlup oldular. Kinâne’nin desteğiyle muzaffer olan Ezd kabilesi bir yıl kadar bu bölgede yaşadı. Sonrasında ise humma hastalığına yakalandılar. Kahinleri ile istişare eden kabile reisi Sa’lebe b. Amr b. Âmir, kabilesini gruplara ayırarak yeni otlak arayışı için yolculuğa devam etti. Huzâa kabilesi Mekke’de kaldı. Rebîa b. Hârise b. Amr b. Âmir (Lühay) bu kabilenin başına geçerek Mekke’nin idaresini eline aldı. Kâbe’nin de perdedarlığı görevini üstlendi.³³⁰

³²⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/251.

³²⁹ Altuntaş, *Câhiliyede ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası*, 100.

³³⁰ Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 1/91-95; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan, 2014), 1/378.

Bekir b. Vâiloğulları ile Temîm kabilesi arasında çıkan Züveyrân Savaşını yukarıda ganimet başlığı altında anlatmıştık. Bekir b. Vâiloğulları yurtlarında çıkan kuraklık ve kıtlık sebebiyle Yemâme ile Hecer arasında bulunan Temîm kabilesinin yurduna yerleşmişti. Sınır anlaşmazlıkları sebebiyle iki kabile arasında karşılıklı saldırılar yaşanmıştı. Karşılıklı tacizler Züveyrân Savaşına sebep olmuş ve nihayetinde Temîm kabilesi hezimete uğramıştı.³³¹

Daha önce anlattığımız Züheyr b. Cenâb suikasti, Züheyr'in Bekir ve Tağlîb kabilelerinin hayvanlarının kıtlık zamanı kendi otlaklarında otlamasına mücadele etmemesi üzerine yaşanmıştı. Suikast üzerine Yemenliler ile Bekir ve Tağlîb kabileleri arasında bir savaş çıkmıştı.³³²

4.7 Otlaklar

Câhiliye dönemi Arap Coğrafyasında kurak iklim yapısı sebebiyle tarım yapmak oldukça zordu. Ayrıca tarım bedevî Arapların yaşam kültürüne uygun bir geçim kaynağı değildi. Ancak çöl iklimine uygun hayvanların yetiştiriciliği bölgedeki otlaklar sayesinde mümkün olabilmekteydi. Bu sebeple otlaklar çok kıymetli görülür ve buralara sahip olmak isteyen kabileler, sahibi olan kabilelerden ancak savaşarak buraları alabilirlerdi. Daha önce zikrettiğimiz gibi Huzâa kabilesinin Mekke'ye yerleşmesi Ezd kabilesiyle Cürhümlüler arasında yaşanan savaş neticesinde olmuştu. Bu savaş Ezd kabilesinin Cürhümlülere ait otlaklarda hak iddia edilmesi üzerine çıkmıştı.³³³

Bir başka örnek ise savaşta ganimet olarak alınan atları beslemek adına oluşan otlak ihtiyacını karşılamak için çıkmıştı. Sakîf kabilesinin Ahlâf'ı (müttefik kuvvetleri) Taîf'in toprak sahipleri olan Âmiroğullarını savaşta yenince onların atlarını ganimet olarak almışlardı. Atlarının sayısı çoğalınca Nasr b. Muâviye b. Bekir b. Hevâzin arazisini kendilerine otlak yaptılar. Bu sebeple Nasroğulları ile Ahlâf arasında savaş yaşandı. Savaş uzayınca Taîf'in diğer kolu olan Mâlikoğulları Ahlâf'a karşı Yerbü'oğulları ile birleştiler. Ahlâf bunu duyunca savaşa hazırlandı ve Taîf Vak'ası yaşandı. Ahlâf bu savaşın sonucunda Mâlikoğulları ve müttefikleri Nasroğullarını Taîf'ten çıkardı.³³⁴

³³¹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferid*, 6/62-63; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/540-541; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 212; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 81.

³³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/454-455; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 5/345; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 13.

³³³ Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 1/91-95.

³³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/605-606; Ögmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar*, 139.

Câhiliye Döneminde bazı kabileler husumet içinde bulundukları kabilelerin otlaklarında hayvanlarını otlatmayı bir üstünlük şiarı olarak görür, düşmanın otlağında istediği gibi hayvanları otlatarak aslında onları hor görüp meydan okumuş olurlardı. Avf b. Atiyye bir şiirinde şöyle söylemektedir: “Sürülerimizi Abs ve Tay kabileleriyle Bekir kabilesinin yurtlarında otlatırız. Bunların hepsi bize zarar veremeyen düşmanlarımızdır. Yaraları tazedir, intikam almak için çalışırlar.”³³⁵ Burada düşmanları onlardan intikam almak için çalışırken hayvanlarını onların topraklarında otlatmayı kahramanlık olarak görmekteydiler. Çünkü kendilerini düşmanlarından gelecek bir saldırıyı umursamayacak kadar güçlü görmektedirler. Olayın diğer tarafından bakıldığında da ihtiyacınız olmasa dahi size ait otlaklarda sizden izinsiz bir şekilde başkalarının hayvanlarının otlatması sizin güçsüzlüğünüze delalet etmekteydi. Güçsüz olanın saldırıya uğradığı bir dönemde kimse güçsüz görünmek istemezdi. Bu sebeple otlaklara yönelik saldırılara mutlaka cevap verilmeliydi. Aksi takdirde zayıf görünen kabile civar kabileler tarafından saldırılara maruz kalabilirlerdi.

Daha önce farklı başlıklar altında zikrettiğimiz Züheyr b. Cenâb Suikasti, Züheyr’in Bekir ve Tağlîb kabilelerinin hayvanlarının kıtlık zamanı kendi otlaklarında otlamasına müsaade etmemesi üzerine yaşanmıştı. Bu durum üzerine adı geçen kabileler hayatta kalmak ve hayvanlarının kırılmaması adına Züheyr b. Cenâb’a suikast düzenleseler de başarısız oldular. Bu suikast üzerine Züheyr; Yemenlilerden asker toplamış, Bekir ve Tağlîb kabileleriyle savaşmıştır.³³⁶

4.8 Tarım Arazileri

Câhiliye döneminde tarımla geçinen Arap toplulukları yetersiz tarım arazileri sebebiyle çeşitli savaşlar yaşamışlardır. Sakîf kabilesinin Taîf’i ele geçirmesi için verdiği savaş benzeri bir sebeple gerçekleşmiştir. Sakîf kabilesi Taîf’i gördüklerinde meyve ağaçları ve bitkileri sebebiyle bu bölgede yaşamak isteyince bölgenin sakini olan Âmiroğullarına bir teklifte bulunmuşlardı. Neticede ziraat faaliyetleri yapmak için toprakları işlemek üzere onlarla yarıcılık usulü üzerine anlaşmışlardı. Böylece Sakîf kabilesi tarım ile geçimlerini sağlayacaktı ve Âmiroğulları da toprak sahibi oldukları için mahsulün yarısına sahip olacaktı.

³³⁵ Mufaddal ed-Dabbî, *Divânü'l-Mufaddaliyyât*, 1/1/328; Harun Ögmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 141.

³³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/454-455; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 5/345; Şemseddin, *Eyyâmü'l-Arab*, 13.

Ancak yıllar sonra Sakîf kabilesi güçlendi ve bölgeyi surlarla tahkim ettikten sonra Âmiroğullarıyla mahsulü paylaşmayı reddettiler ve aralarında bir savaş yaşandı. Sakîf kabilesinin Ahlâf boyu bu savaşı kazanarak Taîf'te güçlendi.³³⁷

4.9 Su Kaynakları

Câhiliye döneminde Arapların yaşadığı coğrafya yetersiz su kaynakları sebebiyle çıkan birçok savaşa şahit olmuştur. Çoğu zaman bu durum doğrudan su kaynakları üzerinde çıkan anlaşmazlıklar gibi görünmese de kabileler arası rekabetin asli sebeplerinden biri de hayatta kalmak için gerekli su kaynaklarına sahip olmaktır. Sefevân Vak'ası da böyle bir sebepten dolayı Temîm kabilesi ile Bekir b. Vâil kabilesinin Şeybân kolu arasında yaşanmıştır. İki kabile Sefevân suyunda karşılaştıklarında Şeybânogulları bu suyun kendilerine ait olduğunu iddia etmiş ancak Temîm kabilesinin Ma'zin kolu bu iddiayı kabul etmedi. Bu suyun kullanımını kendine ayırmak istemiştir. Bu sebeple aralarında şiddetli bir savaşın yaşandığı ve Temîm kabilesinin kazandığı rivayet edilmektedir.³³⁸

Herâmî Vak'ası su kaynakları üzerinde yaşanan bir anlaşmazlık sebebiyle çıkmıştı. Herâmî bölgesinde su kuyusu kazmak isteyen Celîh b. Şüdeyd el-Ca'ferî, Esved b. Şakîk ed-Dıbâbî'nin engellemesiyle karşılaşmış, aralarında çıkan kargaşa sebebiyle Celîh yaralanmıştı. Tarafların kuyunun başına gelmesi neticesinde kabile asabiyeti ile savaş büyümüş intikam merkezli bir savaşa dönüşmüştü.³³⁹

Birinci Zerûd Vak'asının çıkma sebebi de Abs kabilesine ait su kaynaklarının gasp edilmesidir.³⁴⁰ Bu savaşların yanı sıra bazı savaşlarda doğrudan su kaynağına sahip olma arzusuyla savaş çıktığına dair net bilgiler elde edemesek de savaşın su kaynağı yakınında çıktığına dair bazı bilgilere ulaşmaktayız. Meselâ Dâretü Me'sel Vak'asının sebebi intikam olmasına rağmen Dâretü Mes'el'in Benî Ukayl'a ait bir su kaynağı olduğu bilgisi ve rivayet içinde bu bölgenin "nimetlerinden yararlanıldığı" ifadesini gördüğümüz için bu savaşın su kaynağına ulaşma arzusuyla çıktığını düşünmek mümkün olabilir. Fakat bu savaş su kaynağı başında işlenen bir cinayetin intikamı sebebiyle çıkmıştır.³⁴¹ Câhiliye döneminde savaşların birden çok motivasyonu olsa da asıl sebebi tespit ederek savaşların ana

³³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/604-605.

³³⁸ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/59; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/298.

³³⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/396; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 304.

³⁴⁰ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/90.

³⁴¹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/43.

temasını çıkarmak gerekir. Bazen çeşitli kabile veya kervanlar su kaynağı yakınında konaklamak üzereyken ganimet amacıyla yapılan baskınlara uğramıştır. Bunların da su kaynakları sebebiyle çıkan savaşlara örnek olarak gösterilmesinin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim Eyyâmü'l-Arab'ın büyük bir çoğunluğu su kaynakları etrafında yaşanmıştır. Mesela Kenhel suyu yakınında yaşanan İkinci Ğul Vak'asını buna örnek verebiliriz. Şöyle ki Gassanîlerden Huceymoğulları Yebu'oğullarına ait Kenhel suyunda konaklamak istediler. Kafile Yebu'oğullarının Benî Sa'lebe kolundan olan Tarık b. Avf'ın koruması altında konaklarken Benî Sa'lebe tarafından baskına uğramış, malları yağma ve soyluları esir edilmiştir.³⁴² Bu olaydan anlaşılacağı üzere bir su kaynağı başında dinlenen kervanlar bazen birilerinin civarı altında olsa dahi açık hedef olarak görülmüş ve fırsatı bulunduğu ganimet arzusuyla yok edilmişlerdir. Bunun dışında su kaynakları düşmanlar arasında bir güç olarak görülmüş ve düşmanın bu kaynaktan istifadesi engellenerek düşman kabile ile aralarındaki rekabeti kendi lehlerine çevirmek amacıyla su kaynakları koz olarak kullanılmıştır. Meselâ Ğadîru Kalha Vak'asında Sa'lebe b. Sa'd b. Zübyân kabilesi Absoğullarından intikam almak arzusunda oldukları için yakınlarındaki su kaynağını kendi kontrollerine almıştı. Absoğulları tehlike arz eden bu durum üzerine diyet teklif ederek barışı sağladı.³⁴³

Ayrıca Resûlullah'ın dedesi Abdûlmuttalib b. Hâşim'in (öl. 577) de Zemzem'i bulması ve kendi mülkiyetine geçirmesi üzerine Kureyş'in kendisine karşı çıktığını, bu durumun Abdûlmuttalib'in gayretleriyle bir savaşa dönüşmediğini de konumuzla ilgisi bakımından hatırlatmakta fayda görüyoruz.³⁴⁴

Aşağıya Câhiliye döneminde ekonomik nedenlerle çıkmış savaşların bir listesini ekledik. Savaşları farklı İslâm Tarihi kaynaklarındaki sıralamalara uygun bir şekilde sıralanmaya çalışılmıştık. Tabloda da görüleceği üzere Câhiliye döneminde Ekonomik Nedenlerle çıkan savaşların birçoğu ganimet merkezli savaşlardan oluşmaktadır.

³⁴² İbn Abdürabbih, *el- 'İkdü'l-ferîd*, 6/91.

³⁴³ İbn Abdürabbih, *el- 'İkdü'l-ferîd*, 6/25; İbn Reşîk, *el- 'Umde*, 2/207.

³⁴⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/168; H. Ahmet Sezikli, "Abdûlmuttalib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/272-273.

Tablo 4.1.: Câhiliye döneminde ekonomik nedenlerle yaşanan savaşların listesi.

	Savaşlar	Üst Nedenleri	Alt Nedenleri	Kazanan	Kaybeden
1	Esved b. Maksûd Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Ebrehe Ordusu	Mekke halkı
2	Birinci Zûkâr Savaşı	Ekonomik	Ganimet	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
3	Fihân Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Bekiroğullarından Şeybânoğulları	Temîmoğulları
4	Hâciz Vak'ası	Ekonomik	Vergiden Kaçınma	Temîmoğullarından Benî Üseyd	Hire vergi memuru Vâil b. Sûreym
5	Şekîk Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
6	Mervezân Vak'ası	Ekonomik	Vergiden Kaçınma	Kisra Hürmüz'ün Yemen Valisi Mervezan	Medâyi' halkı
7	Savaş Adı Yok (Yemen Tihâmesi Yakınları)	Ekonomik	Ganimet	Bağîz b. Reys b. Gatafân	Suda' kabilesi
8	Savaş Adı Yok	Ekonomik	Ganimet	Kayn b. Cesroğulları	Culâh b. Avf es-Suhamî
9	Tihâme Vak'ası	Ekonomik	Vergiden kaçınma	Hucr b. Hâris b. Amr, Kays ve Kinâne kabileleri	Esedoğulları

10	Meâ' Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Abbâd b Dabbeoğulları	Esedoğulları
11	Besûs Harbi	Sosyo- kültürel ve Ekonomik	Mala zarar verme, intikam	Bekir b. Vâiloğulları	Tağlıboğulları
12	Uneyze Vak'ası	Sosyo- kültürel ve Ekonomik	Mala zarar verme, intikam	Üstünlük Sağlanamadı	
13	Ayn Ubağ Vak'ası	Ekonomik	Vergi talep edilmesi	Gassanî hükümdarı Hâris el-A'rec	Hîre meliki Münzir b. Mâtissemâ ve Maad kabilesi
14	Tay Vak'ası	Siyasi ve Ekonomik	Sefer güzergahında bulunmak	Amr b. Münzir el- Lahmî	Tay kabilesi
15	Ferûk Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Benî Sa'lebe b. Sa'd, Absoğulları üzerine baskın düzenlediler ancak Absoğulları Ferûk mevkiinde gizlendiği için baskın gerçekleşmedi.	
16	İkinci Ficâr Vak'ası (Birinci Vak'ası - Nahle Vak'ası)	Sosyo- kültürel ve Ekonomik	Ticari rekabet ve intikam	Kureyş, Kinâne ve Ehâbiş topluluğu	Kays ve Sakîf kabilesi
17	Kedîd Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Kinâneoğulları	Selimoğulları
18	Zûneceb Vak'ası	Ekonomik	Sefer güzergahı üzerinde kalmak	Yerbû'oğulları ve Mâlikoğulları	Kinde hükümdarı Hassan b. Kebşe el-Kindî
19	Na'fu Kuşâve (Rih veya Matar) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Şeybânoğulları	Temîmoğulları
20	Sarâim (Curf) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Riyâh b. Yerbu'oğulları	Absoğulları

21	Ğabît (Selâib, E'aşâş, Felc, Sahra-i Felc) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Temîmoğullarından Yerbû'ogulları	Şeybânoğulları
22	Zübâle Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
23	Mübâid Vak'ası	Siyasi, Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Kabileler arası çekişme ve ganimet	Şeybânoğulları	Temîmoğulları
24	Feyhân Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Uteybe b. Hâris	Bistâm b. Kays
25	Züveyrân Vak'ası	Ekonomik	Kıtlık ve sınırların korunması, ganimet	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
26	Müşulân Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Şeybânoğulları	Kelb kabilesinden
27	Süleym ve Şeyban Kabileleri Arasındaki Bir Savaş	Ekonomik	Ganimet	Şeybânoğulları	Süleymoğulları
28	Muhaddat Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'ogulları	Bekir b. Vâiloğulları
29	Cedûd Vak'ası	Siyasi ve Ekonomik	Mütarekenin bozulmak istenmesi, ganimet	Temîmoğullarından Minkaroğulları	Bekir b. Vâiloğulları
30	Sefevân Vak'ası	Ekonomik	Su kaynağı	Temîmoğulları	Şeybânoğulları (Bekiroğullarının kolu)
31	Selî Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Mazin kabilesi	Yeşkür kabilesi

32	Nakâ'l-Hasen (Sakîfe) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Dabbeoğulları	Şeybânoğulları
33	İyâd (U'sâş ve Uzâlâ) Vak'ası	Siyasi ve Ekonomik	Riyaset kavgası ve ganimet	Temîmoğulları	Şeybânoğulları (Bekiroğullarının kolu)
34	Şakîka (Şâriku's- Şakîka- Niga'l- Hasen) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Dabbeoğulları	Şeybânoğulları (Bekiroğullarının kolu)
35	Nisâr Vak'ası	Sosyo- kültürel ve Ekonomik	Kabileler arası çekişme ve ganimet	Âmiroğulları	Temîmoğulları
36	Zâtü's-Şukûk	Sosyo- kültürel	İntikam	Tay kabilesi, Damrâ b. Neşhelî	Temîmoğulları
37	Havv Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Esedoğulları	Yerbû'oğulları
38	Zahrû'd-Dehnâ Vak'ası	Sosyo- kültürel ve Ekonomik	Şiir, hiciv ve ganimet	Tay kabilesi lideri Evs b. Hârise	Esed b. Huzeymeoğulları
39	Hâru'd-Devâbir (Samed) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Temîmoğulları	Yerbû'oğulları
40	Âkil Vak'ası	Ekonomik	Ganimet ve intikam	Hevâzin	Hanzalaoğulları
41	Ayneyn Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Nehşeloğulları	Abdulkaysoğulla rı
42	Vakît Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Lehâzim kabilesiyle İcl ve Anezeoğulları	Dârimoğulları

43	Merrût Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Benî Temîm'den Yerbû'ogulları	Âmiroğulları
44	Dâr-ı Me'sel Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Su kaynakları, Ganimet ve intikam	Temîmoğulları	Kays kabilesi
45	Feyfü'r-Rîh Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	İntikam ve ganimet	Âmiroğulları	Hâris ve Mezhic kabilesi
46	Birinci Zerûd Vak'ası	Ekonomik	Su kaynakları	Hâris ibn Şerik (Hofazân)	Absoğulları
47	Birinci Ğul Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Temîmoğulları	Bekir b. Vâil kabilesi
48	İkinci Ğul Vak'ası (Kenhel)	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'ogulları	Gassâniler'in Hüceymoğulları kolu
49	Cebbât Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'ogulları	Bekir b. Vâil kabilesi
50	İrâb Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Taġlîboğulları	Yerbû'ogulları
51	Şi'b Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Taġlîboğulları	Yerbû'ogulları
52	Lehyâ' Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Amr b. Hâris b. Temîm b. Sa'd b. Hüzeyl ile Benî Abd b. Adiy b. Düelî b. Bekir b. Abdümenât arasında yaşanan çatışma sonunda üstün gelen olmadı.	
53	Yehâmîm (Kaarâtu Hûk) Vak'ası	Sosyo-kültürel	Kabileler arası çekişme	Gavsoğulları (Tay kabilesinden)	Kibâd b. Cündeb kabilesi (Tay kabilesinden)

54	Zûtulûh (Samed veya Üd) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Şeybânoğulları	Bekir b. Vâiloğulları
55	Hâir (Melhem) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'ogulları	Bekir b. Vâiloğulları
56	Ra'sû'l-Ayn Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'ogulları	Ebî Rebîa kabilesi
57	Kahkah (Male) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'ogulları	Rebîa' kabilesi
58	Akrun Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Absoğulları	Amr b. Amr b. Udes et-Temîmî
59	Mülzak (Karitân yahut Süllân) Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Ganimet ve intikam	Âmiroğulları	Lahmîler (Nu'mân b. Münzir)
60	Şüvâhid Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Muhariboğulları	Âmiroğulları
61	Sâhûk Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Zübyânoğulları	Âmiroğulları
62	A'yâr ve Nâkî'a Vak'aları	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Ganimet ve intikam	Dabbe kabilesi	Absoğulları
63	Liva Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Hevâzin Kabilesi	Gatafân Kabilesi
64	Za'îne Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Rebîa b. Mukaddem	Dureyd b. es-Semma

65	Sal'âi Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Eşca' Kabilesi	Âmiroğulları
66	Beredân Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Kabileler Arası Çekişme, kadınlar ve Ganimet	Kinâne Kabilesi	Süleymoğulların dan Fârisoğulları
67	Bürze Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	İntikam ve Ganimet	Süleym veya Rebâioğulları, tespit edilemedi.	
68	Rüğam Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Sa'lebe b. Yerbu'oğulları	Kilâboğulları
69	Subân Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Âmiroğulları	Temîmoğulları
70	Fırat Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî	Tağlıboğulları
71	Bârık Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Şeybânoğulları	Tağlıboğulları
72	Tıhfe Vak'ası	Siyasi ve Ekonomik	Rediflik (vezirlik) makamı	Yerbû'oğulları	Lahmîler (Nu'mân b. Münzir)
73	Nibâc ve Seytel Vak'aları	Ekonomik	Ganimet	Absoğulları	Dabbe ve Bekiroğulları
74	İkinci Zerûd Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'oğulları	Tağlıboğulları
75	Felc Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları

76	Lehâbe Vak'ası	Ekonomik	Otlak Arazisi	Ka'boğulları	Abşemîoğulları
77	Şeyyitân Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Salgın hastalık, kıtlık ve sınırların korunması, kabile çekişmesi	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
78	Sa'fûk Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
79	Savaş Adı Yok	Ekonomik	Vergiden Kaçınma	Sakîf kabilesinin Ahlâf kolu	Âmiroğulları
80	Savaş Adı Yok	Ekonomik	Otlak Arazisi	Sakîf'in Ahlâf kolu	Nasroğulları
81	Herâmît Vak'ası	Ekonomik	Su kaynağı üzerinde çıkan anlaşmazlıklar	Âmiroğulları arasında çıkan savaşın sonunda sulh olmuştur.	

5. DİNÎ NEDENLER

Câhiliye döneminde dinî sebeplerle yaşanmış büyük savaşlar vardır. Bu savaşlar nesilden nesile anlatılagelmiş ve Kur'an'ı Kerim'de de zikredilerek toplumsal hafızada daha çok yer etmiştir. Fil Hadisesi ve Ashâbü'l-uhdûd Vak'ası bunun en güzel örnekleridir. Bunlar kutsal sayılan değerlere yönelik hakaret, inancını yayma ve dindaşlarını koruma arzusuyla çıkmış ancak maksadını aşan olaylara dönüşmüştür. Ayrıca bölgede güçlenen kabileler taptıkları putların kendi ellerinde bulunması, kutsal mekân edinme girişimi, Mekke'ye ve Harem'e sahip olma, Kâbe görevlerini ele geçirme arzusuyla daha fazla güç devşirmeye çalışmışlardır. Câhiliye döneminde yaşandığını tespit ettiğimiz savaşlardan yalnızca 15 tanesi dinî nedenlerle çıkmıştır. Bunların çoğu aynı dine mensup grupların çekişmesi şeklinde yaşanmış, bir kısmı ise farklı din mensupları arasında inancını yayma, kutsal sayılan mekanlara hakaret ve dindaşlarını muhafaza sebebiyle çıkmıştır. Dini nedenlerle çıkan savaşların arka planında asabiyet telakkisinin yanı sıra siyasi ve ekonomik tahriklerin varlığı da dikkat çekmektedir.

5.1 Puta Sahip Olma

Câhiliye döneminde kabileler taptıkları putun kendi topraklarında olmasını arzulardı. Bu mevcudiyet, kabilenin şerefi açısından önemli bir argümandı. Bölgedeki insanların mâbud edindikleri putu kendi topraklarında barındıran bir kabile bölge insanı üzerinde etki alanını genişletme imkânı bulabilmekteydi. Ayrıca bu putların kendilerine daha çok yardımcı olacağını düşünmekteydiler. Bununla beraber kabileler dinî liderlik üzerinden çeşitli siyasi ve ekonomik imkanlara ulaşabilmekteydi. Bu gibi saiklerle Bedir Savaşı günü henüz İslâm'ın ulaşmadığı Yemen'de bir putu kendi topraklarına taşımak isteyen kabileler arasında bir savaş yaşanmıştı. Yegûs putu Nûh Sûresi 23. ayette zikredilen Nûh kavminin taptığı putlardan biriydi ve o dönem putperestler savaşlarda bu putun kendilerine yardım edeceğini düşünerek yanlarında taşımaktaydı. Rivayetlere göre Nuh kavminin taptığı putları Amr b. Lühay, Cudda bölgesinden getirmiş ve Araplara tapınmaları üzere dağıtmıştır. Yegûs putunu ise Murâd kabilesinden En'um b. Amr'a vermişti. En'um bu putu Yemen yolu üzerinde Cüreş şehrindeki Mezhic tepesine dikmişti. Sebe' bölgesinde Curuf'ta yaşayan Murâd kabilesinin bazı boyları, sayılarının çokluğu ve kendilerinin daha şerefli olduğu düşüncesiyle En'um boyunun Mezhic

tepesine diktiği Yegūs isimli putun kendilerinde kalmasını istemişti. Ancak En‘um boyu erken davranarak Yegūs putunu Necran bölgesindeki Benî Hâris yurduna taşıdılar. Hârisoğulları ile Murâd kabilesi arasında bir kan davası vardı. Murâd kabilesi diyet teklif ederek Yegūs‘u teslim almak istediler ancak Hârisoğulları bu işe yanaşmadı. Bunun üzerine Murâd kabilesi bir ordu çıkardı. Hârisoğulları ise Hemdân kabilesine haber salarak yardımlarını istedi. Bu sebeple çıkan savaşta Murâd kabilesi reisi Ferve b. Müseyk, bağlı bulunduğu Kinde melikinden destek istedi ancak destek gelmeyince Hemdân kabilesi tarafından büyük bir hezime uğratıldılar. Yegūs putu ise Hârisoğulları bölgesinde kaldı. Ferve b. Müseyk, bu savaşta Kindelilerden destek alamadığı için onlardan ilişkisini keserek yeni ittifak arayışına girdi. Hicretin onuncu yılında Medine‘ye geldi. Burada Resûlullah‘a biat ederek Müslüman oldu. Diğer bir rivayete göre ise bu savaş Murâd kabilesinden En‘um boyu ile Gutayf boyu arasında yaşanmış ve Yegūs, Hârisoğullarının bir kolu olan Nûr kabilesi yurduna kaçırılmıştır.³⁴⁵

5.2 Kutsal Yer Edinme Girişimi

Câhiliye döneminde bazı kabilelerin bir savaş veya ticaret aracılığıyla güçlenmesi ve bunun üzerine kendilerine bazı ayrıcalıklar tahsis etmesi, yeni kutsal yerler ihdas etmeye çalışması savaş sebebi sayılmaktaydı. Nitekim bu kabul görürse kutsal bir yere sahip olan kabile bölgede çokça güçlenirdi. Ekonomik ve dinî otoriteleşme bölgedeki diğer kabilelerin rekabet edemeyeceği bir hal alırsa güçlenen kabile bölge üzerinde istenmedik tasarruflarda bulunabilirdi. Suda‘ kabilesinin baskınını püskürtüp onların mallarına el koyan, böylece mal ve serveti artan Gatafân kabilesinin Bağizoğulları kolu güçlerinin farkına vardıklarında “Bizler de Mekke gibi av hayvanlarının öldürülmediği ve kendisine sığınanlara saldırılmadığı bir hareme sahip olabiliriz.” diyerek bir harem inşa ettiler. Bu durumdan haberdar olan Züheyr b. Cenâb, kimsenin böyle bir iş yapmasına müsaade etmeyeceğini bildirmiş ve Gatafân üzerine saldırarak onları mağlup etmişti.³⁴⁶

³⁴⁵ Taberî, *Târîh*, 3/134-136; Hamevî, *Mu‘cemü‘l-büldân*, 5/439; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 4/449, 6/260-261; Salim Ögüt, “Ferve b. Müseyk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/415; Mustafa Fayda, “Hemdân (Benî Hemdân)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/179-180; Ömer Faruk Harman, “Yegūs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/388-389.

³⁴⁶ İsfahânî, *el-Eğâni*, 19/15; İbnü‘l-Esir, *el-Kâmil*, 1/454-455; Ebü‘l-Fidâ‘, *Târîh*, 1/76; Şemseddin, *Eyyâmü‘l-Arab*, 12.

5.3 Mekke ve Harem’e Sahip Olma

Kutsal yerlere hâkim olma, buralardan siyasi saygı, dini otorite ve ticari gelir elde etme her dönemde çıkar çatışmalarına neden olmuştur. Câhiliye döneminde de bu sebeplerle savaşlar yaşanmıştır. Hz. Peygamber’in dedelerinden Kusay b. Kilâb, Mekke’nin ve Harem’in idaresini ele almak için Ebtah mevkiinde Huzâa ve Kinâne’den Bekiroğullarıyla savaşmış ve onlara üstün gelmişti.³⁴⁷ Bir başka rivayete göre ise Kusay b. Kilâb, Kâbe’nin perdedarı Huleyl b. Hubşiyye b. Selûl el-Huzâî’nin kızı Hubba ile evlenmişti. Huleyl hastalandığında Kâbe’nin anahtarını kızı Hubba’ya vermişti. Kusay b. Kilâb bu sürede eşinin adına Kâbe’nin işleriyle meşgul olmuştu. Huleyl, Kusay’ın çok çocuk sahibi olduğunu ve Kâbe’nin işlerini yürütmeye gayret gösterdiğini görünce bu işi ona bırakmıştı. Huleyl vefat edince Huzâalılar bu işi Kusay’a bırakmak istemedikleri için anahtarı Kusay’ın eşi Hubba’nın elinden aldılar. Bunun üzerine Kusay müttefik arayışına girmiş ve Kinâneoğullarıyla anlaşmıştı. Ayrıca kuzeyde bulunan anne bir kardeşi Rizzâh b. Rebîa’dan da yardım istedi. Rizâh Kudâa kabilesinden ve bölgesinden topladığı Arap hacılar ile yola koyulmuştu. O sene hac mevsiminde iki taraf Arafat ve Müzdelife’ye çıkmıştı. Şeytan taşlamanın sonuncu günü Mina’ya indiklerinde Kusay, Kudâa kabilesinden birkaç kişiyi göndermiş ve Kâbe’nin anahtarının kendisine teslim edilmesini istemişti. Ancak Huzâalılar bu teklifi reddetti. Bunun üzerine iki grup Mina’da iki dağ arasında savaşa tutuştular. Savaşın yapıldığı bölge harem sınırlarında olduğu için “Mefcer” olarak isimlendirilmişti. Her iki tarafta bu savaşta ciddi kayıplar vermişti. Bu sebeple hakeme gitmek üzere anlaştılar. Sonra Kinâneoğullarından Amr (veya Ya’mer) b. Avf b. Ka’b b. Leys b. Bekir b. Abdümenâf b. Kinâne’yi hakem tayin ettiler. Sonuçta Kusay’ın Kâbe ve Mekke’nin idaresinde Huzâa’dan üstün olduğuna kararı verildi. Böylece Kâbe’nin anahtarı Kusay’a devredildi ve yönetimi onda kaldı.³⁴⁸ Muhammed Hamîdullah (öl. 2002) önce savaşın yapıldığı kanısındadır. Kusay’ın Huzâa reisi Huleyl’in kızı Hubba ile olan evliliğini bu olayın daha da büyümeden kapanmasını sağlayan bir unsur olarak değerlendirmiştir.³⁴⁹ Sonrasında Kusay’ın Kureyş kabilesini Mekke’ye

³⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/143; İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, 1/49; Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, 1/289; Taberî, *Târîh*, 2/257; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 1/621.

³⁴⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/105-107; Ahmet Önkol, “Huzâa (Benî Huzâa)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/431-433; Çelikkol, *Cahiliye döneminde Mekke*, 88-90.

³⁴⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/379.

yerleştirmesi, Huzâa kabilesinden bir kısım kabileleri Mekke'den çıkartması; Bekir b. Abdümenât b. Kinâneoğullarında kin ve hasete sebep olmuştu. Bu kimseler Abdulmuttalib döneminde Mekke'yi ve Harem'i Kureyş'in elinden alıncaya kadar savaşmaya karar verdiler. Bekiroğulları toplayabilecekleri bütün kabile ve adamları toplamıştı. Kureyş de karşı hazırlıkları tamamlamış, Abdulmuttalib'in etrafında toplanmış ve çeşitli ittifaklar yapmıştı. Nihayet Abdulmuttalib ve müttetikleri, Bekiroğulları ve müttetikleri ile Zâtu Nekîf denilen yerde karşı karşıya gelerek savaştılar. Sonuç olarak Kureyş'e karşı Bekiroğulları büyük zayıat verdiler ve bir daha Kureyş ile savaşmaya cesaret edemediler.³⁵⁰

Câhiliye döneminde kutsal yerlere hâkim olmanın yanında hac ile ilgili görevler ve Kâbe hizmetleri de savaş nedeni olmuştur. Kusay b. Kilâb, Arafat'ta hac yapmak isteyen kimselere hacca başlamaları ve Arafat'tan sonra dağılmaları için izin verme (icâze)³⁵¹ ve şeytan taşlamadaki ilk taşı atma hakkını ellerinde bulunduran Sûfeliler³⁵² ile savaşmış ve ellerindeki bu payeyi almıştı.³⁵³ Böylece hac ile ilgili görevler Kusay'da toplanmıştı. Her şey yerli yerince devam ederken Kusay'dan sonra onun çocukları arasında Kâbe ve hac ile ilgili görevlerin taksimi nedeniyle neredeyse savaş çıkacaktı. Kusay; hicâbe, liva, sikâye ve rifâde gibi Kâbe görevlerini büyük oğlu Abdüddâr'a bırakmıştı.³⁵⁴ Kusay'ın küçük oğlu Abdümenâf'ın oğulları Abdüşşems, Hâşim, Muttalib ve Nevfel güçlenip çocuklarının sayıları da artınca kendilerini bu görevlere daha layık gördüler. Aralarında çıkan tartışma sebebiyle Abdümenâfoğulları toplandı ve güzel bir kokuya ellerini daldırarak bu payeleri alana dek mücadele edeceklerine yemin ettiler. Sonra da ellerini Kâbe'ye sürerek Kâbe'yi bu yemine şahit tuttular. Bu

³⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/84; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/526; şemseddîn, *Mecmeu' Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, 70; Çelikkol, *Cahiliye döneminde Mekke*, 118.

³⁵¹ İcâze: Hacıların Arafattan ayrılmaları için izin verme hakkıdır. Kinde kralı bu hakkı Mudar kabilesinden Gavs b. Mürre'ye vermişti. Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 1/226; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 6/287; Küçükaşçı, "Benî Kinde", 26/37-38.

³⁵² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/142; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, *el-Münemmağ fi ahbâri Kureyş* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985), 31; Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, 1/288; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/233. Gavs b. Mürre b. Udd b. Tabiha b. İlyas b. Mudar'ın soyundan gelenlere "Sûfe" denirdi. Bu şahıs annesi tarafından Kâbe'ye adanmış ve yün bir elbise giydiğı için ona ve soyuna sûfe denmiştir. Gavs b. Mürre insanların Arafat'tan ayrılmalarına müsaade ediyor ve onlardan biri taş atmadan insanlar cemrelere taş atamıyordu. Bkz. İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 1/50; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/186-187; Taberî, *Târîh*, 2/285-286; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 2/36; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/622; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 6/287; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 239.

³⁵³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/142; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/50; Taberî, *Târîh*, 2/257-258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/622; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1997, 3/233-234; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 16/21; Çelikkol, *Cahiliye döneminde Mekke*, 89; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 239.

³⁵⁴ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 1/55; Taberî, *Târîh*, 2/260.

yüzden kendilerine “Mutayyebîn” yani “Güzel Kokulular” ismi verildi. Bu olayın üzerine Abdüddâroğulları da Kâbe’nin yanında yemin edip bu görevleri canları pahasına koruyacaklarına ve birbirlerini düşmana bırakmayacaklarına dair yemin ettiler. Bu yeminleri sebebiyle kendilerine “Ahlâf” yani “Yeminliler” veya “Müttefikler” ismi verildi. Bu iki grup birbirlerine karşı savaşmak üzere hazırlıklar yapmaya başladılar. Savaşın eşiğine gelindiğinde aklı başında birkaç kişinin tavsiyesiyle Abdümenâfoğullarına sikâye ve rifâde görevlerinin verilmesi; hicâbe, liva ve nedve görevlerinin ise Abdüddâroğullarında kalması üzerine sulh yaptılar. Böylece savaşın eşiğinden dönülmüş oldu.³⁵⁵

Câhiliye döneminde kardeş kavgası bazen sonraki nesillere yansıyor amca yeğen kavgası olarak gün yüzüne çıkabiliyordu. Bunun en güzel örneklerinden biri de Resûlullah’ın soyunda yaşanmıştı. Peygamberimizin dedelerinden Hâşim’in babası Abdümenâf’ın ölümünü müteakiben sikâye ve rifâde görevlerini üzerine alması yeğeni Ümeyye b. Abduşşems’te kıskançlığa sebebiyet vermişti. Bu yüzden Ümeyye de Hâşim gibi yemekler vermeye çalıştı ancak bunu beceremedi. Kureyş’in farklı kesimlerinin de kışkırtması sebebiyle Ümeyye, Hâşim’e meydan okudu ve münâfereye çağırdı. Hâşim konumu itibarıyla bu noktaya gelmekten hoşlanmasa da neticede hakeme gidildi ve Ümeyye on yıl Mekke’den uzaklaştırıldı.³⁵⁶ Ancak yaşanan bu rekabet ortamı sonraki nesillerde de sürecekti.

Huzâa kabilesinin Mekke’ye hakim olduğu zaman diliminde Yemen (Himyer) Tübbâ’larının iki defa Kâbe üzerine sefere çıktığı ve Huzâa’nın Kâbe’yi korumak üzere Tübbâ’ların ordularıyla savaşarak püskürttüğü rivayet edilmektedir. Bir başka Tübbâ’nın da Kâbe üzerine yürüdüğü ancak Kâbe’ye hürmet gösterdiği, Kâbe için kurbanlar kestirip halka dağıttığı, Kâbe için ipekten bir örtü diktirip Kâbe’yi ilk defa giydiren kişi olduğu ve bu hal üzere memleketine geri döndüğü rivayet edilmiştir.³⁵⁷ Bu Tübbâ’ların Kâbe’yi yıkmak üzere sefere çıkmasının sebebi ise Kâbe’nin idaresinin Kureyş’e kazandırdığı şerefi arzulamalarıdır. Nitekim Huzeyl’in Benî Lihyân kolundan bir topluluğun Üçüncü Tübbâ’nın yanına gelerek “Mekke’de öyle bir mâbed vardır ki bütün Araplar ona saygı gösterirler.

³⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/149; İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, 1/58-59; Süheylî, *er-Ravzü’l-ünûf*, 2/45-46; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/412; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 16/26-27; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/243; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7/62; Martin Lings, *Hiz. Muhammed’in Hayatı*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 13; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 34-35.

³⁵⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/618-619.

³⁵⁷ İbn Hişâm, *Ticân*, 306-307; Ezrakî, *Ahbabu Mekke*, 1/103; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/125-126.

Onun yanında hac, umre yapar ve kurban keserler. Bu mabedin idaresi Kureyş kabilesinin elindedir. Oysaki sen bu şerefe daha layıksın. Öyleyse bu mabedi yık ve onun yerine kendi memleketinde bir mâbed inşâ et. Böylece bütün Arapları kendi mabedine cezbedersin ve bu şerefe sen sahip olursun.” demişlerdi.³⁵⁸

5.4 İnancını Yayma, Kutsal Sayılan Değerlere Hakaret ve Saygısızlık

Câhiliye döneminde kutsal sayılan değerlere yönelik yapılan saygısızlıklar savaşılar neden olabilmekteydi. Meselâ; Cürhüm kabilesi Mekke’ye gelen yabancılara karşı çeşitli kötülüklerde bulunmanın yanı sıra Kâbe’ye hediye edilen eşyaları gasp etmeye başlamışlardı. Bu duruma son vermek isteyen Kinâne ve Huzâa kabilesi birleşerek Cürhüm’e harp ilan ettiler. Şehirde meskûn İsmailoğulları da bu savaşta Cürhüm kabilesine destek vermediler. Sonuçta savaşı kaybeden Cürhüm kabilesi Mekke’den sürülmüştü.³⁵⁹

Câhiliye döneminde yaşanan savaşlardan en çok bilineni şüphesiz Kur’ân’ın bizlere naklettiği Fil Vak’asıdır.³⁶⁰ Bu olay kutsal sayılan değerlere yapılan saygısızlık ve hakaret sebebiyle yaşanmıştır. Habeş Krallığının Yemen valisi Ebrehe bölgede Hristiyanlığı yaymak için çeşitli girişimlerde bulunmaktaydı. Arapların Kâbe’ye hac sebebiyle gittiklerini ve onu tazim ettiklerini öğrenince Kâbe’den daha güzel bir bina inşâ etmek istedi. Kulleys adında bir kilise inşâ etti ve tezyinâtı için Bizans’tan sanatkarlar getirtti. İnşaat bittikten sonra bu kilisenin mimarisi üzerinden bir propaganda yürütmek üzere bölgeye haberciler gönderildi. Halkın yeni inşâ edilen bu mabedi ziyaret etmeleri istendi.³⁶¹ Bu kiliseyi Kâbe’nin yerine geçirme fikrinden rahatsızlık duyan nâsilerden³⁶² biri Kinâne kabilesinden iki Arabı bir itibar saldırısı için teşvik etti. Bu iki kişi söz verdikleri üzere San’a’ya gelmiş ve Kulleys’in bekçisini sarhoş ederek³⁶³ içine büyük abdestleri ile pislemişlerdi. Kutsalına yapılan bu saygısızlık üzerine Ebrehe, içerisinde fillerin de bulunduğu büyük bir ordu toplamış ve Mekke’ye savaş ilan etmiştir. Yemen eşrafından Hemdân kabilesi lideri Zûnefer Kâbe’yi savunmak üzere adam toplamış

³⁵⁸ Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/132.

³⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/132; Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/93-95; Taberî, *Târîh*, 2/284; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/181-182; Önkâl, “Huzâa (Benî Huzâa)”, 18/431-433.

³⁶⁰ Fîl Sûresi, 105/1-5.

³⁶¹ Mustafa Fayda, “Fil Vak’ası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/70.

³⁶² Nâsi’: Câhiliye döneminde ay takvimini güneş takvimine eşitlemek için ayları erteleyen (nesî uygulamasını yapan) kimselere nâsi’ denirdi. Bu kimseler bir nevi münecim veya din adamları olarak bilinirdi.

³⁶³ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, 1/75.

ve Ebrehe'ye karşı savaşmıştır ancak hezimete uğramıştır.³⁶⁴ Ebrehe'nin eline düşen Zûnefer sanki düne kadar Kâbe'yi korumak üzere savaşan kendisi değilmiş gibi Ebrehe'den af dilemişti. Canının bağışlanması karşılığında Ebrehe ordusuna rehberlik yapmayı teklif etmiştir.³⁶⁵ Zûnefer'in Abdulmuttalib'in dostu olduğu ve Ebrehe ile görüşmesine yardımcı olduğu kaynaklarımızda rivayet edilmektedir.³⁶⁶ Ancak bu görüşmeden savaşı durduracak bir karar çıkmaz ve Fil ordusu Mekke üzerine hareket eder. Yolda Nüfeyl b. Habib el-Hasa'mî adında birinin de Fil ordusuyla savaştığı ancak onun da sonunun Zûnefer'in sonuna benzediği nakledilmektedir.³⁶⁷ Ebrehe ve ordusu Mekke istikametinde yürürken ordunun önündeki Mahmûd adlı filin çöktüğü ve Mekke'ye doğru yürümekten geri durduğu anlatılır. Sonrasında Kızıldeniz tarafından ebailler gelir, gagaları ve pençelerinde taşıdıkları pişmiş taşları ordunun üzerine bırakırlar. Bu taşların isabet ettiği askerlerin derhal öldüğü ve böylece bu ordunun mağlup olduğu rivayet edilmektedir.³⁶⁸

Şemsettin Günaltay Fil Vak'asına farklı bir pencereden bakarak olayı Ebrehe'nin Hristiyanlığı yayma teşebbüsü olarak değerlendirmiştir.³⁶⁹ Ayrıca bu saldırının sebebi olarak ekonomik kaygıları da dile getirmektedir.³⁷⁰ Arapların Kâbe'den yüz çevirmesi, Hicaz halkının malî kaynaklarının ve ticaretinin zayıflanmasına sebep olabilirdi. Bölge Araplarının bu akıbetten korktuğu için böyle saldırıyı düzenlediğini düşünülmektedir.³⁷¹

5.5 Dindaşlarını Koruma

Câhiliye coğrafyasında Yahudilik, Hristiyanlık ve Putperestlik yaygın dinlerdi. Bunların dışında Hanîf inancına sahip bir azınlık yaşamaktaydı. Farklı din mensupları arasında yaşanan savaşların temel nedeni dinini yüceltme ve

³⁶⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/61; Ezrakî, *Aḥbârü Mekke*, 1/140-143; Taberî, *Târîḥ*, 2/132; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Aḥbârü'l-Hulefâ* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1407/1987), 1/35; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/402; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/141; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 1/257; Sallâbî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/44; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 8; Fayda, "Hemdân (Benî Hemdân)", 17/180.

³⁶⁵

³⁶⁶ Ezrakî, *Aḥbârü Mekke*, 1/143-144; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Aḥbârü'l-Hulefâ*, 1/36; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/403. Abdulmuttalib'in Ebrehe ile görüşmesini sağlayan dostunun Nüfeyl el-Hasa'mî olduğu da rivayet edilmektedir. İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, 1/72.

³⁶⁷ Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 8.

³⁶⁸ Ezrakî, *Aḥbârü Mekke*, 1/147; Taberî, *Târîḥ*, 2/130-136; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/402; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 8-10.

³⁶⁹ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 140-143.

³⁷⁰ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 141.

³⁷¹ Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 66.

dindaşlarını koruma içgüdüsüdür. Bu durum dini saiklerle pek çok savaşın çıkmasına neden olmuştur. Bununla beraber aynı dine mensup olan iki kabile arasında farklı nedenlerle savaşların yaşandığı görülmektedir. Nitekim Besûs Harbi Hristiyan olan Bekir b. Vâil ve Tağlîboğulları arasında yaşanmış olup Câhiliye döneminin en uzun savaşlarından birisiydi.³⁷² Bu durum din kardeşliği bağının iki kabile arasında çıkan bir savaş durduramadığını göstermektedir.

Kur'ân'da söz edilen Ashâbü'l-uhdûd Vak'ası inanç nedenli bir olaydır. Bu olay Burûc Sûresinde şöyle anlatılmaktadır: *“Hazırladıkları hendekleri, tutuşturulmuş ateşle doldurarak onun çevresinde oturup, inanmış kimselere dinlerinden dönmeleri için yaptıkları işkenceleri seyredenler kahrolmuştur!”*³⁷³ Yahudi olan Himyer devleti kralı Zûnüvas, kendisine gelen bir Yahudi'nin iki oğlunun Necran Hristiyanları tarafından öldürüldüğünün haberini almıştı.³⁷⁴ Bunun üzerine Yahudiliği korumak amacıyla Necran Hristiyanlarının üzerine yürümüşü. Onları Yahudi olmaya zorlamıştı. Yahudi olmayanları ise öldüreceğini bildirmişti. Necran Hristiyanları ise ölümü tercih etmişlerdi. Rivayetlere göre Zûnüvâs büyük hendekler kazdırdı.³⁷⁵ Necran halkından 20 bin kişiyi kılıçlarla ve ateş dolu çukurlar içinde yakarak öldürdü.³⁷⁶ Bu olaydan kurtulan bir haberci Habeş Necaşisinden ve Rum Kayserinden destek istedi. Kayserin mektubu ve Habeş kralının arzusuyla Zûnüvâs üzerine Eryât komutasında bir ordu gönderildi. Himyerîler küçük çatışmalarla dirense de büyük bir savaşla karşı koyamayıp yıkıldılar. Zûnüvas'ın da bu yenilgiyi görünce atını denize sürerek boğulduğu rivayet edilmiştir.³⁷⁷

Yaşanan bu olayların temelinde dinî mensubiyet, dindaşlarını korumak, dinini yaymak ve din taassubu olduğu görülmektedir. Öyleyse diyebiliriz ki Câhiliye döneminde din taassubu ve inanç merkezli savaşlar yaşanmıştır. Burada başka bir tespitte bulunmakta da fayda görüyoruz. Kur'ân'da Eyyâmü'l Arab'a yönelik anılan olayların ortak özelliği bu vakaların inanç merkezli olmasıdır.

³⁷² İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 1/404; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/487; Kureşî, *Cemheretü eş'âri'l-Arab*, 458; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/329; Câdü'l-Mevla vd., *Eyyâmü'l-Arab*, 51; Şemseddîn, *Eyyâmü'l-Arab*, 38.

³⁷³ el-Burûc, 85/4-7.

³⁷⁴ Taberî, *Târîh*, 2/123-124.

³⁷⁵ Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 58.

³⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/50; Ezrakî, *Ahbabu Mekke*, 1/134-135; Taberî, *Târîh*, 2/123; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/391; Muhammed Eroğlu, “Ashabü'l-Uhdûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/471.

³⁷⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/52; Ezrakî, *Ahbabu Mekke*, 1/135; Taberî, *Târîh*, 2/124-125; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/393; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/137; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 66.

Tablo 5.1.: Câhiliye döneminde dini nedenlerle yaşanan savaşların listesi.

	Savaşlar	Üst Nedenleri	Alt Nedenleri	Kazanan	Kaybeden
1	1. Tübbâ' Vak'ası	Siyasi ve Dini	Mekke ve Harem'i koruma	Huzâa ve müttetikleri	Tübbâ'nın Himyer ordusu
2	2. Tübbâ' Vak'ası	Siyasi ve Dini	Mekke ve Harem'i koruma	Huzâa ve müttetikleri	Tübbâ'nın Himyer ordusu
3	3. Tübbâ' Vak'ası	Siyasi ve Dini	Kâbe'den üstün bir beyte sahip olma	Savaş Gerçekleşmedi.	
4	Ebdah Vak'ası	Dini	Mekke ve Harem'in idaresi	Kusay b. Kilab, Kuzaa ve Kinâne Kabileleri	Huzâa ve Bekiroğulları
5	Mefcer Vak'ası	Dini	Mekke ve Harem'in idaresi	Kusay b. Kilab, Kuzaa ve Kinâne Kabileleri	Huzâa ve Bekiroğulları
6	Sûfe ile Savaş	Dini	Manevi liderliği ele geçirme	Kusay b. Kilâb	Sûfe ehli (Gavs b. Murr b. Udd b. Tabiha b. İlyas b. Mudar ve kabilesi)
7	Ahlâf ve Mutayyebîn İttifakları	Dini	Mekke ve Harem'in idaresi	Mutayyebîn ve Ahlâf tarafları arasında hakem girmesi ile savaşın eşliğinden dönülmüştür.	
8	Ashâb-ı Uhdud Vak'ası	Dini	İnanç, din kardeşlerini koruma	Zûnüvas liderliğindeki Himyerîler	Necran Hristiyanları
9	Eryat Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Dini	İnanç, din kardeşlerini koruma, intikam	Habeşliler	Zûnüvas liderliğindeki Himyerîler
10	Zûnefer Vak'ası	Dini	Mekke ve Harem'i koruma	Habeş Krallığının Yemen valisi Ebrehe	Zûnefer liderliğinde Hemdân ve Yemenli bazı kabileler

11	Nüfeyl b. Habib el-Hasa'mî Vak'ası	Dini	Mekke ve Harem'i koruma	Habeş Krallığının Yemen valisi Ebrehe	Nüfeyl b. Habib el-Hasa'mî Vak'ası
12	Fil Vak'ası	Dini	Kutsal sayılan değerlere hakaret ve saygısızlık, kendi dinini yayma		Habeş Krallığının Yemen valisi Ebrehe
13	Savaş Adı Yok	Dini	Kutsal yer edinme girişimi	Züheyr b. Cenâb ve Kelb Kabilesi	Gatafân kabilesi
14	Zâtu Nekîf Vak'ası	Dini	Harem'i ele geçirme	Kureyş ve Müttefikleri	Bekiroğulları ve müttefikleri
15	Redm Vak'ası	Dini	Putu sahip olma	Hemdân kabilesi	Murad kabilesi

6. SONUÇ

Câhiliye döneminde savaşların nedenlerini araştırdığımız bu çalışmamızda şu sonuçlara ulaştık:

Câhiliye dönemi bi'setten önceki bir buçuk asırda Arap yarımadasında meydana gelen olayları kapsamaktadır. Câhiliye'de özellikle bedevîler savaşlarla ve baskınlarla yaşamaya alışmış, her an tetikte olan ve kılıcıyla gezen savaşçı kimselerdir.

Câhiliye döneminde yaşanan savaşlar isimlerini genelde olayın cereyan ettiği su kaynakları, dağlar ve vadilerden almışlardır. Bunun yanı sıra olayda adı geçen önemli şahıslar, taraflar, hayvanlar ve eşyaların isimleri de kullanılmıştır.

Câhiliye döneminde asabiyet telakkisi dediğimiz kabile taassubu sebebiyle bireysel olaylar büyüyerek kabileleri ilgilendirir hale gelmiş ve bu durum savaşları tetiklemiştir. Bununla beraber asabiyet zulmün önündeki en büyük engel olarak caydırıcı işlev görmüştür. Câhiliye Arabı asabiyet telakkisiyle kendi kabilesinin nesep bakımından daha şerefli olduğunu varsaymaktadır. Bu soy bağınazlığı sebebiyle girdiği övünme ve aşağılama hareketleri savaşlara neden olmuştur. Asabiyetin gerektirdiği bir başka sorumluluk ise Câhiliye döneminde yürürlükte olan civâr (koruma teminatı) uygulamasıdır. Civâr altındaki insanlara yapılan hakaretler savaş nedeni sayılabilmektedir. Bu kimselerin öldürülmesi halinde uygun görülen müttefik diyeti yani yarım diyetin kabul edilmemesi de savaşlara neden olmaktadır.

Câhiliye döneminde kadınlara yönelik tacizler veya günlük olaylarda yaşanan zulümlerin cezasını verecek caydırıcı bir hukuk sistemi olmadığı için kabileler kendi mensuplarının haklarını korumakla mükellefti. Namus, şeref ve haysiyetlerine yapılan her türlü saldırıya karşı gereken cezayı kabileler vermeliydi. Yani ortada bir devlet ve caydırıcı gücü olan bir hukuk sistemi olmadığı için herkes kendi yaptırımını uygulamalıydı. Burada ise hak kavramı bazen herkese eşit şekilde uygulanmamaktaydı. Haddi aşan, hatta bire yüz isteyen kabileler vardı. Böylece küçük olaylar savaşlara dönüşebiliyordu.

Câhiliye döneminde sıradan birisi, eşraftan birini öldürürse maktulün kabilesi katili değil, katilin sosyo-ekonomik durumuna eşit sayılan eşraftan birinin kanını istemekteydi. Katilin kabilesi ise suçsuz birini onlara teslim etmeyi zül

görmekteydi. Bu durum intikam merkezli savaşlara neden olmuştur. Bu savaşlar birbirinin devamı niteliğinde İşlâm'ın bölgeye hâkim oluşuna kadar süregelmiştir.

Genelde “Ficâr Savaşları” Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarında yani haram aylarda yapılan savaşlar olarak bilinmektedir. Ancak daha doğru bir anlatımla Ficâr Savaşları günah savaşlarıdır. Mekke'de haram aylarda savaşılmasının yanı sıra Kinâne ve Kays Aylân kabilelerinin aralarında savaşırken günahları hiçe saymaları sebebiyle bu savaşlara günah savaşı anlamında Ficâr denmiştir. Fakat Ficâr Savaşları sadece haram aylarda yapılan savaşlardan müteşekkil değildir. Yesrib'de rehinelerin öldürölmesi sebebiyle çıkan savaşlara günah savaşı anlamında “Ficâr Savaşı” ismi verilmiştir.

Câhiliye döneminde kumar, iddia ve bunlara hile karıştırılması sebebiyle kan dökölümüş ve intikam arzusuyla bu durum savaşlara evrilmiştir. Bu dönemde kumar borcu, tahakküm ve ittifak kurma gibi sebeplerle rehineler alınmıştır. Bu rehinelere bir zarar verilmesi savaşlara neden olmuştur.

Câhiliye döneminde düşman kabilelerden birinin üçüncü bir kabile ile ittifak kurması tehdit algılanmasına sebep olmuştur. Bu tehdit algılanması da savaş sebebi sayılmaktadır. Bunların dışında tahakküm kurma ve özgürlük girişimleri tüm dünya tarihinde olduğu gibi Câhiliye döneminde de savaş sebebi olarak görölümüştür.

Câhiliye döneminde başka devletlere vergi vermekle mükellef olan devletler ve kabileler vardır. Kıtlık zamanlarında bu vergilerin ödenememesi yahut bu kabilelerin güçlenmesi sebebiyle vergi vermekten kaçınma girişimleri savaşlara neden olmuştur. Vergi meselesi bazen fidye talep edilmesi aksi halde savaş ilan edileceğine dair tehditlere dönüşmüş ve nihayetinde savaşlar yaşanmıştır.

Câhiliye'de bazı dönem ve bölgelerde bugünkü manada anlaşıldığı gibi bir hukuk sistemi olmadığı için mala zarar verme olaylarında bireyler ve asabiyet telakkisiyle kabileler mallarını korumak zorundadır. Bir saldırı olduğunda ise karşılığını kendileri talep etmek durumunda kalmıştır. Mala zarar veren tarafın bunu karşılamaktan kaçınması halinde yaralamalar ve öldürmeler yaşanmış ve bu olaylar savaşlara dönüşmüştür. Bazen gösteriş arzusuyla da benzer olaylar yaşanmıştır. Câhiliye Arabı gösterişe önem vermiştir. İhtışamına, şanına ve şerefine değer katacak bir şey gördüğünde onu edinmek istemiştir. Bunun için savaşmaktan geri durmamıştır.

Mekke'ye, Harem'e, Kâbe'ye, hac görevlerine ve çeşitli pâyelere sahip olmak bir şeref kazanmanın yanı sıra ticari getirilere de sahip olmak manasına

gelmektedir. Bu pâyeyi elde etmek için Câhiliye döneminde birçok savaşlar yapılmıştır. Bunun yanı sıra kendilerine bir Kâbe yapmak ve Harem oluşturmak isteyen kabilelerin bu girişimlerine karşı civar kabileler savaş açarak tepki göstermiştir. Ayrıca Kâbe'ye ve kutsal sayılan değerlere karşı yapılan bir saygısızlık da savaş nedeni sayılmaktadır. Dini mensubiyet, dindaşlarını korumak ve din taassubu sebebiyle savaşların çıktığı görülmektedir.

Câhiliye döneminde savaşın en önemli motivasyonları intikam, ganimet elde etme ve kadın esirlere sahip olmaktır. Bu bölgede coğrafyanın iklim özellikleri gereği insanlar çok zenginleşmemektedir. Ancak nizâ veya yevmü's-sabah denilen baskınlarda yapılan yağmacılık faaliyetleri ile insanlar kısa yoldan zengin olmaya çalışmıştır. Câhiliye dönemi incelendiğinde ganimet arzusunun birçok savaşta ana neden olduğu görülmüştür. Öyle ki yağmacı gruplar yolda denk geldikleri herhangi bir kabileye güçleri yetiyorsa saldırıp ganimet elde etmeyi marifet saymaktadır.

Dünya tarihinde görülen salgın hastalıklar Câhiliye döneminde bazı kabilelerin yer değiştirmesine, yurt ve otlak arayışına girmesine, başka kabilelerin himâlarına (sınırlarına) tacizde bulunmalarına sebep olmuştur. Sınırlı otlaklarını başka kabileler ile paylaşmak istemeyen kabileler ise onlarla savaşmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte Arap yarımadasında sık sık yaşanan kıtlıklar benzer şekilde savaşlara neden olmuştur.

Câhiliye döneminde savaşların boyutlarına bakıldığında Zûkâr savaşındaki Kisrâ ordusu hariç en kalabalık orduların 8 bin kişiden müteşekkil olduğu rivayet edilmiştir. Bu sayılar ise bölgedeki en büyük sayılardır. Nitekim ellişer-yüzer kişilik grupların birbiriyle savaşmasını kaynaklarımız Eyyâmü'l-Arab kategorisinde nakletmiştir. Câhiliye döneminde yaşanan savaşlarda şiirlerdeki “kan gölü” anlatımının aksine çok sayıda insanın ölmediği görülmektedir.

Eyyâmü'l-Arab'ın çoğunluğu Adnânî kabileler arasında yaşanmıştır. Çünkü Adnânî kabileler bedevî yaşantının bir sonucu olarak Kahtânî kabilelere göre daha savaşçılardır. Aralarındaki anlaşmazlıklar ve kıskançlıkların yanı sıra ferdiyetçi yapıları sebebiyle bir kabile reisi altında birleşmeyi kabul etmemişlerdir. Ayrıca coğrafi şartlar, su kıtlığı ve otlak arazilerin azlığı yaşamaya elverişli her toprak parçasını Câhiliye Arabı için savaşmaya değer kılmaktadır. Bir de bu kabilelerin tarım gibi yorucu işlerle uğraşmayı küçük gördükleri için ganimet odaklı baskın ve yağma girişimlerinde bulunması savaşların sayısını arttırmaktadır. Ganimet odaklı

bu baskınlarda mümkün mertebe kan akıtmamaya dikkat etseler de intikam savaşları kaçınılmaz bir şekilde Eyyâmü'l-Arab'ın niceliğini arttırmaktadır. Yemen'de bulunan Kahtânîlerin çoğunluğu ise medenileşme ve devletleşmenin sonucu olarak hukukun daha fazla işlediği bir toplumda yaşamaktaydı. Nitekim Yemenliler şehirlerde yaşamış, saraylar inşâ etmiş ve Adnânîlerin hor gördüğü tarım gibi işlerle meşgul olmuşlardır. Hukukun caydırıcı gücünün olduğu bir yerde Eyyâmü'l-Arab'ın çoğunluğunu oluşturan ganimet ve intikam savaşlarına neden olacak durumlar daha az görülmüştür. Bununla beraber Yemen'den Kuzey'e göç eden Kahtânîler; Ezd, Kelb, Evs ve Hazrec kabilelerinin adları Eyyâmü'l-Arab'da sık sık geçmektedir.

Adnânî kabilelerin savaşçı yapısını oluşturan zikrettiğimiz şartların yanı sıra kaybedecek pek az şeyi olan bedevî yaşam tarzları sebebiyle özgürlükçü bir zihniyetleri oluşmuştur. Bu durum Adnânîleri özgürlükleri için birlik oluşturup sabır ve sebatla savaştıkları zamanlarda yenilmez kılmaktadır. Ancak kabileler arasındaki çekişmenin arttığı ve bölge insanının savaşımlardan yorulduğu dönemlerde Adnânî kabileler, Kahtânî olan Yemen krallarına giderek başlarına bir emir tayin edilmesini istemekten geri durmamıştır. Bu girişimlerinin nedeni kendi aralarındaki çekişme sebebiyle savaşların daha da artacağı ve bölgenin yaşanabilir olmaktan çıkacağına dair endişeleridir. Yemen krallarının bu talebin karşısında bölgeye valiler tayin ettiği ve Araplar'ın bunlara vergi verdikleri rivayet edilmiştir. Adnânî kabilelerin arasındaki bu çekişmeler Yemen krallarının bölgedeki etkinliğini arttırmaktadır. Ancak bu durum Kahtânîlerin Adnânîler üzerinde mutlak bir hakimiyetinin varlığına delalet etmemektedir. Nitekim çoğu bedevî olan Adnânî kabileleri bazen başlarına atanan emir ve valileri öldürmekten de geri durmamıştır. Aynı şekilde aslen Kahtânî olan ancak zamanla kuzeye hareket ederek Yesrib'e yerleşen Evs ve Hazrec kabileleri de Himyerîlerden Tübbâ' Es'ad'ın emir olarak Yesrib'e bıraktığı oğlunu öldürmüştür.

Ensâb, Ahbâr âlimlerine ve yaygın örfе göre Kahtân, Yemen'i tanımlamak için kullanılan bir isimdir. Yemenli kabileler kendilerini Kahtânî olarak tanımlamıştır. Adnânîler ise kuzeyde yaşayan ve kökenini Yemen'e dayandırmayan Arap kabilelerini ifade etmektedir. Cevâd Alî'ye göre ne Adnân, Adnânîlerin ortak atası ne de Kahtân, Kahtânîlerin ortak atasıdır. Bu ikisi müttefik kabilelere verilen ortak bir isimden ibarettir. Bu durum sebebiyle Câhiliye döneminde bunların arasında bir rekabetin olmadığını söylemek mümkün değildir. Savaşların tarafları

göz önüne alındığında da bunu söyleyebiliriz. Ancak bu rekabet Yemen ve Hicaz'ın kendi aralarında olan rekabet kadar şiddetli değildir.

Adnânîler ile Kahtânîler arasında Câhiliye döneminden itibaren yaşanan birçok savaş vardır. Bu, aralarında ezeli bir rekabetin olup olmadığı sorusunu gündeme getiren bir durumdur. Ancak öyle görünüyor ki Me'rib seddinin yıkılması sebebiyle kuzeye göç eden Kahtânî kabilelerin yurt edinmek için Adnânîlerle anlaşmak veya savaşmaktan başka bir çareleri yoktur. Kaldı ki bazı savaşlarda Adnânî kabilelerin Kahtânî kabilelerle ittifaklar kurarak Adnânî kabilelerin üzerine saldırdığı da bilinmektedir. Bunun örneği Adnânî Bekir b. Abdümenat b. Kinâne kabilesi ile Kahtânîlere mensup Huzâa kabilesinin, Kahtânî Cürhümlülere karşı birleşerek savaşmasıdır. Dönem dönem Yemen'de yönetimi elinde tutan siyasi güçlerin eli altında Adnânîler üzerine yapılan seferler de yok değildi. Tübbâ'ların üç bölgeye düzenlediği üç sefer ve Ebrehe'nin Fil Vak'ası çölde kendi başına buyruk Adnânîleri hizaya getirme, dinî ve siyasi otoritelerine bağlama çabası olarak görülebilir. Yemen kralları ile Adnânîler arasında bağımsızlık mücadelesi olarak yaşanan savaşlar azdır. Yemen'in Adnânîler üzerindeki kısmi egemenliği, Yemen krallarının bu kabileleri doğrudan yönettiğini göstermez. Bu egemenlik, yöneticilerin yeteneklerine, kişiliklerine ve bu kabilelerin önde gelenleriyle yaptıkları anlaşmalara bağlı olarak genişleyip daralmıştır. Adnânîler genellikle bedevî olduklarından, savaşçı yapıları sebebiyle başkasının egemenliğini reddetmişlerdir. Yemen kralları onların aralarındaki çekişmeyi kullanabildikleri kadar bölgede hakimiyet kurabilmişlerdir.

Bedevî toplulukların içinde bulundukları şartlar, kaybedecekleri bir şeylerinin olmaması gibi sebeplerle daha cesur ve savaşçı oldukları görülmektedir. Bolluğa kavuşan, devlet kuran ve şehirleşen kabilelerin de cesaret ve savaşçılık özelliklerini süreç içerisinde kaybettiği gözlemlenmiştir. Bunun örneğini Mudar kabilesi ile Himyerîler arasında yaşanan savaşlarda görmek mümkündür. Ayrıca Arap coğrafyasının içlerine doğru sefer yapan birçok Melik, Tübbâ' ve Kisrâ'nın yenilmesi de bu durumu destekler niteliktedir. Çünkü ilginç bir şekilde asker sayılarının ve savaş aletlerinin azlığına rağmen savaş esnasında bedevî kabilelerin gösterdiği üst düzey sabır çoğu kez onları zafer ve özgürlüğe kavuşturmuştur. Câhiliye'nin en meşhur savaşlarından Zûkâr Savaşı buna güzel bir örnektir.

Câhiliye döneminde yaşanmış savaşları bir araya getirdiğimizde 188 savaş nedenleriyle kaydedebildik. Bunların dışında İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin *el- 'Umde*

fî meḥâsini 'ş-şî 'r ve âdâbih adlı eserinde ve Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin *Mecma'u'l-emşâl* adlı eserinde farklı Eyyâmü'l-Arab isimlerine de ulaştık. Ancak bu savaşlar hakkında isimlerinin dışında neredeyse hiçbir bilginin olmaması sebebiyle bunları Eyyâm listemize almadık. Bir de bu başlıklar altında bulunan ve İslâmî dönemde yaşanan savaşları hariç tuttuk. Öyle ki Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd (786-809) döneminde dahi yaşanan savaşlar bulunmaktaydı.

Câhiliye döneminde yaşanan savaşlardan tespit edebildiğimiz 188 savaşın mükerrerleriyle birlikte ³⁷⁸ nedenleri şöyledir: Câhiliye döneminde yaşanan savaşların yaklaşık %14'ü yani 31 tanesi siyasi nedenlerle çıkmıştır. Bunların 16 tanesi tahakküm kurmak veya tahakkümden kurtulmak maksadıyla yaşanmıştır. Sosyo-kültürel nedenlerle çıkan savaş sayısı 90'dır. Bu sayı tespit ettiğimiz tüm savaşlara oranla %43'e tekabül etmektedir. Bu savaşların 73 tanesi ise intikam sebebiyle çıkmıştır. İntikam sebebiyle çıkan savaşların sayısının çok olmasının sebebi bir olay üzerine çıkan savaşın son bulmaması ve onu takip eden savaşların ayrı ayrı yazılmasıdır. Bununla beraber Câhiliye döneminin en önemli savaş sebebi intikamdır. Ehemmiyet ve kemiyet bakımında onu ganimet izler. Nitekim araştırmamızda tespit ettiğimiz ekonomik nedenlerle çıkan 81 savaşın 65 tanesi ganimet arzusıyla çıkmıştır. Son olarak dinî nedenlerden çıkan savaşların tüm savaşlara oranının %6.7, sayısının da 15 olduğunu tespit ettiğimizi belirtelim. Bunların çoğunluğu kutsal bir beldeye sahip olarak dinî otorite üzerinden siyasi ve ekonomik güce sahip olma arzusundan kaynaklanır. Yani dinî nedenlerle çıkan savaşların arka planında genelde siyasi ve ekonomik kaygılar bulunur. Dinî nedenlerle çıkan savaşların bir kısmı ise din mensuplarını koruma sebebiyle başlamış ancak maksadını aşan büyük olaylara dönüşmüşlerdir. Bunların sayısal azlığının yanı sıra toplumsal hafızada çok daha fazla yer ettiklerini belirtmekte fayda görüyoruz. Nitekim Fil Hadisesi ve Ashâb-ı Uhdud Vak'ası gerek Câhiliye döneminde, gerekse İslâmî dönemde topluma ciddi mesajlar vermiştir. Öyle ki bu hadiseler Kur'ân'ın konusu olmuş ve nesiller boyu anlaşılmaya çalışılmıştır. Oysa intikam ve ganimet gibi sebeplerle çıkan savaşlar tarihsel anlamda şairlerin kabilelerini övme malzemesi olmanın dışına çıkamamıştır.

³⁷⁸ Câhiliye döneminde yaşanan birçok savaş birden fazla nedene dayanmaktadır. Örneğin bir savaş hem Sosyo-Kültürel hem de Ekonomik nedenlerle çıktığı için bu tasnifte iki defa sayılmaktadır. Bu durumda nedenlerin sayıları toplandığında 188 savaşa denk olmaz. Mükerrer sayımlarla 217'ye ulaşır.

Câhiliye döneminde güç sahibi kimseler, güçlerinin yettiğine zulmetmeyi hak olarak görmüşlerdir. Zulmetmeyenin zulme uğrayacağına inanan Câhiliye Arabı her türlü zulmü muarızlarına yapmaktan geri durmamıştır. Kendisine yapıldığında savaş nedeni sayacağı eziyetleri muktedir olduğunda karşısındakilere yapmaktan çekinmemiştir. Bununla beraber Câhiliye Arabı özgürlüğüne düşkündür, başı diktir, gururludur. Kendisine yapılan bir hakaret sebebiyle hemen harekete geçip kabilesini çağırmaktan imtina etmemiştir.

Câhiliye döneminde yapılan savaşlarda şiir çok etkin bir konumdadır. Gerek savaşa hazırlık sürecinde gerek intikam hırsı ile savaşın tetiklenmesinde ve gerek de savaş esnasında savaşçıların galeyana getirilmesinde şiir önemli bir işlev görmektedir. Câhiliye döneminde müstakil olarak şiir – hiciv nedeniyle çıkan savaşlar yaşanmış ve yine şiir ile son bulmuştur.

Câhiliye döneminde hükümdarların gördüğü rüyalar ve kahinlerin sözleri sebebiyle savaşların yaşandığı düşünülmektedir. Bu rüyaların veya kahinlerin sözlerinin savaş nedeni olduğunu düşünmüyoruz. Zaten siyasi ve askerî rekabet içinde olan iki devletin birbirlerine üstün geleceklerine dair bir motivasyon ile savaşa çıktığını düşünmenin daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

Sonuç olarak Câhiliye döneminde coğrafyanın zorluğu insanların mizacını etkilemiştir. Sert karakterde olan Câhiliye Arabı kendine yapılan zulme boyun eğmemiş, savaşmış ancak zulmetmeyi de maharet görmüştür. Ezcümle; bu dönemde Câhiliye zihniyeti, ganimet arzusu, asabiyet ve intikam merkezli olaylar, yaşam şartlarının gerektirdikleri, coğrafyanın yetersizliği, tehdit algılanması, tahakküm kurma ve tahakkümden kurtulma girişimleri gibi birçok nedenden dolayı savaşlar yaşanmıştır. Bizler bu savaş nedenlerini Siyasi, Sosyo-kültürel, Ekonomik ve Dini Nedenler gibi bölüm başlıkları altında sınıflandırdık. Bu başlıkların altında toplam 30 farklı savaş nedenine ulaştık.

Tablo 6.1.: Câhiliye Döneminde Yaşanan Savaşların İsimleri, Kazanan ve Kaybeden Tarafları, Savaşların Nedenleri ve Hangi Bölüm Başlığı Altında Sınıflandırıldığı Gösterir Liste.

	Savaşlar	Üst Nedenleri	Alt Nedenleri	Kazanan	Kaybeden
1	Cezîmetü'l-Ebraş Vak'ası	Sosyo-kültürel	Gösteriş	Hîrelilerin atası Cezîme el-Ebraş, İyâdoğullarından istediklerini alarak anlaşmaya vardı.	
2	Savaş Adı Yok	Siyasi	Tahakküm kurma	Hîrelilerin atası Cezîme el-Ebraş	Tedmür kralı Amâlîka'dan Amr b. Zârib ve ordusu
3	Zebbâ Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Tedmür kraliçesi Zebbâ binti Amr ve ordusu	Cezîme el-Ebraş ve Hîre ordusu
4	Savaş Adı Yok	Sosyo-kültürel	İntikam	Cezîme el-Ebraş'ın yeğeni Hîre meliki Amr b. Adî ve ordusu	Tedmür kraliçesi Zebbâ binti Amr ve ordusu
5	Tasm ve Cedîs Vak'ası	Sosyo-kültürel	Zulüm ve kadınlara yönelik saldırılar	Cedîs kabilesi	Tübba' Hasan b. Es'ad'ın ordusu ve Tasm Kabilesi
6	1. Tübba' Vak'ası	Siyasi ve Dini	Mekke ve Harem'i koruma	Huzâa ve müttefikleri	Tübba'nın Himyer ordusu
7	2. Tübba' Vak'ası	Siyasi ve Dini	Mekke ve Harem'i koruma	Huzâa ve müttefikleri	Tübba'nın Himyer rdsu
8	3. Tübba' Vak'ası	Siyasi ve Dini	Kâbe'den üstün bir beyte sahip olma	Savaş Gerçekleşmedi.	

9	Tübbâ' Es'ad Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Tahakküm ve intikam	Medineliler	Tübbâ' Es'ad ve Himyer ordusu
10	Ebdah Vak'ası	Dini	Mekke ve Harem'in idaresi	Kusay b. Kilab, Kuzaa ve Kinâne Kabileleri	Huzâa ve Bekiroğulları
11	Mefcer Vak'ası	Dini	Mekke ve Harem'in idaresi	Kusay b. Kilab, Kuzaa ve Kinâne Kabileleri	Huzâa ve Bekiroğulları
12	Sûfe ile Savaş	Dini	Manevi liderliği ele geçirme	Kusay b. Kilâb	Sûfe ehli (Gavs b. Murr b. Udd b. Tabiha b. İlyas b. Mudar ve kabilesi)
13	Ahlâf ve Mutayyebîn İttifakları	Dini	Mekke ve Harem'in idaresi	Mutayyebîn ve Ahlâf tarafları arasında hakem girmesi ile savaşın eşliğinden dönmüştür.	
14	Lahney'a Züşenâtır Vak'ası	Sosyo-kültürel	Zulüm	Zûnüvas	Lahney'a Züşenâtır
15	Ashâb-ı Uhdud Vak'ası	Dini	İnanç, din kardeşlerini koruma	Zûnüvas liderliğindeki Himyerîler	Necran Hristiyanları
16	Eryat Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Dini	İnanç, din kardeşlerini koruma, intikam	Habeşliler	Zûnüvas liderliğindeki Himyerîler
17	Haferatü'l-Emyâl Vak'ası	Siyasi	Siyasi üstünlük sağlama	Hîre meliki Münzir b. Ma'üssema ve Tağlîboğulları	Himyer'e bağlı Kinde kabilesi
18	Zûnefer Vak'ası	Dini	Mekke ve Harem'i koruma	Habeş Krallığının Yemen valisi Ebrehe	Zûnefer liderliğinde Hemdân ve Yemenli bazı kabileler
19	Nüfeyl b. Habib el-Hasa'mî Vak'ası	Dini	Mekke ve Harem'i koruma	Habeş Krallığının Yemen valisi Ebrehe	Nüfeyl b. Habib el-Hasa'mî Vak'ası

20	Esved b. Maksûd Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Ebrehe Ordusu	Mekke halkı
21	Fil Vak'ası	Dini	Kutsal sayılan değerlere hakaret ve saygısızlık, kendi dinini yayma		Habeş Krallığının Yemen valisi Ebrehe
22	Seyf b. Zûyezen Vak'ası	Siyasi	Tahakkümden kurtulma ve özgürlük	Seyf b. Zûyezen el- Himyerî ve müttefiki Kisra'nın ordusu	Habeş Krallığının Yemen valisi Mesrûk b. Ebrehe
23	Birinci Zûkâr Savaşı	Ekonomik	Ganimet	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
24	Fîhân Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Bekiroğullarında n Şeybanoğulları	Temîmoğulları
25	Hâciz Vak'ası	Ekonomik	Vergiden Kaçınma	Temîmoğullarında n Benî Üseyd	Hîre vergi memuru Vâil b. Sûreym
26	Şekik Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
27	Zûkâr (Kurâkir, Hinvi, Cübâbât, Zulucrum, Gazevan, Bathâ) Savaşı	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Tahakküm altından kurtulma, emaneti muhafaza, Arapları, Acemlerden üstün görme	Şeybanoğulları ve Bekiroğulları	Kisra ordusu, Tağliboğulları
28	Mervezân Vak'ası	Ekonomik	Vergiden Kaçınma	Kisra Hürmüz'ün Yemen Valisi Mervezan	el-Medâyi' halkı
29	Savaş Adı Yok (Tihâme Yakınları)	Ekonomik	Ganimet	Bağîz b. Reys b. Gatafân	Suda' kabilesi

30	Savaş Adı Yok	Dini	Kutsal yer edinme girişimi	Züheyr b. Cenâb ve Kelb Kabilesi	Gatafân kabilesi
31	Savaş Adı Yok	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Vergiden kaçınma ve başarısız suikast girişimi	Züheyr b. Cenâb, Kelb Kabilesi ve Yemen'den bir grup asker	Vâiloğullarından Bekir ve Tağlib kabileleri
32	Savaş Adı Yok	Ekonomik	Ganimet	Kayn b. Cesroğulları	Culâh b. Avf es-Suhamî
33	Beredân Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Hucr b. Amr, Bekir, Tağlib ve Kinde kabileleri	Suriye topraklarının bir kısmında hüküm sürmüş olan Bizans müttefiki Ziyad b. Hebûle (veya Gâlib b. Hebûle)
34	Tihâme Vak'ası	Ekonomik	Vergiden kaçınma	Hucr b. Hâris b. Amr, Kays ve Kinâne kabileleri	Esedoğulları
35	Hucr Vak'ası	Siyasi	Anlaşmayı bozmak	Esedoğulları	Hucr, Kinâne ve Kays kabilelerinden bir grup
36	İmruülkays b. Hucri'nin babasının intikamı	Sosyo-kültürel	İntikam	İmruülkays b. Hucri, Bekir, Tağlib ve Ezd kabilelerinden müteşekkil gruplar	Esedoğulları
37	Hazâz Vak'ası	Siyasi	Tahakküm kurma girişimi	Küleyb, Rabi'a ve Maad kabilelerinden müteşekkil bir grup	Mezhic kabilesi ve ona tabi olan Yemen kabileleri
38	Meâ' Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Abbâd b. Dabbeoğulları	Esedoğulları
39	Besûs Harbi	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Mala zarar verme, intikam	Bekir b. Vâiloğulları	Tağliboğulları

40	Tehâlûk (Tehâlûkî'l- Limem) Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Bekir b. Vâiloğulları	Tağlıboğulları
41	Uneyze Vak'ası	Sosyo- kültürel ve Ekonomik	Mala zarar verme, intikam	Üstünlük Sağlanamadı	
42	Neheyâ Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Şeybânoğulları	Tağlıboğulları
43	Zenâib Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Tağlıboğulları	Bekiroğulları
44	Vâridât Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Tağlıboğulları	Bekiroğulları
45	Hınv Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Bekiroğulları	Tağlıboğulları
46	Kusaybât Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Tağlıboğulları	Bekiroğulları
47	Kudda (Tahâluk) Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Bekiroğulları	Tağlıboğulları
48	Nakıyye Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Bekiroğulları	Tağlıboğulları
49	Fasîl Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Bekiroğulları	Tağlıboğulları
50	Savaş Adı Yok	Siyasi	Siyasi üstünlük sağlama	Hîre meliki Münzir b. Mâüssemâ etrafında toplanan Bekir ve Tağlıboğulları	Kinde (Âkilü'l- Mürâroğulları)

51	Savaş Adı Yok	Siyasi	Saygısızlık	Tağlıboğulları	Gassâniler
52	Ayn Ubağ Vak'ası	Ekonomik	Vergi talep edilmesi	Gassanî hükümdarı Hâris el-A'rec	Hîre meliki Münzir b. Mâüssemâ ve Maad kabilesi
53	Mercî Halime Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Gassanî hükümdarı Hâris el-A'rec	Hîre meliki Münzir el-Esved b. Münzir b. Mâüssemâ
54	Nu'mân b. İmru'u'l-kays'ın Ölümü	Siyasi	Siyasi üstünlük sağlama	Hâris b. Amr b. Hucr ve Tübbân'ın Himyer ordusu	Nu'mân b. İmru'u'l-kays ve Hîre ordusu
55	Mudarrütü'l-Hicâre Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Aşağılama	Amr b. Külsûm ve Tağlıboğulları	Hîre meliki Amr b. Münzir b. Mâüssemâ (Mudarrütü'l-Hicâre)
56	Birinci Külâb Vak'ası	Siyasi	Taht kavgası (Kinde)	Tağlıboğullarının desteklediği Seleme b. Hâris	Bekir b. Vâiloğullarının desteklediği Şurahbil b. Hâris
57	Süneybi'ât Vak'ası	Sosyo-kültürel	Sütannedeki şehzadenin yılan sokması sebebiyle ölmesi	Kinde hükümdarı Hâris b. Amr	Temîmoğulları ve Bekir b. Vâiloğulları
58	Birinci Üvâre Vak'ası	Siyasi	Tahakkümden altından çıkma	Hîre meliki Münzir b. İmruülkays	Bekir b. Vâiloğulları
59	Tay Vak'ası	Siyasi ve Ekonomik	Sefer güzergahında bulunmak	Amr b. Münzir el-Lahmî	Tay kabilesi
60	İkinci Üvâre Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Amr b. Münzir el-Lahmî	Dârimoğulları
61	Men'ic Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Absoğulları - Züheyr b. Cezime	Ganîoğulları

62	Livâ Vak'ası	Sosyo-kültürel	Aşağılama	Hevâzin ve Âmiroğullarında Hâlid b. Ca'fer	Gatafân ve Absoğulları (Züheyr b. Cezîme)
63	Nefrâvât Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Aşağılama	Âmiroğulları	Absoğulları
64	Batn-ı Âkil Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Hevâzin kabilesi ve lideri Hâris b. Zâlim	Gatafân kabilesi ve lideri Hâlid b. Ca'fer
65	Hureybe Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Esved b. Münzir	Zübyân ve Esed kabilesi
66	Rahrahân Vak'ası	Sosyo-kültürel	Himaye altındakilerin öldürülmesi, intikam	Hîreliler	Hevâzin kabilesi ve lideri Hâris b. Zâlim
67	Dâhis ve Gabrâ Vak'ası	Sosyo-kültürel	Kumar, iddia ve hile	Absoğulları	Zübyân ve Fezâre kabilesi
68	Müreykîb Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Zübyânoğulları	Absoğulları
69	Zûhusâ Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Fezâre kabilesi	Absoğulları
70	Ya'meriyye (Zûnefr) Vak'ası	Sosyo-kültürel	Rehinenin öldürülmesi ve intikam	Absoğulları	Zübyânoğulları
71	Cefrû'l-Hebâe Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Zübyânoğulları	Absoğulları
72	Şi'bu Cebele Vak'ası	Sosyo-kültürel	Rehinenin öldürülmesi ve intikam	Absoğulları ile Âmiroğulları	Esed ve Gatafân kabileleri

73	Ferûk Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Benî Sa'lebe b. Sa'd, Absoğulları üzerine baskın düzenlediler ancak Absoğulları Ferûk mevkiinde gizlendiği için baskın gerçekleşmedi.	
74	Katan Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Abs ve Zübyân kabileleri arasında çıkan savaşta tarafların araya girmesi ve diyet ödenmesi üzerine barış yapılmıştır.	
75	Ğadıru Kalha Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Benî Sa'd b. Zübyân barışı kabul etmeyerek Absoğulları üzerine baskın düzenlediler. Netice yapılan sulh ile sağlandı.	
76	Zâtu Nekîf Vak'ası	Dini	Harem'i ele geçirme	Kureyş ve Müttefikleri	Bekiroğulları ve müttefikleri
77	Birinci Ficâr Vak'ası (Birinci Vak'ası)	Sosyo-kültürel	Kadınlara yönelik yapılan tacizler	Hevâzin ile Kinâne kabileleri arasında yaşanabilecek bir savaşın eşiğinden dönüldü.	
78	Birinci Ficâr Vak'ası (İkinci Vak'ası)	Sosyo-kültürel	Övünme (Mufâhere)	Kureyş ile Âmiroğulları arasında yaşanabilecek bir savaşın eşiğinden dönüldü.	
79	Birinci Ficâr Vak'ası (Üçüncü Vak'ası)	Sosyo-kültürel	Aşağılama	Kureyş ile Gıfâr kabilesi arasında yaşanabilecek bir savaşın eşiğinden dönüldü.	
80	İkinci Ficâr Vak'ası (Birinci Vak'ası - Nahle Vak'ası)	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Ticari rekabet ve intikam	Kureyş, Kinâne ve Ehâbiş topluluğu	Kays ve Sakîf kabilesi
81	İkinci Ficâr Vak'ası (İkinci Vak'ası - Şemta Vak'ası)	Sosyo-kültürel	İntikam	Hevâzin ve Kureyş	Kinâneoğulları
82	İkinci Ficâr Vak'ası (Üçüncü Günü -A'blâ' Vak'ası)	Sosyo-kültürel	İntikam	Kinâne hezimete uğramıştır. Kureyş ile Kays gün boyu çarpıştıktan sonra taraflar ertesi yıl Ukaz'da savaşmak üzere sözleştiler.	
83	İkinci Ficâr Vak'ası (Dördüncü Vak'ası -Ukaz - Şeribe Vak'ası)	Sosyo-kültürel	İntikam	Kureyş, Kays kabilesinden yirmi kadar fazla asker öldürmüştür. Yirmi askerin diyeti ödenerek anlaşmaya varılmıştır.	

84	İkinci Ficâr Vak'ası (Beşinci Vak'ası -Hureyre Vak'ası)	Sosyo-kültürel	İntikam	Amr b. Âmir b. Rebîa kabilesi	Kinâneoğulları
85	Kedîd Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Kinâneoğulları	Selimoğulları
86	Züneceb Vak'ası	Ekonomik	Sefer güzergahı üzerinde kalmak	Yerbû'oğulları ve Mâlikoğulları	Kinde hükümdarı Hassan b. Kebşe el-Kindî
87	Na'fu Kuşâve (Rîh veya Matar) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Şeybânoğulları	Temîmoğulları
88	Sarâim (Curf) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Riyâh b. Yerbu'oğulları	Absoğulları
89	Ğabît (Selâib, E'aşâş, Felc, Sahra-i Felc) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Temîmoğullarından Yerbû'oğulları	Şeybânoğulları
90	Zübâle Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
91	Mübâid Vak'ası	Siyasi, Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Kabileler arası çekişme ve ganimet	Şeybânoğulları	Temîmoğulları
92	Feyhân Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Uteybe b. Hâris	Bistâm b. Kays
93	Züveyrân Vak'ası	Ekonomik	Kıtlık ve sınırların korunması, ganimet	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
94	Müşulân Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Şeybânoğulları	Kelb kabilesinden

95	Süleym ve Şeyban Kabileleri Arasındaki Bir Savaş	Ekonomik	Ganimet	Şeybânoğulları	Süleymoğulları
96	Muhaddat Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Yerbû' oğulları	Bekir b. Vâiloğulları
97	Cedûd Vak'ası	Siyasi ve Ekonomik	Mütarekenin bozulmak istenmesi, ganimet	Temîmoğullarından Minkaroğulları	Bekir b. Vâiloğulları
98	Sefevân Vak'ası	Ekonomik	Su kaynağı	Temîmoğulları	Şeybânoğulları (Bekiroğullarının kolu)
99	Selî Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Mazin kabilesi	Yeşkür kabilesi
100	Nakâ'l-Hasen (Sakîfe) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Dabbeoğulları	Şeybânoğulları
101	İyâd (U'sâş ve Uzâlâ) Vak'ası	Siyasi ve Ekonomik	Riyaset kavgası ve ganimet	Temîmoğulları	Şeybânoğulları (Bekiroğullarının kolu)
102	Şakîka (Şâriku's-Şakîka- Niga'l-Hasen) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Dabbeoğulları	Şeybânoğulları (Bekiroğullarının kolu)
103	Nisâr Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Kabileler arası çekişme ve ganimet	Âmiroğulları	Temîmoğulları
104	Zâtü's-Şukûk	Sosyo-kültürel	İntikam	Tay kabilesi, Damrâ b. Neşhelî	Temîmoğulları
105	Havv Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Esedoğulları	Yerbû' oğulları

106	Cifâr (Saylem) Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Âmiroğulları	Temîmoğulları
107	Sitâr	Sosyo-kültürel	İntikam	Temîmoğulları	Bekir b. Vâiloğulları
108	1. Havze Vak'ası	Sosyo-kültürel	Kadınlar	Murreoğulları	Süleymoğulları
109	2. Havze Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Murreoğulları	Süleymoğulları
110	Adeniyye (Melhân) Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Süleym kabilesi	Gatafân kabilesi
111	Zâtü'l-Esl Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Benî Esed b. Huzeyme	Süleym kabilesinden Sahr b. Amr b. eş-Şerîd
112	Safka (Muşakkar Kalesi) Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Yemâme hâkimi Hevze b. Ali ve Kisra'nın bir kısım ordusu	Temîmoğulları
113	İkinci Külâb (Şuaybe) Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Temîmoğulları	Mezhic kabilesi
114	Zahrü'd-Dehnâ Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Şiir, hiciv ve ganimet	Tay kabilesi lideri Evs b. Hârîse	Esed b. Huzeymeoğulları
115	Hâru'd-Devâbir (Samed) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Temîmoğulları	Yerbû'oğulları
116	Âkil Vak'ası	Ekonomik	Ganimet ve intikam	Hevâzin	Hanzalaoğulları

117	Ayneyn Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Nehşeloğulları	Abdulkaysoğullar 1
118	Vakît Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Lehâzim kabilesiyle Icl ve Anezeoğulları	Dârımoğulları
119	Merrût Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Benî Temîm'den Yerbû'oğulları	Âmiroğulları
120	Dâr-ı Me'sel Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Su kaynakları, Ganimet ve intikam	Temîmoğulları	Kays kabilesi
121	Feyfü'r-Rih Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	İntikam ve ganimet	Âmiroğulları	Hâris ve Mezhic kabilesi
122	Tiyâs Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Sa'd b. Zeyd Menâtoğulları	Temîmoğulları
123	Birinci Zerûd Vak'ası	Ekonomik	Su kaynakları	Hâris ibn Şerik (Hofazân)	Absoğulları
124	İkinci Ğul Vak'ası (Kenhel)	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'oğulları	Gassâniler'in Hüceymoğulları kolu
125	Cebbât Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'oğulları	Bekir b. Vâil kabilesi
126	İrâb Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Tağlıboğulları	Yerbû'oğulları
127	Şi'b Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Tağlıboğulları	Yerbû'oğulları

128	Birinci Ğul Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Temîmoğulları	Bekir b. Vâil kabilesi
129	Lehyâ' Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Amr b. Hâris b. Temîm b. Sa'd b. Hüzeyl ile Benî Abd b. Adiy b. Düeli b. Bekir b. Abdümenât arasında yaşanan çatışma sonunda üstün gelen olmadı.	
130	Yehâmîm (Kaarâtu Hûk) Vak'ası	Sosyo-kültürel	Kabileler arası çekişme	Gavsoğulları (Tay kabilesinden)	Kibâd b. Cündeb kabilesi (Tay kabilesinden)
131	Zûtulûh (Samed veya Ūd) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Şeybânoğulları	Bekir b. Vâiloğulları
132	Hâir (Melhem) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'oğulları	Bekir b. Vâiloğulları
133	Ra'sû'l-Ayn Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'oğulları	Ebî Rebîa kabilesi
134	Kahkah (Male) Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'oğulları	Rebîa' kabilesi
135	Akrun Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Absoğulları	Amr b. Amr b. Udes et-Temîmî
136	Mûlzak (Karitân yahut Süllân) Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Ganimet ve intikam	Âmiroğulları	Lahmîler (Nu'mân b. Münzir)
137	Zûalak Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Esed kabilesi	Âmiroğulları
138	Rakam Vak'ası	Sosyo-kültürel	Kabileler arası rekabet ve ganimet	Gatafân'ın Eşca' b. Zi'boğullarından Mezhicoğulları	Âmiroğulları

139	Şüvâhid Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Muhariboğulları	Âmiroğulları
140	Sâhûk Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Zübyânoğulları	Âmiroğulları
141	A'yâr ve Nâkî'a Vak'aları	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Ganimet ve intikam	Dabbe kabilesi	Absoğulları
142	Nübât (Nüte'e) Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Absoğulları	Âmiroğulları
143	Liva Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Hevâzin Kabilesi	Gatafân Kabilesi
144	Za'îne Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Rebîa b. Mukaddem	Dureyd b. es-Semma
145	Sal'âi Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Eşca' Kabilesi	Âmiroğulları
146	Beredân Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Kabileler Arası Çekişme ve Ganimet	Kinâne Kabilesi	Süleymoğullarından Fârisoğulları
147	Bürze Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	İntikam ve Ganimet	Süleym veya Rebîaoğulları, tespit edilemedi.	
148	Fifâ' Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Süleymoğullarından Fârisoğulları	Kinâneoğulları
149	Beşer Vak'ası	Sosyo-kültürel	Aşağılama	Kilâboğulları	Erâkim kabilesi

150	Rüġam Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Sa'lebe b. Yerbu'oğulları	Kilâboğulları
151	Subân Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Âmiroğulları	Temîmoğulları
152	Fırat Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî	Taġlıboğulları
153	Bârık Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Şeybânoğulları	Taġlıboğulları
154	Tıhfe Vak'ası	Siyasi ve Ekonomik	Rediflik (vezirlik) makamı	Yerbû'oğulları	Lahmîler (Nu'mân b. Münzir)
155	Nibâc ve Seytel Vak'aları	Ekonomik	Ganimet	Absoğulları	Dabbe ve Bekiroğulları
156	İkinci Zerûd Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Yerbû'oğulları	Taġlıboğulları
157	Buzâhe Vak'ası	Tespit edilemedi		Dabbeoğulları	İyâdoğulları
158	İdâm Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	A'ize b. Kaysogulları	Gassânîler
159	Felc Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
160	Neşes Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Âmiroğulları	Yemenliler

161	Lehâbe Vak'ası	Ekonomik	Otlak Arazisi	Ka'boğulları	Abşemîoğulları
162	Şeyyitân Vak'ası	Sosyo-kültürel ve Ekonomik	Salgın hastalık, kıtlık ve sınırların korunması, kabile çekişmesi	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
163	Sa'fuk Vak'ası	Ekonomik	Ganimet	Bekir b. Vâiloğulları	Temîmoğulları
164	Fityûn'un öldürülmesi ve Gassânî komutanlarından Ebû Cübeyle el-Hazrecî'nin Şam'dan Medineye gelip Yahûdîleri katletmesi	Sosyo-kültürel	Zulüm, kadınlara yönelik saldırılar	Hazrec, Gassânîler	Medineli Yahudiler
165	Sümeyr Savaşı	Sosyo-kültürel	Arapların yerleşik örflerine uyulmaması, müttetik diyenin kabul edilmemesi	Evs	Hazrec
166	Ka'b b. Amr el-Mâzîni Savaşı	Sosyo-kültürel	İntikam	Hazrec kabilesinden Mazin b. Neccâroğulları	Evs kabilesinden Cahcabaoğulları
167	Serâre Savaşı	Sosyo-kültürel	İntikam	Evs kabilesinden Amr b. Avfoğulları ile Hazrec kabilesinden Hârisoğulları arasında meydana gelmiş olup taraflar birbirine üstünlük sağlayamamışlardır.	
168	Husayn b. Eslet Savaşı	Sosyo-kültürel	İntikam	Evs	Hazrec
169	Rabî'u'z-Zaferî Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Evs kabilesinin Zafer kolu	Hazrec kabilesinden Mâlik b. Neccar kabilesi

170	Fârî Savaşı	Sosyo-kültürel	İntikam	Evs	Hazrec kabilesinden Mâlik b. Neccar kabilesi
171	Hâtıb Vak'ası	Sosyo-kültürel	Himâye altındakilere yönelik saldırı	Hazrec	Evs
172	Rabî' Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Hazrec	Evs
173	Bakî' Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Evs	Hazrec
174	Evs ve Hazrec Arasındaki Ficâr Savaşı	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Rehinelerin öldürülmesi, intikam	Evs ile Hazrec arasında gerçekleşmiş olup taraflar birbirine üstünlük sağlayamamışlardır.	
175	Muabbis ve Mudarris Vak'ası	Sosyo-kültürel	İntikam	Hazrec	Evs
176	Evs ve Hazrec Arasındaki İkinci Ficâr Savaşı	Siyasi ve Sosyo-kültürel	Rehinelerin öldürülmesi, siyasi rekabet, tehdit	Evs, Benî Nadîr ve Benî Kurayza ile Hazrec arasında gerçekleşmiş olup sonucu tespit edilememiştir.	
177	Buâs Vak'ası	Siyasi ve Sosyo-kültürel	İntikam, siyasi rekabet	Evs, Müzeyne, Nadîr ve Kurayzaoğulları	Hazrec, Eşca ve Cüheyne kabileleri
178	Savaş Adı Yok	Ekonomik	Vergiden Kaçınma	Sakîf kabilesinin Ahlâf kolu	Âmiroğulları
179	Savaş Adı Yok	Ekonomik	Otlak Arazisi	Sakîf'in Ahlâf kolu	Nasroğulları
180	Taîf Vak'ası	Siyasi	Tehdit algılanması	Sakîf'in Ahlâf kolu	Sakîf'in Mâlikoğulları kolu ve Yerbû'oğulları

181	Savaş Adı Yok (Ebân Dağı Yolu veya Lahf Vadisi)	Sosyo- kültürel	Taîf Vak'asının devamı niteliğindedir.	Sakîf'in Ahlâf kolu	Sakîf'in Mâlikoğulları ve Nasroğulları kolu
182	Gamr-Zûkinde Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Ahlâf ve Mâlikoğulları arasında yaşanan savaşta netice hakkında bilgiye ulaşamadık.	
183	Kerûna Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Ahlâf ve Mâlikoğulları savaşı bıraktılar.	
184	Â'kil Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Rebî'a ya mensub Ceşmoğulları	Temîmoğullarınd an Benî Hanzala
185	Şîbbâk Vak'ası	Sosyo- kültürel	İntikam	Temîmoğulları ile Kısâfoğulları arasında çıkan kan davasında suçlunun öldürülmesinin kabilesi tarafından sorun edilmemesi sebebiyle olay savaşa dönüşmemiştir.	
186	Herâmît Vak'ası	Ekonomik	Su kaynağı üzerinde çıkan anlaşmazlıklar	Âmiroğulları arasında çıkan savaşın sonunda sulh olmuştur.	
187	İbn Dabâ Hadisesi	Sosyo- kültürel	İntikam ve koruma altındakilerin öldürülmesi	Ebûbekir b. Kilâboğulları	Ca'fer b. Kilâboğulları
188	Redm Vak'ası	Dini	Putun çalınmaya çalışılması	Hemdân kabilesi	Murad kabilesi

KAYNAKLAR

(Bu tezde İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

Abdulmu'îd Han, Muhammed. *Esâtirü'l-arabiyye kable'l-İslâm*. Kahire: Matbaat'ü Lahnetü't-Te'lif'ür-Rahmetü en-Neşr, 1356/1937.

Acar, Cafer. *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Acar, Cafer. "Anahatlarıyla Câhiliye Toplumunda Savaş Sebepleri" *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1 (Haziran 2014), 93-114.

Ağırakça, Ahmet. "Gassânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Aladağ, Mehmet Şirin. *Câhiliye ve İslâm Dönemi Şiirinde İçerik*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Algül, Hüseyin. "Ficâr" *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/52. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Altıntaş, Ramazan. *Nübüvvet Öncesi Cahiliye Toplumu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.

Altıntaş, Hacı Mehmet. *Câhiliyede ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası*. İstanbul: Kuramer, 2021.

Âlûsî, Ebû'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şukrî b. Abdillâh b. Mahmûd. *Bulûğul ereb fî-mârifetu ahvâli'l-arab*. b.y.y. et-Tıbbâtü's-Sâniyye, ts.

Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Apak, Adem. *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Baskı, 2016.

Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb. *el-Aşma 'ıyyât*. thk. Ömer Faruk Tabbâ'. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, ts.

Ateş, Ahmet. "Asabiyet". *İslâm Ansiklopedisi*. 1/453-455. İstanbul: MEB, 1978.

Avcı, Casim. “Tağlib (Benî Tağlib)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/374-375. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aydın, Sabahattin. *Klasik Arap Şiirinde Savaş (Câhiliyeden Abbâsi Dönemine Kadar)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Azizova, Elnure. “Zübyân (Benî Zübyân)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/527. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Balcı, İsrail. “Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsânî İlişkilerindeki Önemi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27 (Eylül 2008), 55-72.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Muhammed Hamîdullah. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996.

Berru, Tevfik. *Târihu'l-arabi'l-kadîm*. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1417/1996.

Brockelmann, Carl. *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1954.

Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Şaîhu'l-Buḥârî*. thk. Mustafa Dibelbağa. 7 Cilt. Dimeşk: Dârü İbn Kesîr, 1414/1993.

Büyükoçkun, Kudret. “Arabistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/252-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Câbirî, Muhammed Âbid. *Fikru İbn Haldûn*. Beyrut: Dirâseti'l-Vahdeti'l-Arabî, 6. Baskı., 1415/1994.

Câdü'l-Mevla vd., Muhammed Ahmed. *Eyyâmü'l-Arab fî'l-Câhiliyye*. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1408/1988.

Casim Avcı ve Recep Şentürk. “Kabile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Cevâd Ali. *el-Mufaşşal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdat: Câmiattü Bağdat, 1413/1993.

Cündî, Ali. *Kitâbu fî târihi'l-edebi'l-câhilî*. Halep: Mektebetü'd-Dârü't-Türâs, 1412/1991.

Çağatay, Neşet. *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.

Çağrııcı, Mustafa. “Asabiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/353-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Çavuş, Levent. “Kavramsal ve Tarihsel Açıdan ‘Cahiliye’”. *Milel ve Nihal* 13/1 (2016), 49.

Çelebi, Muharrem. “Amr b. Külsûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/85-86. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Çelikkol, Yaşar. *Cahiliye Döneminde Mekke*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Çubukçu, Asri. “Buâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/340. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Daş, Fuat. *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları*. İstanbul: Hiper Yayınları, 2019.

Dayf, Ahmed Şevkî. *el-‘Aşrû’l-Câhili*. Kahire: Dârü’l-Ma’ârif, 11. Baskı, ts.

Demircan, Adnan. “Şeybân (Benî Şeybân)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/37. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Diyarbekrî, Kādî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târîhu’l-ḥamîs fî aḥvâli enfesi nefîs*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

Doğan, Adem. *Arap Edebiyatında Eşkıya Şairler (Câhiliye Döneminden İlk Abbasiler Dönemine Kadar)*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Durmuş, İsmail. “Su‘lûk”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/528. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Ebû Ubeyde, Ma‘mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî. *Kitâbü Eyyâmi’l-‘Arab ḳable’l-İslâm*. thk. Âdil Câsim el-Beyâtî. 2 Cilt. Bağdat: Dârü’l-Câhiz li’t-Tabâ’ ve’n-Neşr, 1395/1976.

Ebû Ubeyde, Ma‘mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî. *Neḳâ’izu Cerîr ve’l-Ferezdaḳ*. thk. Muhammed Alî Beyzavî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998.

Ebü'l-Fidâ', Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî. *el-Muhtaşar fî aḥbâri'l-beşer*. 4 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Misriyye, ts.

Ergin, Ali Şakir. "Hansâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/46-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Erkal, Mehmet. "Ganimet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/351-354. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Eroğlu, Muhammed. "Ashabü'l-Uhdûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/471. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed. *Aḥbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âşâr*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. el-Kays. 1 Cilt. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 1424/2003.

Fayda, Mustafa. "Abs (Benî Abs)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/312. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Fayda, Mustafa. "Câhiliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Fayda, Mustafa. "Fil Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Fayda, Mustafa. "Hemdân (Benî Hemdân)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Fayda, Mustafa. "İbn Hişam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/71-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Fayda, Mustafa. "Seyf b. Züyezen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/29-30. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Fikret Karaman vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: Yenişafak, 2009.

Goldziher, Ignace. *İslâm Kültür Araştırmaları*. çev. Cihad Tunç. 2 Cilt. Ankara: Otto, 2. Baskı, 2019.

Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*. çev. Azmi Yüksel - Rahmi Er. İstanbul: Vadi Yayınları, 3. Baskı, 2015.

Günaltay, M. Şemsettin. *İslam Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, 2015.

Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrûddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed. *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-'uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn)*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1467/2006.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Baskı, 1397/1977.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. 2 Cilt. İstanbul: Beyan, 2014.

Harman, Ömer Faruk. “Yegûs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Heyet. “Cahiliye”. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. C. 4. Gelişim Yayınları, 1986.

Hitti, Philip Khuri. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.

Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi - Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*. Ankara: Yeni Çizgi Yayınları, 1995.

Hûfî, Ahmed Muhammed el-. *Hayâtü'l-Arabiye mine's-Şi'ri'l-Câhiliyyi*. Mısır: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 2. Baskı, ts.

Hüseyn, Tâhâ. *fî's-Şi'ri'l-Câhilî*. Susa-Tunus: Dârü'l-Ma'ârif, ts.

İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1404/1984.

İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed. *el-Muḥabber*. Beyrut: Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde, ts.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. Dimeşk: Dâru Ya'reb, 1425/2004.

İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1407/1987.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 3. Baskı, 1416/1995.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb. *Kitâbü't-Ticân fî mülûki Hımyer*. San'a: Merkezü'd-Dirâseti'l-Ehâdis'il-Yemeniyye, 2. Baskı, 1399/1979.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. 21 Cilt. Dâru Hicr li't-Tabâat-i ve'n-Neşr ve't-Tevzi' ve'l-İ'lân, 1418/1997.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1423/2002.

İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Meârif*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2. Baskı, 1417/1996.

İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*. 5 Cilt. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1402/1982.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'ârif, ts.

İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasen el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî. *el-'Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 2 Cilt. Dârü'l-Cil, 5. Baskı, 1401/1981.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1422/2001.

İbn Seyyidünnâs, Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Megâzî ve's-Şemâ'il ve's-Siyer*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1414/1993.

İbnü'd-Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek. *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer*. 9 Cilt. İsâ el-Bâbi el-Hâlebî, 1415/1994.

İbnü'l Cevzî, Ebü'l Ferec. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1433/2012.

İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr. *Putlar Kitabı - Kitâbü'l-Esnâm*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

İmru'u'l-Kays vd. *Yedi Askı - Arap Edebiyatının Harikaları*. çev. Nurettin Ceviz vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4. Baskı, 2017.

İmruülkays b. Hucr, Âkilü'l-Mürâr. *Dîvânü İmruülkays*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 4. Baskı, ts.

İsfahânî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî. *el-Eğânî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 3. Baskı, 1429/2008.

İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.

J.H. Mordtmann und Eugen Mittwoch. *Sabaische, Griechische Und Altabessinische Inschriften*. Berlin: Generalverwaltung Der Königlichen Museen Zu Berlin, 1913.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Şubhu'l-a'şâ fî şinâ'ati'l-inşâ'*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.

Kapar, Mehmet Ali. "Ehâbiş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/496-497. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kapar, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-Arab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/14-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Hâris b. Hilleze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/196-197. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Karaman, Hayrettin. "Asabe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kazancı, Ahmet Lütfi. “Ebrehe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/79-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kelpetin, Mahmut. “Zûkâr Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Kister, Meir Jacob. “el-Hîre (Araplarla İlişkiler Üzerine Bazı Notlar)”. çev. Ali Aksu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 2005), 28-54.

Kureşî, Ebû Zeyd. *Cemheretü eş ‘âri’l- ‘Arab*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. Mısır: Dâru Nehdati Mısır, ts.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Benî Kinde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/37-38. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Lings, Martin. *H. Muhammed’in Hayatı*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 41. Basım, 2006.

Mağlus, Sâmi b. Abdullah b. Ahmed. *el-Atlasüt-Tarihî li-Siretir-Resul*. Riyad: Mektebetü’l-Abîkân, 1425/2004.

Mağlus, Sâmi b. Abdullah b. Ahmed *Siyer Atlası*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2011.

Margoliouth, David Samuel. *Lectures on Arabic Historians*. Kalküta: University of Calcutta, 1929.

Mes‘ûdî, Ebü’l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Mürûcü’z-zeheb ve me ‘âdinü’l-cevher*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1426/2005.

Meydânî, Ebü’l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm en-Nîsâbü’rî. *Mecma ‘u’l-emşâl*. 2 Cilt. Dimeşk: Matbaatü’s-Sünneti’l-Muhammed, 1392/1972.

Mufaddal ed-Dabbî, Ebü’l-Abbâs. *Divânü’l-Mufaddaliyyât*. thk. Ebûbekir İbnü’l-Enbârî. Londra: Oxford University Press, 1339/1921.

Muhammed b. Habîb, Ebû Ca‘fer. *el-Münemmağ fî aḥbâri Kureyş*. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1405/1985.

Mühelhil b. Rebîa. *Divân Muhelhil b. Rebîa*. thk. Talâl Harb. ed-Dâru’l-Âlemiyye, ts.

Nass, İhsan. *el- 'Asabiyyetü'l-kabeliyye ve eseruhâ fi 'i-şi'ri'l-Emeviyye*. Dârü'l-Fıkr, 2. Baskı., 1393/1973.

Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Teyisîr fi ('ilmi)'t-tefsîr*. thk. Mahir Edîb Habûş. 15 Cilt. İstanbul: Bâbü'l-Elbâb li'd-Dirâsât ve't-Tahkik ve't-Türâs, 1440/2019.

Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*. 33 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2004.

Öğmüş, Harun. *Câhiliye Döneminde Araplar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.

Öğüt, Salim. "Ferve b. Müseyk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/415. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Önkal, Ahmet. "Civâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/34-35. TDV Yayınları, 1993.

Önkal, Ahmet. "Huzâa (Benî Huzâa)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/431-433. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Özaydın, Abdulkerim. "Arap (İslâmdan Önce Araplarda Sosyal ve İktisâdi Hayat)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/321-324. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Sallâbî, Ali Muhammed. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 2 Cilt. İstanbul: Dâru'r-Ravza, 1438/2017.

Sarıçam, İbrahim. "Hâşim b. Abdümenâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/405-406. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Sarıçam, İbrahim. *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 12. Baskı, 2002.

Savran, Ahmet. "İmrüülkays b. Hucr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Semhûdî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-. *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998.

Sezikli, H. Ahmet. “Abdülmuttalib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/272-273. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Sıbt İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*. 23 Cilt. Dimeşk: Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013.

Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî. *er-Ravzü'l-ünüf*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1416/1995.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, ts.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğa*. thk. Fuât Ali Mansûr. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1419/1998.

Şemseddîn, İbrahim. *Mecmeu' Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002.

Weir, Thomas Hunter. “Câhiliye”. (Beşinci Baskı). 3/11. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1978.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Mekke: Dârü't-Terbiye ve't-Turâs, ts.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Kahire: Dârü'l-Mearif, 2. Baskı, 1387/1967.

Tüccar, Zülfikar. “Hammâd er-Râviye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/486-488. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Tülücü, Süleyman. “Şenferâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Vankulu, Mehmed b. Mustafâ el-Vânî. *Vankulu Lügati*. 2 Cilt. İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Watt, William Montgomery. *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*. çev. Ulvi Murat Kılavuz. İstanbul: Birey Yayınları, 2001.

Ya'kübî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kübî*. ed. Abdü'l-Emîr Mihnâ. 2 Cilt. Beyrut: Şirketü'l-A'lami li'l-Matbûat, 1431/2010.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 2014.

Yenice, Ali Rıza. *Cahiliye Döneminde Kabileler Arası Kan Davaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

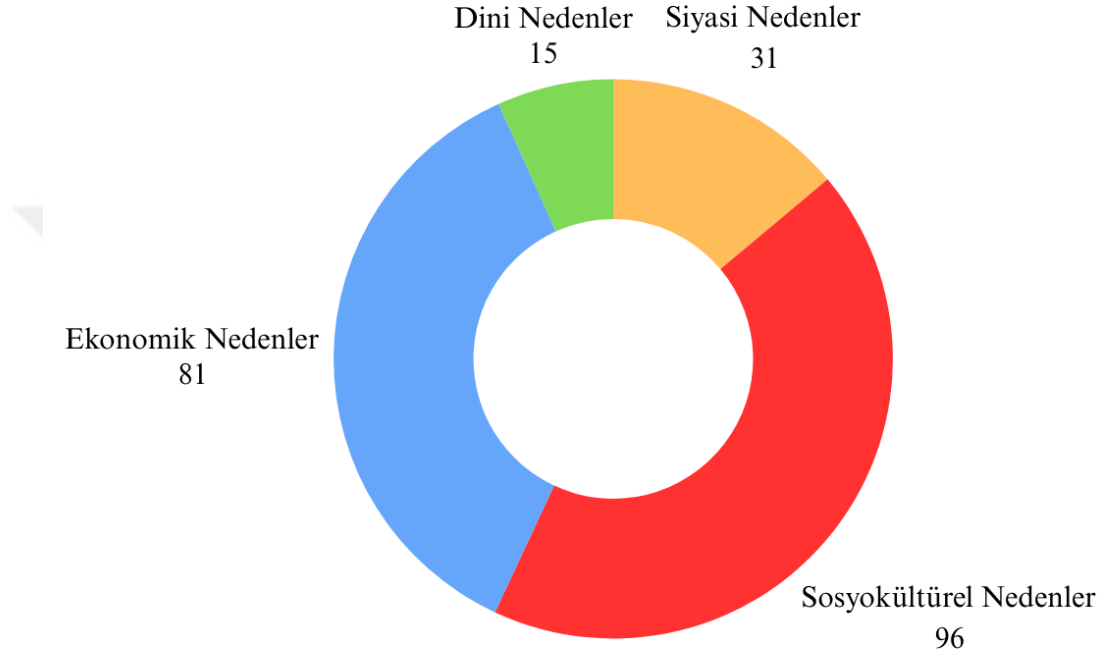
Yıldız, Hakkı Dursun. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/272-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *Şerhu'l-Mu'allaqâti's-seb'*. Beyrut: Lecnetü't-Tahkik fi'd-Dâri'l-'Alemiyye, 1413/1992.

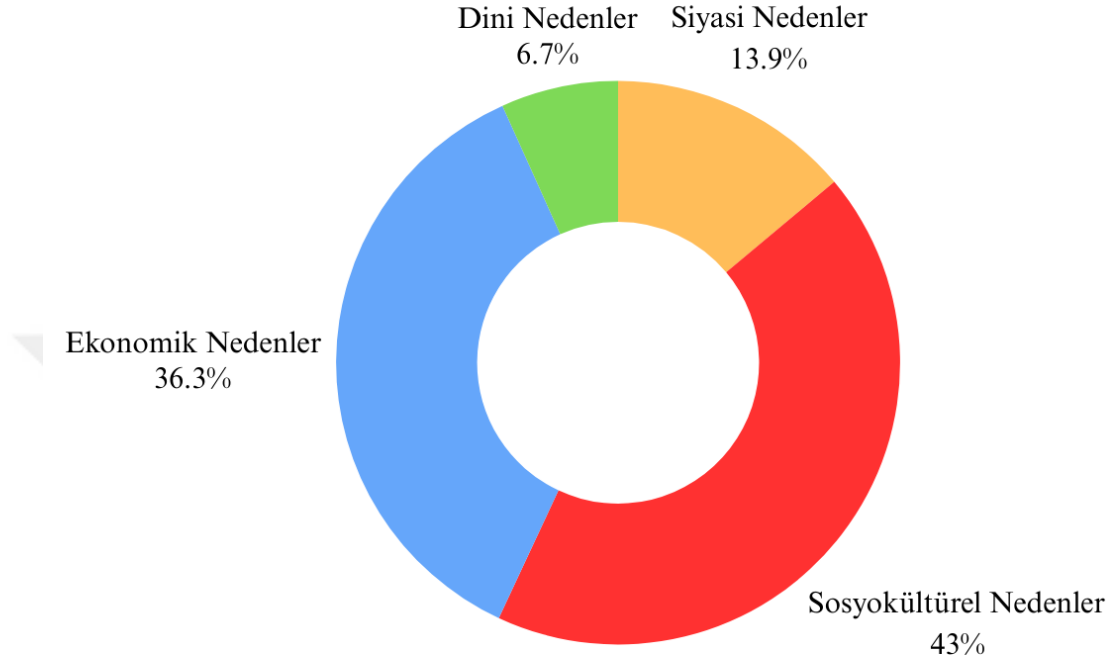
Zeydân, Corcî b. Habîb. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*. Kahire: Hindavi, 1434/2013.

EKLER

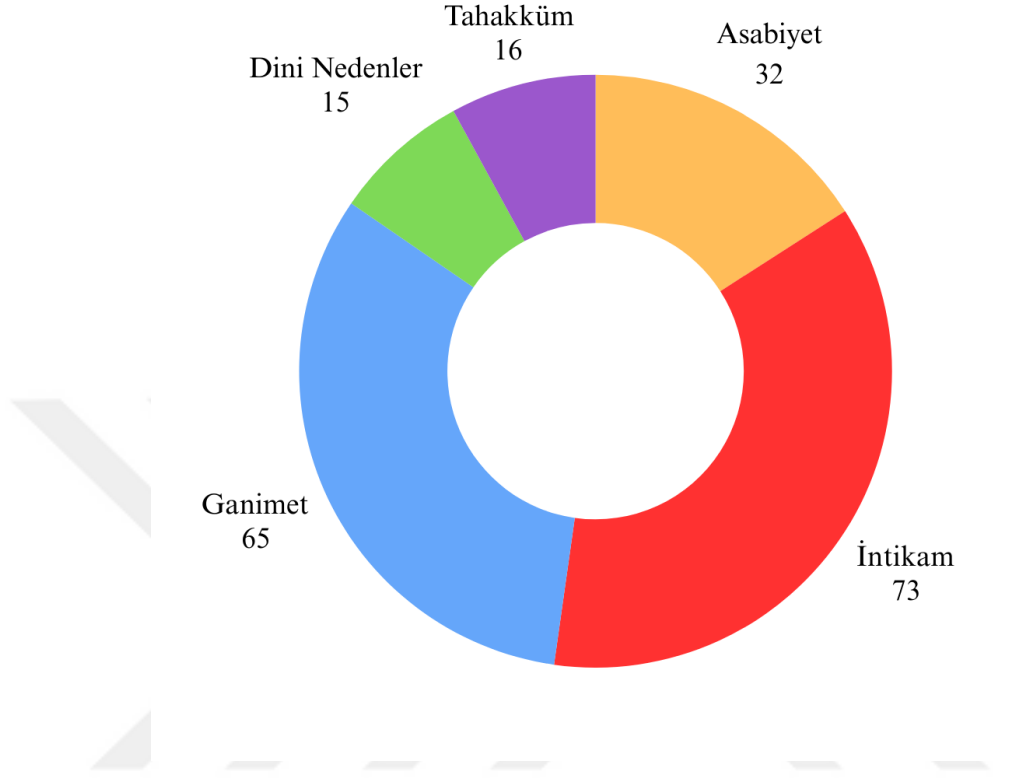
Ek 1: Câhiliye Döneminde Yaşanan Savaşların Bölüm Başlıklarına Uygun Olarak Nedenlerinin Sayısı

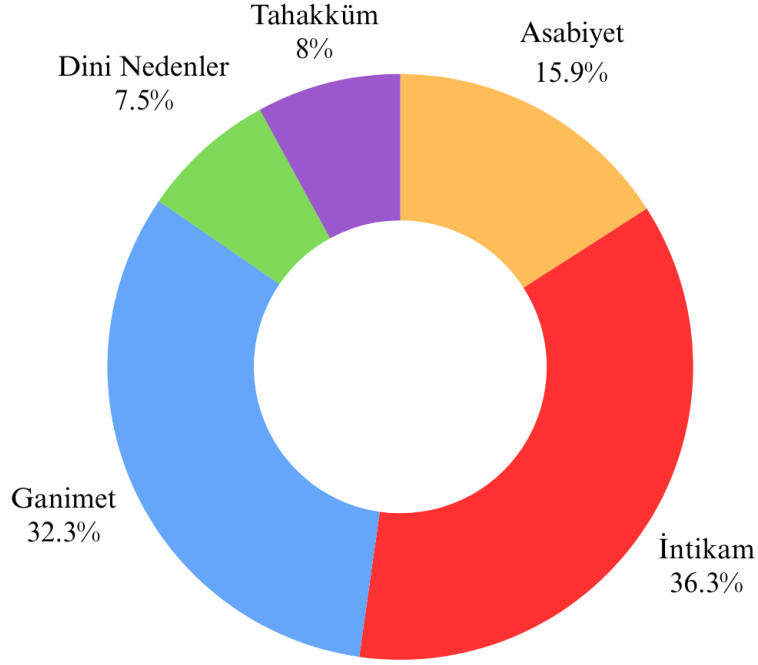
Ek 2: Câhiliye Döneminde Yaşanan Savaşların Bölüm Başlıklarına Uygun Olarak Nedenlerinin Yüzdelik Oranı

Ek 3: Câhiliye Döneminde Yaşanan Savaşların Önemli Nedenlerinin Sayısı

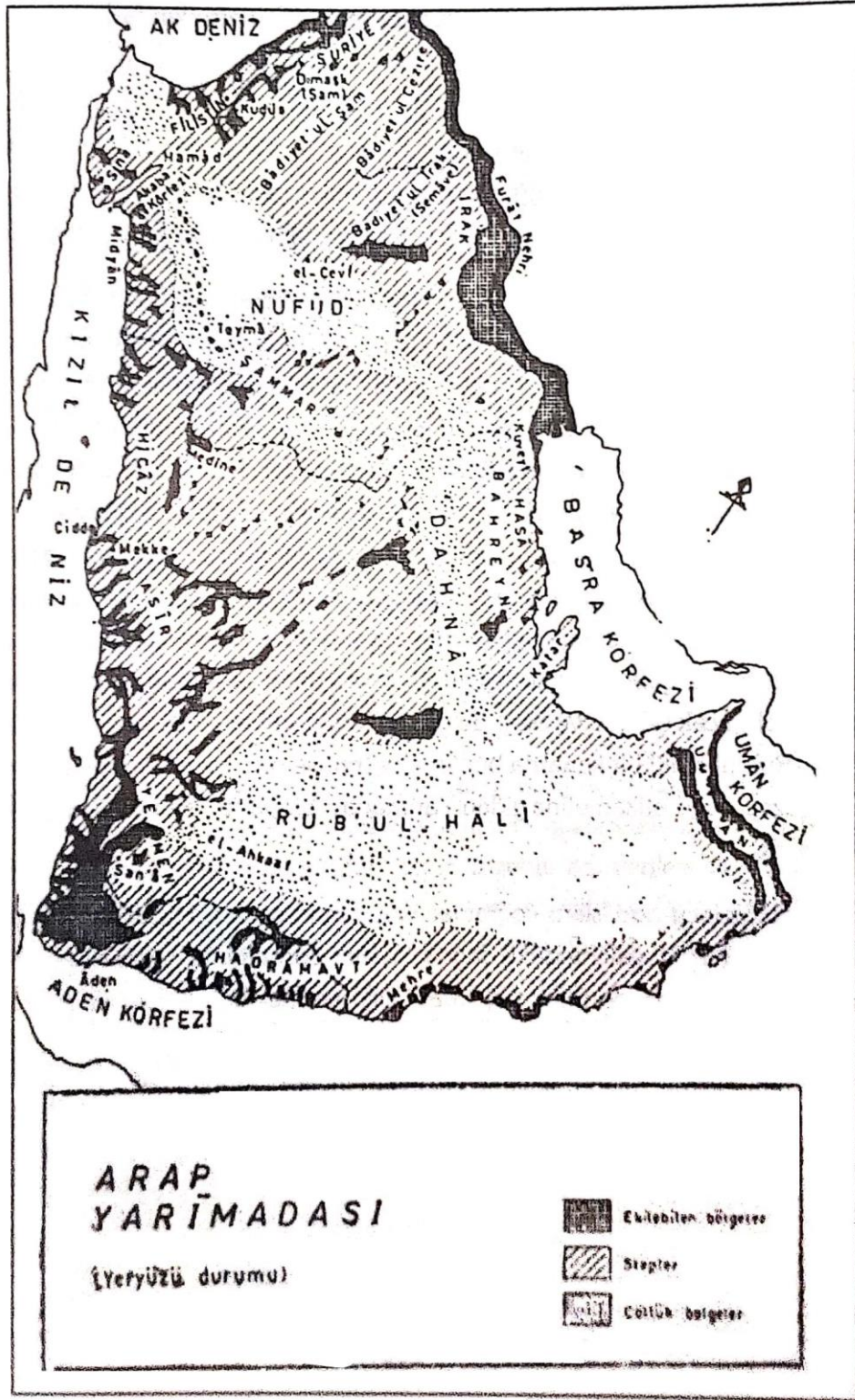

Ek 4: C hiliye Döneminde Yaşanan Savaşların  nemli Nedenlerinin Yüzdelik Oranı

Ek 5: Câhiliye Döneminde Yaşanan Savaşların Bir Kısımını Gösterir Harita (Sâmi b. Abdullah b. Ahmed el-Mağlus, *Siyer Atlası* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011), 87.)

Ek 6: Cähiliye döneminde Arap Yarımadasında Ekilebilir Arazileri Gösterir Harita
(Philip Khuri Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 131.)

Ek 7: Seddin Yıkılmasından Sonra Sebe'den Göç Ederek Arap Yarımadası, Irak ve Şam'a Dağılan Arap Kabileleri ile Yemen'de Kalan Arap Kabilelerini Gösterir Harita (Sâmi b. Abdullah b. Ahmed el-Mağlus, *el-Atlasüt-Tarihî li-Siretir-Resul* (Riyad: Mektebetü'l-Abîkân, 1425/2004), 49.)

